

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Т.А. Говорушко, Г.І. Лановська

**БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ
КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**

для студентів спеціальності

6.050100 “Фінанси”

напряму 0501 «Економіка і підприємництво»

денної та заочної форм навчання

СХВАЛЕНО

на засіданні кафедри
фінансів

Протокол № 20

від 12.06.2008 р.

КИЇВ НУХТ 2008

Т.А. Говорушко, Г.І. Лановська. **Банківські операції**: Конспект лекцій для студентів спеціальності 6.050100 “Фінанси” напрямку 0501 «Економіка і підприємництво» денної та заочної форм навчання / К.: НУХТ, 2009. –171.

Рецензент В.П. Мартиненко, **доктор екон. наук**

Т.А. Говорушко
Г.І. Лановська

© Т.А. Говорушко, Г.І. Лановська, 2009
©, НУХТ, 2009

Вступ

На сучасному етапі економічного розвитку, в умовах трансформаційної національної економіки, серед проблем, пов'язаних з виходом України з кризового стану, важливе місце посідає завдання формування ефективної банківської системи. Через банківську систему проходять грошові розрахунки і платежі суб'єктів господарювання та населення в цілому. Саме комерційні банки виконують важливу функцію мобілізації тимчасово вільних грошових ресурсів і перетворення їх у реальний капітал, здійснюючи різноманітні кредитні, інвестиційні та інші операції і забезпечуючи таким чином, потреби економіки в додаткових ресурсах. Серед суб'єктів фінансово-господарської діяльності комерційні банки – це саме та галузь, яка повинна бути спроможна своєчасно прогнозувати динаміку економічної кон'юнктури, а також якнайшвидше та досить гнучко реагувати на будь-які зміни, що відбуваються на фінансовому ринку.

"Банківські операції" — спеціальний курс, що охоплює питання діяльності комерційного банку: формування ресурсів банку; розрахунково-касові і кредитні операції; банківські інвестиції; операції банків з цінними паперами; операції в іноземній валюті, а також нетрадиційні банківські послуги.

Предметом дисципліни є вивчення структури банківської системи України, принципів її функціонування, основних напрямів банківської діяльності, нормативних актів, що регламентують діяльність банків в Україні.

Основна мета дисципліни - сприяння здобуттю студентами знань з банківської справи і засвоєння вмінь використовувати одержані знання при виконанні банківських операцій, пов'язаних з кредитуванням, розрахунками, фінансуванням інвестицій та наданням інших послуг.

Завданням дисципліни є формування у студентів базових знань з практичних питань організації, принципів та функціонування банківських операцій і навчити їх, користуватись отриманою інформацією; самостійно вирішувати питання організації роботи з основних напрямків банківської діяльності.

В результаті вивчення та засвоєння основних положень дисципліни «Банківські операції» **студент повинен знати:** структуру банківської системи України, функції Національного банку України, порядок створення і державної реєстрації банків, організаційну структуру банку та органи управління ним, структуру доходів та видатків комерційного банку, структуру власного капіталу банку та джерела його формування, види та способи залучення ресурсів, основні положення банківського кредитування, способи захисту від кредитного ризику, порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків, форми безготівкових розрахунків та способи платежу при безготівкових розрахунках, особливості операцій банків з векселями, особливості формування банківського портфеля цінних паперів, порядок відкриття та ведення валютних рахунків, види платежів, що застосовуються у міжнародній практиці, форми міжнародних розрахунків по зовнішньоекономічних контрактах, види інкасо та перелік документів необхідних для здійснення операцій по інкасо, види

кредитів по експортно-імпортних операціях, види нетрадиційних банківських операцій і послуг.

Студент повинен уміти: проаналізувати функції НБУ та його роль у формуванні фіскальної політики держави, пояснити зміст активних та пасивних операцій, визначити прибутковість банківських установ, укласти депозитну угоду, нарахувати депозитні відсотки різними способами, пояснити механізм рефінансування комерційних банків, оцінити кредитоспроможність позичальника, укласти кредитну угоду, класифікувати кредити за ступенем ризику, оцінити форму забезпечення кредиту, скласти платіжне доручення, платіжну вимогу-доручення, виписати чек, вексель тощо, розрахувати суму дисконту векселя, охарактеризувати види угод що укладаються банками на валютному ринку, визначити клас позичальника, оцінити рівень обслуговування боргу, скласти банківський баланс, розрахувати економічні нормативи діяльності банку, пояснити особливості облікового, лізингового, факторингового та ін. видів кредитів.

Студенти повинні мати навички: сформувати кредитний портфель банку з точки зору мінімізації ризику; розробити конкретні заходи щодо вдосконалення системи управління банківськими ресурсами; проаналізувати різні способи залучення ресурсів та обрати найприйнятніші для банку; визначити оптимальний перелік банківських операцій з точки зору доходності та безпеки; визначити вартість кредитних ресурсів банку на основі чинників, що впливають на ціну кредитного портфеля; оцінити банківський портфель цінних паперів; визначити оптимальну форму розрахунку в іноземній валюті по тій чи іншій торговій операції; визначити валютну позицію банку; провести оцінку та аналіз звіту про прибутки та збитки банку; проаналізувати діяльність банку на основі системи економічних нормативів.

Базові дисципліни, які необхідні для засвоєння дисципліни:

„Гроші та кредит”, „Фінанси”, „Інвестування”, „Банки і банківська діяльність”, та тісно взаємопов’язана з такими дисциплінами як „Аналіз банківської діяльності”, „Фінансова діяльність суб’єктів господарювання”, „Ринок фінансових послуг”.

Відповідно до поставлених завдань побудовано і зміст дисципліни:

Зміст дисципліни

Тема 1. Банк як елемент банківської системи-----	6
Тема 2. Комерційні банки України, порядок їх створення та організація діяльності-----	15
Тема 3. Капітал комерційного банку та його формування-----	27
Тема 4. Основи організації банківського кредитування-----	44
Тема 5. Розрахунково-касові операції банку-----	70
Тема 6. Операції банків з векселями-----	89
Тема 7. Фондові операції комерційних банків-----	101
Тема 8. Операції банків в іноземній валюті-----	119
Тема 9. Нетрадиційні банківські операції та послуги-----	135
Тема 10. Забезпечення фінансової стійкості банку-----	145
Література-----	161
Глосарій-----	163

Тема 1. Банк як елемент банківської системи

1.1. Сучасні уявлення про суть банків.

1.2. Банківська система України.

1.3. Національний банк, його призначення та функції.

1.1. Сучасні уявлення про суть банків.

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей. Банк є одним із найстаріших та найбільших за активами фінансових посередників.

Існує дві теорії виникнення банків. З одного боку історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н.е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н.е.), у Стародавньому Єгипті та Римі. За свідченням істориків, перші кредитні операції здійснювалися у Стародавньому Вавилоні, де не тільки обмінювались, гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів та видання по них певних відсотків. Зародилася і подальшого розвитку банківська справа набула в Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено понад дві з половиною тисячі років тому у давньогрецьких містах на узбережжях Середземного, Егейського і Чорного морів. Починаючи з VI ст. до н.е., кілька сотень грецьких міст та їхніх колоній карбували власні монети, вели жваву торгівлю, розвивали грошово-кредитні відносини.

Як свідчать деякі джерела, винахідцями перших банківських операцій були не тільки окремі особи (трапедзити), а й деякі церковні установи, де нагромаджувалися значні кошти. Надійним місцем для зберігання цінностей були храми. Злодії ставилися з повагою до вівтарів і не грабували їх.

З іншого боку - перші банки з'явилися в епоху Відродження в італійських містах. Основна функція банків полягала в реалізації механізму платежів для здійснення розрахунків за товари та послуги. Саме поняття банк походить від італійського «banca» (в перекладі – «лава»), оскільки міняли обмінювали гроші, сидячи на лавах. Вони приймали грошові вклади у купців та спеціалізувалися на обміні грошей різних міст та країн. З часом міняли почали використовувати такі вклади, а також власні грошові кошти для видачі позичок і отримання відсотків, що призвело до перетворення мінял у банкірів.

Піззон та Форміон, геніальні раби, фінансували в Афінах епохи Демосфена «позички на велику авантюру». Козімо Медичі в широких масштабах використовував купівлю-продаж платіжних документів, отримуючи вклади та надаючи позики впливовим людям подібно Жаку Керу в часи Жанни Д'Арк. Тургенєв у своїй практиці присвяченій дослідженню теорії податків, датував виникнення установ під назвою «банки» 1407 р. – в Генуї та 1582 р. – у Венеції. Пізніше – в 1609 р. в Амстердамі, а в 1619 р. у Гамбурзі були засновані ощадні банки.

Однак лише в ХХІ ст. з розвитком капіталізму, банк і біржа в сучасному розумінні набули справжнього розвитку. Вони дійсно стали інститутами, необхідними для виробництва вартості та її обігу, для накопичення капіталу, а

також для його розподілу між секторами економіки та підприємствами. Саме за допомогою банків заощадження почали перетворюватися в капітал.

Формування нової банківської системи України розпочалось із побудови незалежної суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990р.) та Закону України “Про економічну самостійність України” (3 серпня 1990 р.), у яких було зазначено, що Україна на своїй території самостійно організовує банківську справу і грошовий обіг та створює банківську систему.

Діюча в країні банківська система виникла на основі прийнятого Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Процес становлення банківської системи України в новій історії охоплює кілька періодів.

Перший період (1989-1991 рр.). У цей період українські (банки реєструвалися у Москві.

Другий період (1991- 1992 рр.). Починаючи з жовтня 1991 р. відбувається перереєстрація Національним банком комерційних банків.

Третій період (1992-1993 рр.) характеризується створенням банків “нової хвилі” із залученням значного приватного капіталу.

Четвертий період (1994-1996 рр.). Для цього етапу характерне призупинення інфляційних процесів, активізація діяльності НБУ з регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, а все це призвело до банківської кризи та банкрутства окремих банків. У 1994 р. збанкрутувало 12 банків, у 1995 р. — 20, у 1996 р. — 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. В цей період банківська система України перебувала в стані стагнації: відбувається скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мали необхідного сплаченого статутного фонду.

П'ятий період (1996-2000 рр.) характеризується активною діяльністю НБУ у подоланні інфляційних процесів, створенням сприятливих умов для здійснення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці — гривні. В банківській системі спостерігаються позитивні тенденції

З часом розуміння банку набуло нового змісту, що відображало його місце в суспільстві та економіці. В сучасному розумінні **банк** — це фінансово-кредитна установа, яка має виключне право здійснювати базові операції, перелік яких визначено Законом України «Про банки і банківську діяльність».

На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування розпочалося раніше ніж в інших секторах економіки. Саме банківська система повинна відіграти важливу роль у створенні оптимального середовища для мобілізації й вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, приватизації й розвитку підприємництва.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000, № 2121- III: **«Банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучати у вклади грошові кошти юридичних та фізичних осіб, розміщувати ці кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести рахунки фізичним та юридичним особам».**

Це визначення розкриває саму суть банківської діяльності. В його основу покладено функціональний принцип. Виходячи з нього розрізняють такі базові операції банків, які відрізняють їх від небанківських установ, а саме:

- 1) залучення депозитів;
- 2) надання кредитів;
- 3) розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Але якщо фінансовий посередник грошового ринку не виконує у сукупності зазначені базові операції, його відносять до небанківських фінансових інститутів. В Україні такими інститутами є страхові, трастові, фінансові, інвестиційні компанії, пенсійні фонди. Загалом банк може виконувати і ряд інших, не заборонених законодавством операцій (перелік банківських операцій на грошовому ринку є досить широким і налічує понад 200 видів), але лише наявність базових дає право називати ту чи іншу кредитну установу банком. Розглянуті відмінності між банками та небанківськими фінансовими інститутами мають не формальний характер, а пов'язані з їх роллю в грошовій сфері.

Виконуючи базові операції, банки беруть участь у створенні депозитів, а отже у зміні маси грошей в обігу. Це визначає особливу відповідальність кожного банку за стан економіки: будь-яка зміна маси грошей може призвести до порушення ринкової рівноваги. Тому і потрібна особлива система контролю та регулювання банківської діяльності.

Діяльність небанківських фінансових інститутів не пов'язана з базовими операціями і не зачіпає маси грошей в обігу тому немає потреби контролювати їх діяльність так ретельно, як банківську і законодавства всіх країн надає їм інший статус ніж банкам.

1.2. Банківська система України

Успішне проведення ринкових реформ в Україні неможливо без розвитку й удосконалювання банківської діяльності. Банківська діяльність проникає в усі сфери економіки, активно обслуговує всі економічні й соціальні процеси, а держава одержує можливість ефективно впливати на економіку для реалізації суспільних інтересів.

Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю. Банківська система являє собою сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують в межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період).

Банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні функції в економіці, які не просто повторюють функції окремих банків.

Банківська система виникає не внаслідок механічного об'єднання окремих банків, а будується по заздалегідь розробленій концепції, у межах якої приділяється певне місце кожному окремому банку. Організаційно-правовою ознакою банківської системи є чітке законодавче розмежування прав й обов'язків кожного елемента системи.

Банки як комерційні підприємства працюють заради одержання прибутку. Аналіз їхньої діяльності дозволяє судити як про положення самих банків, так і про загальну економічну ситуацію в країні. Стабільність економіки багато в чому залежить від фінансової стійкості банківських установ.

Для нормального функціонування банківська система повинна відповідати таким вимогам:

1. В країні має бути достатня кількість діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що постійно розвивається і зазнає якісних і кількісних змін.

2. Система не повинна містити зайвих елементів. У цьому секторі економіки не має бути банківських установ, які не розпочали виконувати операції у встановлений термін, не мають належно оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій або створені всупереч чинному законодавству.

3. В країні діє центральний банк, який є основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці.

4. Поряд із центральним банком функціонують комерційні банки, які охоплюють усі сфери національної економіки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та надають фінансові послуги юридичним і фізичним особам.

5. В країні діють банки і фінансово-кредитні установи, які не обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а сприяють накопиченню, активно втручаються в усі сфери економіки.

6. Банківська система є складовою більш широкої економічної системи держави.

Необхідність формування банківської системи, як особливої структури визначається необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами.

За своєю структурою банківські системи різних країн істотно відрізняються. Разом з тим є ряд ознак які властиві всім банківським системам, що функціонують в ринковій економіці. Це, перш за все, дворівнева їх побудова.

На першому рівні знаходиться один банк (або декілька об'єднаних спільними цілями і завданнями). Такій установі надається статус Центрального банку. На нього покладається відповідальність за вирішення макроекономічних завдань в грошово-кредитній сфері, перш за все – підтримання стабільності національної грошової одиниці та забезпечення стабільності функціонування всієї банківської системи. Хоч ці завдання вирішуються за участю всіх банків, проте успіх може бути досягнутий тільки

при відповідній координації зусиль кожного з них. Покладається така координація на центральний банк, для чого він законодавчо наділяється відповідними повноваженнями.

На другому рівні банківської системи знаходиться решта банків, які в Україні прийнято називати комерційними банками. На відміну від центрального комерційні банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обігу: фірми, сімейні господарства, державні структури. Саме через ці банки банківська система обслуговує народне господарство відповідно до задач, що впливають з грошово-кредитної політики центрального банку. Тому комерційні банки можна розглядати як фундамент всієї банківської системи, вершиною якої є центральний банк.

Банки другого рівня відносно один одного є економічно незалежними, рівноправними, такими, що конкурують між собою на грошовому ринку. Вони по суті виступають відокремленими підприємствами, що будують свою діяльність на комерційних засадах заради одержання прибутку.

Отже, **банківська система** – це не єдиний банк, що керується з одного офісу (центрального банку), а специфічна економічна та організаційно-правова структура, що забезпечує функціонування грошового ринку та економіки в цілому.

Суть банківської системи проявляється в **функціях**, які вона виконує:

1. *Функція створення грошей та регулювання грошової маси.* Реалізується шляхом оперативної зміни маси грошей в обігу залежно від існуючого попиту. При цьому, звичайно, керівне місце відведено центральному банку, на який покладено здійснення грошово-кредитної політики в країні. Встановлення облікових ставок, емісія грошей, регулювання касових розрахунків – все це відноситься до реалізації зазначеної функції.

2. *Трансформаційна функція.* Реалізація цієї функції залежить від рівня розвитку позичкових капіталів у країні. Банківські установи залучають вільні кошти підприємств та населення (зокрема шляхом прийняття депозитів) та вкладають їх на власний ризик у розвиток суб'єктів господарювання, впливаючи таким чином на величину, якість, вартість та строки грошових капіталів. Отже відбувається трансформація фінансових ризиків.

Говорячи про трансформаційну функцію слід розуміти, що мова йде не лише про трансформацію ризиків банківської діяльності, а й трансформацію строків. Оскільки більшість вкладників надає перевагу пов'язувати свій капітал на короткі строки, а фінансування капіталовкладень в економіці вимагає тривалих строків, банки повинні забезпечити узгодженість між різними поглядами щодо строків зв'язування капіталу.

Ще одним завданням трансформації банків є адаптація вкладів різних розмірів один до одного, так як можливо, що велика кількість невеликих вкладів протиставиться невеликій кількості великих вкладів, а також навпаки для фінансування цілого ряду великих кредитів у розпорядженні є велика кількість крупних вкладів. Трансформація ризиків, строків і розмірів вкладів є центральною функцією банків в економіці.

3. *Стабілізаційна функція.* Виконання банківською системою стабілізаційної функції проявляється двояко: в прийнятті ряду законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність всіх її ланок – від центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків; в створенні дійового механізму державного контролю і нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків в цілому.

Якщо порівнювати за структурою, то банківські системи є достатньо типовими для більшості розвинених країн. В Німеччині на верхньому рівні банківської системи діють два органи: Німецький Федеральний банк та Федеральне відомство нагляду за кредитною справою. У Франції на верхньому рівні банківської системи працюють чотири органи: Банк Франції, Комітет із банківської регламентації, Комітет по кредитних установах та Банківська комісія. Своєрідну побудову центральних органів банківської системи мають Сполучені Штати Америки у вигляді Федеральної резервної системи до складу якої входять Рада Керуючих ФРС, Окружні Федеральні резервні банки, Служба фінансового контролера грошового обігу, Федеральна корпорація страхування депозитів.

1.3. Національний банк, його призначення та функції

Національний банк України – це особливий центральний орган державного управління. Це банк першого рівня, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Діяльність НБУ регулюється законами України «Про банки і банківську діяльність» (від 7.12.2000р, № 2121- ІІІ), «Про Національний банк України» (від 20 травня 1999р. № 679 – ХІУ).

Основні цілі НБУ:

1. захист і забезпечення стабільності валюти України;
2. розвиток і зміцнення банківської системи України;
3. забезпечення ефективного й безперебійного функціонування системи розрахунків в інтересах вкладників і кредиторів.

Функції НБУ:

1. Розробка і реалізація державної грошово-кредитної політики
2. Емісія грошей.
3. Розрахунково-касове та кредитне обслуговування банків другого рівня (функція банку банків)
4. Розрахунково-касове та кредитне обслуговування держави.
5. Зберігання централізованого золотовалютного запасу.
6. Нагляд і контроль за банківською діяльністю.

Розробка і реалізація державної грошово-кредитної (монетарної) політики – ключова функція Національного банку. Саме за допомогою її інструментів центральний банк спроможний виконувати своє основне завдання – забезпечення стабільності національної грошової одиниці та забезпечення стабільності цін.

Грошово-кредитна політика являє собою визначену сукупність заходів центробанку спрямованих на регулювання пропозиції (маси) грошей. Існує три

основні способи реалізації цієї функції: операції на відкритому ринку; зміна резервної норми; зміна облікової ставки.

Операції на відкритому ринку: купівля та продаж цінних паперів. Облікова (дисконтна) політика центрального банку заснована на переобліку або купівлі векселів врахованих раніше комерційними банками. При цьому центральний банк із валюти векселя утримує дисконт, або обліковий відсоток, зміна якого впливає на обсяг кредитування в країні: при його збільшенні здійснюється жорстка політика «дорогих» грошей, при зниженні – політика «дешевих» грошей, тобто політика *кредитної рестрикції* (комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей)) або *кредитної експансії* (стимулювання кредитної емісії). Додатком до облікової політики є ломбардна, або закладна політика. Вона заснована на наданні центральним банком позичок кредитним установам під забезпечення векселів, цінних паперів та боргових зобов'язань. Надаючи облікові та ломбардні позички банк збільшує на їх суму вільні резерви і кредитний потенціал банків-позичальників і ще в більшій мірі – загальну масу грошей в обігу.

Зміна обов'язкових резервів: зниження та підвищення норми обов'язкового резервування. Норма обов'язкових резервів може змінюватися за постановами правління НБУ як у бік зменшення так і в бік збільшення протягом року залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку. Як і всі банки, центральні банки повинні керувати своїми резервами і, особливо, розподіляти свої ризики, ухиляючись, по можливості від концентрації однієї з валют.

Зміна облікової ставки (процентна політика): зниження та підвищення облікової ставки. Основою процентної політики є використання облікової ставки НБУ та процентних ставок за його операціями як базової ціни національної валюти та одного з важелів стабілізації грошово-кредитного ринку. В Україні відбувається поступове зниження облікової ставки, що відповідає світовій практиці.

Емісія грошей. Емісія – це випуск в обіг грошових знаків в усіх формах. Емісія призводить до збільшення грошової маси в обігу.

Обсяги емісії готівки регулюються центральним банком з урахуванням загальних задач його грошово-кредитної політики. Сам випуск готівки здійснюється шляхом продажу монет і банкнот комерційним банкам в обмін на їх резерви в центральному банку. Центральний банк здійснює також емісію безготівкових грошей. Проте тут він не є монополістом. Депозитні гроші центрального банку «осідають» у вигляді резервів на рахунках комерційних банків, відкритих в центробанку, а депозитні гроші комерційних банків осідають на поточних рахунках клієнтів цих банків.

Розрахунково-касове обслуговування банків другого рівня. Центральний банк по відношенню до банків другого рівня виконує наступні операції:

- 1) веде рахунки, на яких зберігає резерви та здійснює через них платежі банків по всіх їх зобов'язаннях;
- 2) видає та приймає від комерційних банків готівку;

3) надає банкам короткострокові позички. Кредити звичайно видаються в порядку переобліку комерційних векселів та під заклад цінних паперів;

4) організує безготівкові розрахунки в загальнонаціональному масштабі.

Фінансове обслуговування держави. Функція фінансового обслуговування держави полягає в тому, що центральний банк виступає головним (але не єдиним) банком держави та радником уряду з фінансових та монетарних питань. Як банкір держави він виконує такі операції:

- веде рахунки державних установ та відомств;
- здійснює за дорученням уряду емісію та розміщення на ринку нових випусків державних цінних паперів;
- купує державні цінні папери на вторинному ринку для свого портфеля та вживає заходів щодо підтримки курсу цих паперів;
- як виняток може надавати короткострокові прямі касові кредити уряду.

Зберігання централізованого золотовалютного запасу. Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит і пропозицію грошей в Україні. Економічну суть золотовалютних резервів складають фонди коштів, що створюються для забезпечення стабільності власної грошової одиниці та платоспроможності держави. Золотовалютні резерви України як централізовані фонди коштів держави включають: Державний валютний фонд України, Державні запаси дорогоцінних металів монетарної групи та коштовного каміння, Державний валютний фонд Уряду, золотовалютні резерви НБУ, основою яких є Офіційний валютний резерв НБУ.

Чинне законодавство включає до структури золотовалютного резерву НБУ монетарне золото, спеціальні права запозичення, резервну позицію МВФ, іноземну валюту у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном, цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті, будь-які інші офіційно визнані резервні активи.

Нагляд і контроль за банківською діяльністю. Функція нагляду і контролю тісно пов'язана з діяльністю центрального банку як банку банків. Здійснюючи касове, розрахункове і кредитне обслуговування інших банків, він має можливість систематично наглядати за дотриманням вимог всіх нормативів і правил, що регламентують банківську діяльність в країні.

Контроль знань:

1. Дайте визначення поняттям «банк» та «банківська система».
2. В чому полягає взаємозв'язок між окремими частинами банківської системи?
3. Яку роль відіграють комерційні банки в банківській системі?
4. В чому полягає завдання та роль НБУ в економіці країни?
5. Які функції виконує банківська система України?
6. Чому для практики має важливе значення розмежування понять «банки» і «небанківські фінансові інститути»?
7. Назвіть функції Національного банку України.

8. Яку побудову має банківська система і чим вона відрізняється від банківських систем інших країн?

9. В чому полягає головне завдання НБУ?

10. Які кредитні установи беруть участь у емісії депозитарних грошей?

11. Як потрібно змінити норму обов'язкових резервів, якщо потрібно збільшити масу грошей в обігу?

12. Чи може НБУ в порядку банківського нагляду обмежити кредитну діяльність комерційних банків?

Тестові завдання

1. *Формування нової банківської системи України розпочалось :*

а) із побудови незалежної суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України;

б) із побудови незалежної суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України та Закону України "Про економічну самостійність України";

в) із прийняття Декларації про державний суверенітет України та Закону України "Про економічну самостійність України".

2. *Банківська система включає :*

а) всі фінансово-кредитні установи;

б) виключно банки;

в) сукупність фінансових посередників грошового ринку;

г) вірні відповіді а і в.

3. *Хто встановлює норми обов'язкових резервів?*

а) КМУ;

б) НБУ;

в) комерційний банк.

4. *Банк – це:*

а) юридична особа, яка має виключне право здійснювати у сукупності такі операції: залучати у вклади грошові кошти юридичних та фізичних осіб, розміщувати ці кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести рахунки фізичним та юридичним особам;

б) юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучати у вклади грошові кошти юридичних та фізичних осіб, розміщувати ці кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести рахунки фізичним та юридичним особам.

5. *Яким чином НБУ здійснює регулювання маси грошей в обігу?*

а) шляхом зміни норми обов'язкових резервів;

б) шляхом зміни облікової ставки;

в) вірні відповіді а і б.

6. *Хто здійснює контроль та нагляд за банківською діяльністю?*

а) Верховна Рада;

б) Кабінет Міністрів України;

в) Національний банк України.

г) вірні відповіді б і в.

7. В чому полягає суть ключової функції НБУ?

а) розробка і реалізація державної грошово-кредитної (монетарної) політики;

б) зберігання централізованого золотовалютного запасу;

в) емісія грошей.

8. В чому полягає основне завдання НБУ?

а) зберігання золотовалютного запасу;

б) емісія грошей;

в) забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

9. Національний банк України – це:

а) особливий центральний орган державного управління;

б) банк першого рівня, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

в) особливий центральний орган державного управління основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

г) всі відповіді вірні.

10. Як банкір держави НБУ виконує такі операції:

а) веде рахунки державних установ та відомств;

б) здійснює за дорученням уряду емісію та розміщення на ринку нових випусків державних цінних паперів;

в) купує державні цінні папери на вторинному ринку для свого портфеля та вживає заходів щодо підтримки курсу цих паперів;

г) видає та приймає від комерційних банків готівку.

Література [1,2,10,11,14,17,24,28,30]

Тема 2. Комерційні банки України, порядок їх створення та організація діяльності

2.1. Порядок створення і організація діяльності комерційного банку.

2.2. Організаційна структура та органи управління банком.

2.3. Доходи витрати і прибуток комерційного банку.

2.1. Порядок створення і організація діяльності комерційного банку

В економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками:

I. За формою власності:

1) державні;

2) приватні;

3) кооперативні.

Відповідно до чинного законодавства України державним банком є банк 100 % статутного капіталу якого належить державі. Він засновується за рішенням Кабінету міністрів України. В Україні функціонують два державні банки: експортно-імпортний банк (Укрексімбанк) та ощадний банк України.

Решта банків мають статус акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

II. *За організаційно правовою формою банки поділяються на :*

- 1) публічні акціонерні товариства;
- 2) кооперативні банки.

В основі створення кооперативних банків лежить територіальний принцип і вони поділяються на місцеві та центральний банки. Але в Україні на даний момент такі банки не існують, хоча згідно чинного законодавства вони мають право функціонувати. Особливостями створення кооперативних банків є:

- законодавче обмеження мінімальної кількості учасників 50-ма особами.

Причому у разі зменшення кількості учасників кооперативного банку (в межах області) і неможливості протягом одного року збільшити їх кількість до законодавчо встановленого мінімуму діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно правової форми або ліквідації;

- кожен учасник банку незалежно від розміру своєї участі в капіталі має право лише одного голосу.

III. *За територіальним охопленням:*

- 1) міжнародні;
- 2) регіональні;
- 3) банки, що ведуть діяльність у національному масштабі (колишні спеціалізовані банки).

IV. *За колом виконуваних операцій:*

- 1) спеціалізовані;
- 2) універсальні.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій або функціонують у вузькому секторі ринку, або обслуговують окремі галузі економіки (ощадні, іпотечні, банки споживчого кредиту, розрахункові (клірингові))

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки

В Україні більшість банків універсальні, їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва і страхування.

V. *За спеціалізацією:*

1) **Ощадні** – банки які спеціалізуються на кредитуванні населення за рахунок залучення невеликих за розмірами строкових депозитів. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку разі, якщо понад 50% його пасивів є вкладками фізичних осіб. (наприклад Ощадний банк України)

2) **Інвестиційні** – банки, які спеціалізуються на мобілізації довгострокового позичкового капіталу шляхом випуску власних боргових зобов'язань з метою розміщення цього капіталу в цінні папери корпорацій та держави.

3) **Іпотечні** – банки, що спеціалізуються на довгостроковому кредитуванні житлового будівництва та нежитлових проектів під заставу іпотеки (нерухомого майна). Значна частина їх пасивів формується за рахунок

власного капіталу та капіталу мобілізованого за допомогою випуску і реалізації іпотечних облігацій.

4) **Пенсійні** - банки які спеціалізуються на пенсійному забезпеченні населення. (наприклад Банк «Аваль» до об'єднання з «Райффайзен Банком» був «Пенсійним банком»)

Крім функціональної, виділяють галузеву і регіональну спеціалізації банків. Кожен комерційний банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій.

Порядок реєстрації комерційного банку. Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з моменту його реєстрації в НБУ. Засновниками КБ можуть бути українські та іноземні юридичні і фізичні особи, за винятком профспілкових і політичних організацій, спілок і партій, громадський фондів, рад усіх рівнів, їх виконавчих органів, офшорних компанійці банків.

Офшорні компанії і банки не можуть бути засновниками засновників комерційного банку.

Для утворення банку з іноземним капіталом або придбання статусу такого банку діючим банком, його засновники повинні одержати попередній дозвіл (Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 20 вересня 2001 долі №2740-III, ст. 21)

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 відсотків(Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07 грудня 2000 року № 2121- III)

Державна реєстрація банків здійснюється. В окремих випадках НБУ може відмовити в державній реєстрації.

Державний реєстр банків – реєстр, що ведеться НБУ і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків (Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07 грудня 2000 року № 2121- III)

Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після одержання банківської ліцензії, що видається НБУ й може бути в окремих випадках відкликаний.

Банківська ліцензія – документ, який видається НБУ в порядку і на умовах, визначених у цьому Законі, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність . (Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 20 вересня 2001, №2740-III, ст. 2)

Мінімальний розмір статутного капіталу для банків, які здійснюють свою діяльність - **10 млн. євро** (Закон № 133-V "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків і розміру статутного капіталу", прийнятий парламентом 14 вересня 2006 року.)

Перерахування розміру статутного капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день укладення установчого договору.

До ухвалення вказаного закону банки в Україні можна було створювати у формі акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю або кооперативних банків. Вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу

банку на час його реєстрації встановлювалися диференційовано, залежно від організаційно-правової форми і масштабів здійснення банком своєї діяльності (на території однієї області або на території всієї України), в розмірі від 1 до 5 млн. євро:

- 1) для місцевих кооперативних банків - 1 млн. євро;
- 2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, - 3 млн. євро;
- 3) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, - 5 млн. євро.

За підсумками року на основі фінансової звітності банки зобов'язані коригувати розмір статутного капіталу на індекс девальвації чи ревальвації гривні за рахунок та в межах валових доходів або валових витрат банку відповідно до методики, встановленої Національним банком України.

Національний банк України має право встановити для окремих банків залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче передбачених розмірів.

Порядок формування статутного капіталу банку. Статутний капітал банку формується відповідно до вимог законодавства України та установчих документів банку. Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти - в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал повністю оплачено. Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня. Капітал банку не може бути меншим статутного капіталу, необхідного для заснування банку. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, а також за рахунок коштів, отриманих у кредит і під заставу.

Для створення комерційного банку створюється ініціативна група із засновників або інших осіб. Ця група бере на себе вирішення всіх питань, пов'язаних зі створенням банку.

Для формування статутного фонду до реєстрації комерційного банку в регіональному управлінні НБУ за місцем створення комерційного банку засновникам відкривається накопичувальний рахунок. На цей рахунок кожен із засновників вносить визначену установчими документами частку статутного фонду. Підставою для відкриття такого рахунку є заява на відкриття рахунку та установчий договір.

У разі відмови в реєстрації банку кошти з накопичувального рахунку повертаються засновникам банку у тижневий термін за їх заявою.

Для реєстрації комерційного банку орган управління банком (рада банку) або уповноважена установчими зборами особа у двотижневий строк після

аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку такі документи:

- заяву про реєстрацію;
- установчий договір;
- статут банку;
- протокол установчих зборів;
- економічне обґрунтування створення банку, включаючи розрахунковий баланс і розрахунок плану доходів, витрат та прибутку банку на кінець першого року його діяльності;
- висновок аудиторської організації про фінансовий стан і платоспроможність засновників банку;
- бухгалтерську і фінансову звітність акціонерів;
- документи про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку;
- копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію (100 неоподатковуваних мінімумів);
- копію звіту про проведення відкритої передплати на акції;
- угоду про надання приміщення для розміщення банку (оренда не менше ніж на п'ять років);
- установчі документи засновників, учасників банку;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію засновників;
- копію рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного КБ.

Протягом наступних двох тижнів регіональне управління НБУ перевіряє зазначені документи і разом з висновком про доцільність створення банку передає їх до НБУ. В НБУ документи розглядають департаменти: банківського нагляду, валютного регулювання, юридичний, а у разі необхідності й інші підрозділи. Вони готують пропозиції та висновки щодо реєстрації КБ і передають їх для розгляду:

- правлінням НБУ, якщо банк створюється за участю іноземного капіталу;
- комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків, якщо банк створений тільки за участю національного капіталу.

Реєстрація здійснюється шляхом внесення відповідного запису у Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний термін з дня отримання документів.

До розгляду питання про реєстрацію банку кандидати на посаду голови правління і головного бухгалтера проходять співбесіду в НБУ. НБУ може відмовити у реєстрації КБ у разі:

- а) порушення порядку реєстрації КБ;
- б) невідповідності статуту та інших установчих документів чинному законодавству;
- в) незадовільного фінансового стану засновників;
- г) професійної непридатності рекомендованого керівництва банку;
- д) відсутності відповідної матеріально-технічної бази.

Якщо у діючому банку відбулися зміни в установчих документах, то вони повинні бути зареєстровані в НБУ. Процедура реєстрації змін і доповнень аналогічна процедурі реєстрації банку.

2.2. Організаційна структура та органи управління банком.

Організаційна структура банку схожа з іншими підприємницькими структурами і регламентується Законами України «Про господарські товариства» (від 14 жовтня 1992 року №2692-XII), «Про банки і банківську діяльність» (7.12.2000р, № 2121- III) і т. д.

Дія банків, як й інших господарських товариств, ґрунтується на корпоративно-нормативних актах, до яких належать установчий договір і статут. В них повинні міститися дані про: вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, назва та місцезнаходження, розмір і порядок формування статутного капіталу, порядок розподілу прибутку, склад і компетенція органів управління, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації чи реорганізації товариства.

В Україні банки функціонують як акціонерні товариства відкритого та закритого типів та товариства з обмеженою відповідальністю. В обох випадках майнова відповідальність учасників товариства обмежена розміром коштів, вкладених у статутний фонд товариства. Учасники відкритого акціонерного товариства (ВАТ) на суму своєї частки в товаристві отримують акції, які можуть вільно обертатися. Учасники закритого акціонерного товариства (ЗАТ) розподіляють акції між собою, і ці акції не можуть вільно обертатися.

Принциповою відмінністю між ТОВ і АТ є те, що учасники ТОВ мають право вимагати виділення своєї частки в статутному капіталі у випадку виходу з товариства.

Вищим органом управління комерційного банку створеного у формі АТ є загальні збори, до компетенції яких належить:

1) визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звіту про їх виконання;

2) затвердження річних результатів діяльності банку, порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати дивідендів, визначення порядку покриття збитків;

3) затвердження внутрішніх документів товариства, визначення організаційної структури;

4) деякі інші повноваження.

Вищим органом управління банку створеного у формі ТОВ та кооперативного банку є збори учасників.

Загальне керівництво діяльністю банку здійснює рада банку (спостережна рада банку), яка контролює діяльність правління банку, а також виконує інші функції, делеговані загальними зборами.

Виконавчим органом банку є правління (дирекція — для ТОВ) або інший орган, передбачений статутом. Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (менеджерів, які очолюють структурні підрозділи банку). Голова правління

несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку. У деяких банках існує посада президента, який найчастіше займається стратегічними питаннями розвитку банку, а оперативну роботу виконує голова правління.

Контролюючим органом банку є ревізійна комісія, яка обирається із складу учасників банку. Засідання комісії проводяться по мірі необхідності, але не рідше одного разу на рік. До компетенції ревізійної комісії відноситься контроль за дотриманням банком законодавчих та нормативних актів, що регламентують діяльність банку, розгляд та затвердження звітів внутрішнього аудиту, складання висновку за річними звітами та балансами банку, без якого загальні збори не мають права затверджувати звіт.

Банк, як і будь-яка інша підприємницька структура, може мати філії, представництва та територіально відокремлені безбалансові відділення.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і здійснює банківські операції на підставі дозволу, наданого банком, в межах отриманих банком банківських ліцензій та дозволів. Операції філії банку відображаються на окремому балансі. Філія може самостійно брати участь у системі міжбанківських електронних розрахунків, мати окремий кореспондентський рахунок або працювати за консолідованим кореспондентським рахунком банку.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Банк відкриває представництвам поточні рахунки.

Територіально відокремлене безбалансове відділення (ТВБВ) – це установа банку, що створюється на балансі головного банку або його філій у межах однієї області і може здійснювати банківські операції тільки за дозволом, наданим головним банком. Якщо розглядати ТВБВ на прикладі, то можна розподілити їх на декілька груп. Наприклад :

- Група «А» – відділення, що виконує весь спектр банківських послуг, включаючи надання іпотечних кредитів та обслуговування VIP-клієнтів, з чисельністю працівників в 40-50 осіб.
- Група «Б» – відділення, що виконує весь спектр банківських послуг, без надання іпотечних кредитів та обслуговування VIP-клієнтів, з чисельністю працівників в 15-20 осіб.
- Група «В» – відділення, що надає кредити, відкриває депозити та здійснює розрахунково-касове обслуговування клієнтів, з чисельністю працівників в 6-10 осіб.
- Група «Г» – відділення, здійснює виключно розрахунково-касове обслуговування клієнтів, з чисельністю працівників в 2-4 особи.

Банки можуть створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група.

Банківська корпорація – це юридична особа (банк) засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Вона створюється з метою

концентрації капіталу, збільшення загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення та координації і нагляду.

Банківська холдингова група – це банківське об'єднання до складу якого входять виключно банки. При цьому материнському банку холдингової групи повинно належати не менш як 50 % акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Фінансова холдингова група повинна складатися переважно або виключно з установ, які надають фінансові послуги, до того ж серед них має бути щонайменше один банк.

2.3. Доходи, витрати і прибуток банку.

Головна мета діяльності комерційного банку – отримання прибутку, який є джерелом виплати дивідендів, створення фондів банку.

Банківський прибуток є найважливішим показником ефективності функціонування банку, його стабільності, він формується в результаті здійснення кредитних, розрахункових, грошових операцій й інших видів діяльності банку.

Прибуток банку — це різниця між його валовими доходами і валовими витратами.

Валовий дохід залежить насамперед від обсягу кредитних вкладень та інвестицій банку, розміру відсоткової ставки по кредитах, які надаються, та величини і структури активів банку. Близько 70 % доходів банки отримують від надання позик.

Структура доходів комерційного банку:

Процентні доходи:

- відсотки по міжбанківських кредитах;
- відсотки по кредитах підприємств;
- відсотки по кредитах населення;
- доходи по цінних паперах (процентні);
- доходи по залишкам на кореспондентських рахунках;
- інші процентні доходи (наприклад, по термінових депозитах, розміщеним в інших банках).

Непроцентні доходи:

- доходи від інвестиційної діяльності (участі в спільній діяльності підприємств);
- доходи по валютних операціях;
- дивідендний дохід;
- доходи від отриманих комісій і штрафів (комісійні доходи й штрафи по операціях з філіями, іншими банками, клієнтами);
- торговельні прибутки (чисті прибутки від операцій купівлі-продажу різних фінансових інструментів на валютному, фондовому й ринку банківських металів);
- небанківські операційні доходи (доходи від продажу основних коштів, орендних операцій, аудиторських послуг, програмного забезпечення, консультацій не фінансового характеру);

- непередбачені доходи (доходи, що мають одноразовий характер і виникають у випадку надзвичайних обставин, причому прибуток визначається тільки по факті події; доходи, що не повторюються по суті, наприклад, у зв'язку зі змінами в правилах бухгалтерського обліку активів і пасивів).

Аналіз банківських доходів припускає визначення питомої ваги окремого виду доходів у їхній загальній сумі або групі доходів.

Аналіз непроцентних доходів характеризує ефективність використання банком не кредитних ресурсів. Розмір доходів даного виду залежить від розміру й структури портфеля інвестицій, прибутковості різних видів цінних паперів, прибутковості валютних операцій.

При аналізі дохідної частини необхідно виявити, який питома вага в ній займають операційні доходи. Їхня частка повинна прагнути до 100%, а темп приросту повинен бути рівномірним. При зменшенні приросту цих доходів загальне збільшення останніх може бути забезпечене за рахунок інших видів доходів банку.

Структура витрат банку:

Процентні витрати:

- відсотки, сплачені по депозитах юридичних осіб;
- відсотки, сплачені по депозитах фізичних осіб;
- відсотки, сплачені по міжбанківських кредитах і депозитам;
- відсотки, сплачені по цінних паперах власного боргу;
- відсотки, сплачені по залишкам на поточних рахунках клієнтів;
- відсотки, сплачені по операціях з філіями й іншими установами банків;

Непроцентні витрати:

- комісійні витрати (по послугах і кореспондентських відносинах);
- по операціях на валютному ринку;
- банківські операційні витрати (по операціях з філіями й іншими банками);
- небанківські операційні витрати (адміністративні - витрати на зміст персоналу; на сплату податків й інших обов'язкових платежів (крім податку на прибуток); на зміст основних коштів і нематеріальних активів, експлуатаційні й господарські витрати; інші - від продажу основних коштів, нематеріальних активів і фінансових інвестицій, від орендних операцій);

- відрахування в резерви;

- непередбачувані витрати (витрати, що мають одноразовий характер і виникають у випадку надзвичайних обставин, причому збиток визначається тільки по факті події; витрати, що не повторюються по суті, наприклад, у зв'язку зі змінами в правилах бухгалтерського обліку активів і пасивів).

Найбільшу частку в сумі загальних витрат становлять витрати на виплату відсотків за залученими банком ресурсами (виплати за депозитами, депозитними сертифікатами).

Структура прибутку банку:

- прибуток від основної діяльності;

- валовий прибуток, до якої, крім прибутки від основної діяльності, входять небанківські операційні доходи й витрати, відрахування в резерви, непередбачені доходи й витрати;

- чистий прибуток, що залишається в розпорядженні банку після сплати податку на прибуток.

Розподіл прибутку: сплата податку на прибуток; відрахування в резервний фонд банку; відрахування у фонд матеріального заохочення; відрахування у фонд виробничого й соціального розвитку; відрахування в інші фонди банку; виплата дивідендів акціонерам.

На сьогоднішній день, у банківській практиці застосовуються різні показники прибутковості (рентабельності) банку:

1. Коефіцієнти прибутковості комерційного банку:

Доход на активи (%) = Прибуток після оподаткування : Середні загальні активи * 100%. Оптимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 1%

Доход на капітал (%) = Прибуток після оподаткування : Середній капітал * 100%. Оптимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 15%

2. Коефіцієнти ефективності діяльності банку:

Чистий spread = (Відсотки отримані : Позички * 100%) – (Відсотки сплачені : Процентні депозити * 100%). Оптимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 1,25%

Чиста процентна маржа = (Процентні доходи – Процентні витрати) : Середні загальні активи * 100%. Оптимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 4,5%

Чиста процентна позиція = (Процентні активи – Процентні зобов'язання) : Процентні активи

Прибутковість (збитковість) чистої процентної позиції = Чиста процентна позиція * Середня зважена ставка, виплачена по зобов'язаннях

Чиста непроцентна маржа = (Чистий прибуток – Чистий процентний доход) : Середні сукупні активи

Інший операційний доход до загальних активів = (Чистий операційний доход + Інший операційний доход) : Середні загальні активи * 100%

Чиста операційна маржа = ((Доходи від дохідних активів + Доходи від отриманих комісій і штрафів) : Всі фінансові активи) – (Процентні витрати : Всі фінансові пасиви) * 100%

Оптимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 6,5%

3. Коефіцієнт мінімальної дохідної маржі: “Мертва крапка” *прибутковості банку* = (Витрати по забезпеченню функціонування банку – Інші доходи банку) : Активи, що приносять процентний доход * 100%

4. Коефіцієнт продуктивності праці (Кпр) (Кпр) = Непроцентні витрати : (Чистий процентний доход + Інші доходи). Критичне значення даного коефіцієнта становить близько 60%

5. Показники ефективності діяльності працівників банку:

Чистий доход на один працівника = Прибуток після оподаткування : Загальна чисельність працівників

Чистий дохід до витрат на зміст персоналу = Прибуток після оподатковування : Витрати на зміст персоналу

Цими показниками вимірюється окупність витрат на зміст персоналу. Вони дозволяють порівнювати рівні ефективності діяльності персоналу різних банків.

Існують й інші показники ефективності діяльності банку, які допомагають деталізувати досліджуваний об'єкт аналізу. Розрахунок великої кількості показників рентабельності допомагає виявити сформовані тенденції в зміні показників ефективності й служить необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень по усуненню негативних явищ.

Контроль знань:

1. Чим відрізняється діяльність універсальних банків від спеціалізованих?
2. Хто є виконавчим органом банку створеного у формі акціонерного товариства?
3. Які документи необхідні для реєстрації комерційного банку?
4. У яких випадках НБУ може відмовити у державній реєстрації банку?
5. Який мінімальний розмір статутного фонду комерційного банку?
6. Хто є контролюючим органом банку створеного у формі акціонерного товариства?
7. Які питання відносяться до компетенції загальних зборів?
8. Хто може бути засновником (учасником) банку?
9. Які нормативно-правові та корпоративні документи регламентують діяльність банків?
10. Чи може бути комерційний банк засновником (учасником) банківських корпорацій, холдингів та фінансових холдингових груп?
11. Що таке банківська корпорація і мета її створення?
12. Що таке філія банку і чим вона відрізняється від територіально відокремленого безбалансового відділення банку?
13. Чи може представництво банку займатися банківською діяльністю (отримувати прибуток)?
14. Що таке прибуток банку?
15. Назвіть основні статті доходів банку.
16. За допомогою яких показників визначають прибутковість банківських установ?

Тестові завдання:

1. До спеціалізованих банків належать:
 - а) ощадні, інвестиційні, іпотечні, пенсійні;
 - б) ощадні, інвестиційні, іпотечні, пенсійні, універсальні;
 - в) ощадні, інвестиційні, іпотечні, пенсійні, універсальні та клірингові.
2. Представництво банку – це
 - а) установа банку, яка є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції.
 - б) установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується та має право здійснювати банківські операції;

в) установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції.

3. *Територіально відокремлене безбалансове відділення(ТВБВ) – це :*

а) установа банку, що створюється на балансі головного банку або його філій у межах однієї області і може здійснювати банківські операції;

б) установа банку, що створюється на балансі головного банку або його філій у межах однієї області і може здійснювати банківські операції тільки за дозволом, наданим головним банком;

в) установа банку, що створюється у межах однієї області і може здійснювати банківські операції тільки за дозволом, наданим головним банком.

4. *Банківська корпорація – це:*

а) юридична особа, засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки.

б) юридична особа, засновниками та акціонерами якої можуть бути фінансово-кредитні установи.

в) юридична особа, засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки та суб'єкти господарської діяльності.

5. *Який розмір статутного капіталу комерційного банку?*

а) 5 млн. євро;

б) 10 млн. євро;

в) 15 млн. євро.

6. *Яку кількість привілейованих акцій має право випускати банк для формування статутного капіталу?*

а) на всю суму статутного капіталу;

б) 50% статутного капіталу;

в) 10% статутного капіталу.

г) усі відповіді не вірні.

7. *Чи мають право банківські спілки та асоціації займатися банківською діяльністю (отримувати прибуток)?*

а) так;

б) ні.

8. *Хто є вищим органом банку створеного у формі ВАТ?*

а) правління банку;

б) спостережна рада;

в) загальні збори.

9. *Розподіл прибутку банку здійснюється таким чином:*

а) сплата податку на прибуток; відрахування в резервний фонд банку; відрахування у фонд матеріального заохочення; відрахування у фонд виробничого й соціального розвитку; відрахування в інші фонди банку; виплата дивідендів акціонерам;

б) відрахування в резервний фонд банку; відрахування у фонд матеріального заохочення; відрахування у фонд виробничого й соціального розвитку; відрахування в інші фонди банку; виплата дивідендів акціонерам;

в) сплата податку на прибуток; відрахування в резервний фонд банку; відрахування у фонд матеріального заохочення; відрахування у фонд виробничого й соціального розвитку.

10. *Контролюючим органом банку є:*

а) НБУ;

б) КМУ;

в) ревізійна комісія, яка обирається зі складу учасників банку;

г) вірні відповіді а і в.

Практичне завдання

Завдання 1. До територіального управління НБУ для реєстрації комерційного банку надійшли такі документи:

- заявка про реєстрацію банку;
- установчий договір;
- статут банку;
- протокол установчих зборів;
- бізнес-план;
- копія звіту про результати підписки на акції;
- договір про оренду приміщення терміном на два роки;
- копії платіжних документів про сплату внесків до статутного капіталу.

Визначити: 1) достатність документів для реєстрації комерційного банку; 2) яке рішення прийме територіальне управління НБУ після розгляду пакета документів?

Завдання 2. До НБУ надійшло клопотання від комерційного банку про видачу банківської ліцензії. Згідно з поданими документами встановлено, що банк незабезпечений достатньою мірою комп'ютерною технікою. Визначити: 1) яке рішення буде прийняте НБУ щодо банківської ліцензії; 2) дотримання яких умов надає банку право отримати банківську ліцензію.

Література[1,10,11,14,16,17,22,25,27,29,31]

Тема 3. Капітал комерційного банку та його формування

3.1. Склад і структура ресурсів комерційного банку. Власний капітал.

3.2. Операції по залученню вкладів і депозитів.

3.3. Запозичені ресурси. Міжбанківський кредит.

3.4. Управління ресурсами комерційного банку.

3.1. Склад і структура ресурсів комерційного банку. Власний капітал.

Банківські ресурси — сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій.

Активні операції — це розміщення банками наявних у їх розпорядженні ресурсів з метою отримання доходу.

Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси.

Умовно всі банківські ресурси можна поділити на:

1) *власні;*

2) залучені (кошти, які банк залучає на вклади і депозити);

3) запозичені (кошти, які банк залучає шляхом випуску облігацій або міжбанківських кредитів).

Власний капітал банку – це грошові кошти, внесені акціонерами (засновниками банку), а також кошти, утворені в процесі подальшої діяльності банку.

У порівнянні з підприємствами інших сфер діяльності власний капітал комерційного банку займає незначну питому вагу у сукупному капіталі, приблизно 8 — 10%, тоді як у промислових підприємствах 40 — 60%, до того ж він має інше призначення в банках, аніж в інших сферах підприємництва. Якщо в останніх це — забезпечення платоспроможності і виконання більшості оперативних функцій підприємств та організацій, то власний капітал комерційного банку слугує перш за все для страхування інтересів вкладників і меншою мірою — для фінансового забезпечення своєї оперативної діяльності.

Регулятивний капітал – це власний капітал банку зважений на ризики по активах і позабалансових зобов'язаннях.

Українська методика визначення капіталу банку і розрахунку його достатності впливає з рекомендацій Базельського комітету. Ці рекомендації були розроблені у грудні 1987 р. Згідно з ними капітал банку поділяють на:

основний (капітал I рівня) та *додатковий* (капітал II рівня).

Капітал банку складається з суми основного та додаткового капіталу за мінусом відрахувань з урахуванням основних засобів.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передачі, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки. Додатковий капітал носить менш постійний характер і його розмір піддається змінам.

До основного капіталу належать:

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал.

б) розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності):

- дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу;
- емісійні різниці. *Емісійні різниці (емісійний дохід)* - торба перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав);
- резервні фонди, що створюються згідно йз законами України;
- загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій;
- прибуток минулих років;
- прибуток минулих років, що очікує затвердження.

в) загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням розміру очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів та зменшується на торбу:

- недосформованих резервів під можливі збитки за: кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю;

простроченими понад 30 днів та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах;

- нематеріальних активів за мінусом суми зносу;
- капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;
- збитків потокового долі.

Ці складові включаються до капіталу 1-го рівня за умови, що вони відповідають таким критеріям:

- відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку зваженого на всі потенційні податкові зобов'язання;

- фонди і рух коштів по них повинні бути розкриті в оприлюднених звітах;
- фонди мають бути у розпорядження банку для необмеженого і негайного використання і разі виникнення збитків

До додаткового капіталу належать:

- резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;
- результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;
- результат переоцінки основних засобів;
- прибуток потокового долі;
- субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал).

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути вилучені з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після задоволення вимог усіх інших кредиторів. При цьому торба таких коштів, уключених до капіталу, не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу з щорічним зменшенням на 20 відсотків від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, можуть включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку в разі їх відповідності таким критеріям:

- є незабезпеченими, субординованими й повністю сплаченими;
- не можуть бути погашені за ініціативою власника;
- можуть вільно брати доля в покритті збитків без пред'явлення банку вимоги щодо припинення торговельних операцій;
- дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє банку здійснити такі виплати.

На додатковий капітал накладаються такі обмеження:

- при розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може перевищувати 100 % основного капіталу;
- розмір субординованого боргу не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го й 2-го рівнів додатково зменшується на балансову вартість таких активів:

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продажів та інвестиції, які випущені банком;
- інвестиції в капітал (що не консолідуються) інших банків та фінансових установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу та в дочірні встанови;
- кошти, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001, №368)

Сума невідкоригованого капіталу визначається за формулою:

$K1 = OK + DK - B$, де

OK — основний капітал;

DK — додатковий капітал;

B — відвернення. Відвернення з капіталу — це акції банків, боргові зобов'язання банків і не фінансових підприємств у портфелі банку на продаж, вкладення банку в асоційовані компанії та дочірні установи.

Сума капіталу, скоригованого на вартість основних засобів:

$K = K1 - (O3 - K1)$, де

O3 — основні засоби;

K1 — не відкоригований капітал.

Якщо основні засоби менші за суму невідкоригованого капіталу, то до розрахунку приймається нуль.

3. 2. Залучені ресурси. Операції по залученню вкладів і депозитів.

Більша частина ресурсів комерційного банку формується за рахунок залучених та запозичених коштів, а не власних. Можливості комерційних банків по залученню коштів регулюються НБУ. Так, згідно з показником платоспроможності банку, нормативне значення якого встановлює НБУ, залучені та запозичені кошти не повинні перевищувати розмір власного капіталу банку більше ніж у 12 разів.

Залучені банківські ресурси існують у двох основних юридично правових формах: депозити й боргові цінні папери.

Основним джерелом залучення коштів є депозитні операції.

Депозит (вклад) — це грошові кошти у готівковій або безготівковій формах, національній або іноземній валютах, передані до банку їх власником або третьою особою за рахунок і за дорученням власника для зберігання на визначених умовах.

Таблиця 1.

Характеристика залучених банківських ресурсів

Види ресурсів	характеристика
1. Засоби до запитання суб'єктів господарської діяльності	поточні рахунки; засобу по довірчих операціях; засобу в розрахунках; розподільні рахунки; цільові засоби до запитання; засобу для розрахунків платіжними картками.
2. Термінові засоби суб'єктів господарської діяльності	короткострокові й довгострокові депозити
3. Засоби до запитання фізичних осіб	поточні рахунки; засобу по довірчих операціях, засобу в розрахунках; засобу для розрахунків платіжними картками
4. Термінові засоби фізичних осіб	короткострокові й довгострокові депозити фізичних осіб
5. Засоби бюджету й позабюджетних фондів України	засоби бюджетів України до розподілу; засобу Державного бюджету України; бюджетні засоби клієнтів з Державного бюджету України; засобу місцевих бюджетів і бюджетні засоби клієнтів з місцевих бюджетів; засобу позабюджетних фондів
6. Кредиторська заборгованість	кредиторська заборгованість по операціях із клієнтами банку; сума транзитних рахунків по операціях із клієнтами банків
7. Цінні папери власного боргу (крім субординованого боргу)	банком; ощадні (депозитні) сертифікати, емітовані банком

Сучасна банківська практика характеризується значним різноманіттям вкладів депозитів, які бувають:

1. *Залежно від категорії вкладника*: депозити юридичних та фізичних осіб;
2. *Залежно від строку і порядку вилучення*: вклади до запитання та строкові вклади;
3. *Залежно від економічного змісту*: вклади до запитання; строкові вклади; ощадні вклади та банківський вексель.

Вклади до запитання призначені для здійснення поточних розрахунків, тому їх ще називають транзакційними. Розміщуються ці вклади в банках на поточних та контокорентних рахунках і можуть у будь-який час за вимогою клієнта бути поповнені або вилучені, причому як частково, так і повністю, у готівковій чи безготівковій формі.

Контокорентний рахунок – це активно-пасивний рахунок, що поєднує в собі ознаки поточного і позичкового. Кредитове сальдо за контокорентним рахунком означає, що клієнт має у своєму розпорядженні власні кошти, дебетове – що у клієнта виникла заборгованість перед банком за позичками.

Формою залучення банком вкладів до запитання є також поточний рахунок з овердрафтом. За режимом функціонування цей рахунок подібний до контокорентного (тобто має кредитовий залишок) . Але якщо контокорентний рахунок відкривається клієнтам, які активно кредитуються, то при овердрафті позики мають нерегулярний характер. Особовий рахунок з овердрафтом може відкриватися юридичним і фізичним особам, тоді як контокорентний – тільки юридичним особам.

Вклади до запитання нестабільні, що обмежує можливість сфери їх використання комерційними банками для позичкових та інвестиційних операцій. Тому власникам поточних рахунків (вкладів до запитання) депозитний відсоток не сплачується. Більше того, для покриття операційних витрат за ведення поточних рахунків банки стягують з клієнтів комісійну винагороду.

Строкові вклади — грошові кошти, які розміщені у банку на певний строк і можуть бути вилучені тільки після закінчення цього терміну. Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки носять в основному довгостроковий характер і тому стабільні й зручні в банківському плануванні. За ними сплачується високий депозитний відсоток, рівень якого диференціюється залежно від терміну, виду, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошового ринку.

Строкові вклади можуть бути двох видів:

- 1) власні строкові вклади;
- 2) вклади з попереднім повідомленням про вилучення коштів.

Клієнт має право достроково вилучити кошти зі строкового вкладу, але з попереднім повідомленням. У такому випадку відсоткова ставка по вкладу буде значно нижчою.

Строкові вклади оформляються *депозитною угодою*, яка засвідчує право банку управляти залученими коштами та право клієнта отримати суму вкладу та відсотки в чітко обумовлений строк.

Основні реквізити депозитної угоди:

- 1) назва та адреса банку, який приймає депозит;
- 2) назва та адреса власника коштів;
- 3) дата внесення депозиту;
- 4) сума депозиту;
- 5) дата повернення коштів;
- 6) процентна ставка;
- 7) зобов'язання банку повернути суму, яка внесена на депозит;
- 8) підписи сторін.

Угода укладається у двох примірниках.

Часто банки встановлюють мінімальний розмір вкладу, величина якого залежить від орієнтації банку на відповідну групу вкладів. Банки можуть закріпити в угоді право змінювати відсоткову ставку відповідно до зміни облікової ставки НБУ з повідомленням про це вкладника. У разі незгоди вкладника договір може бути розірвано. Усі спори між банком і вкладником вирішуються у судовому порядку.

Однією з форм строкових вкладів є *депозитний та ощадний сертифікати*.

Депозитний (ощадний) сертифікат — це письмове свідоцтво банку про внесення грошових коштів, що дає право вкладнику на одержання після закінчення встановленого терміну суми вкладу та відсотків за ним. Депозитні (ощадні) сертифікати бувають:

- іменні і на пред'явника;
- у національній та іноземній валютах;
- у паперовій і без паперовій формах;
- строкові і до запитання.

Основна різниця між ощадним і депозитним сертифікатом полягає у їх призначенні. Банки емітують ощадні сертифікати з низьким номіналом, орієнтовані на індивідуальних вкладників — фізичних осіб. Депозитні сертифікати — це сертифікати з великим номіналом, орієнтовані на інституційних вкладників — юридичних осіб.

Відповідно до чинного законодавства України право випускати депозитні (ощадні) сертифікати надано тільки банкам. Умови та процедура їх емісії та обігу регулюються внутрішніми положеннями банків.

За депозитами банки можуть нараховувати прості та складні відсотки. Найбільш поширеним і традиційним є нарахування простих відсотків за формулою:

$$S = P \times (1 + R \times K / 365), \text{ де}$$

S — сума нарахованих простих відсотків;

P — сума вкладу;

R — відсоткова ставка;

K — кількість днів у періоді.

Дохід по складних відсотках передбачає нарахування відсотка на відсоток. Сума, яку отримає вкладник в кінці терміну вкладу, при нарахуванні складних відсотків обчислюється за формулою:

$$S = P \times (1 + R)^n, \text{ де}$$

n — період вкладу;

R — відсоткова ставка;

P — сума угоди.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою *банківського векселя*.

Банківський вексель - це цінний папір, що містить безумовне боргове зобов'язання банку про сплату визначеної суми векселедержателю у конкретному місці та в указаний термін. Банківський вексель має депозитну природу і цим він схожий на сертифікат. Проте на відміну від сертифіката банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари та послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту.

Індосамент — це передавальний напис на векселях, чеках та інших цінних паперах, що підтверджує перехід права власності за вказаним документом до іншої особи.

Щоб придбати банківський вексель, покупець має переказати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує банківський вексель на ім'я покупця і позначає дату зарахування грошей. Погашення банківських векселів відбувається шляхом їх викупу після закінчення терміну обертання або ж через достроковий викуп векселів. У банківських векселях вказується величина прибутку у вигляді відсотка до номіналу, який одержує власник векселя. Це означає що продаються векселі за номіналом (сумою яка вказана на векселі), а викупується банком за ціною продажу (сумою за якою вексель продається або обліковується).

Наприклад: Внески фізичних осіб у банку «А» можуть бути представлені у наступному вигляді:

Депозитні внески – передбачає укладання договору на строк від 1 місяця до 1,5 років. Відсотки виплачуються по закінченні терміну дії договору. Процентна ставка може змінюватися протягом терміну дії договору. Чим більше термін дії договору, тим вище процентна ставка.

Накопичувальний внесок – передбачає укладання договору на строк від 6 до 12 місяців. Відсотки нараховуються й виплачуються щомісяця за складною схемою нарахування. Процентна ставка може змінюватися протягом терміну дії договору. Передбачено можливість збільшення суми засобів на рахунку шляхом додаткового поповнення. Видача частини суми внеску не передбачається.

Внесок із щомісячною виплатою відсотків – Договір укладається на строк від 6 до 12 місяців. Відсотки прості, виплачуються щомісяця. На суму неодержаних раніше відсотків відсотки не нараховуються. Процентна ставка може змінюватися в плинні терміну дії договору. Мінімальний термін дії договору - 6 місяців, тобто при розірванні договору до витікання 6 місяців з моменту висновку сума раніше виплачених відсотків утримується із суми внеску. Після закінчення 6 місяців відсотки виплачуються за фактичний строк користування внеском.

Вклад до запитання – передбачає укладання договору на строк 1 місяць. Установлюється незмінний залишок вкладу. Допускається поповнення внеску. Строк автоматично пролонгується на строк 12 місяців, якщо жодна зі сторін не побажала його розірвати. Відсотки нараховуються й виплачуються щомісяця за складною схемою. Процентна ставка може змінюватися протягом терміну дії договору.

Строковий депозитний вклад – передбачає укладання договору на строк від 1 до 6 місяців. Процентна ставка протягом строку договору не змінюється. Не допускається поповнення внеску. Договір не передбачає можливість дострокового розірвання. Відсотки виплачуються або по закінченні терміну дії договору (внески строком на 1,2 й 3 місяці), або щомісяця (внесок строком на 6-ть місяців). Чим більше термін дії договору, тим вище процентна ставка.

Внесок до 18-річчя – на користь неповнолітніх дітей (вік від 1 місяця до 14 років) у гривні й доларах США. Внески вкладають на строк до 18

років. Вступ у володіння внеском – з наступного дня після досягнення 18-річного віку, розпорядження - від дня одержання паспорта. До цього моменту внеском розпоряджається вкладник (той, хто його вніс). Нараховуються складні відсотки щомісяця. При розірванні договору до 1 року відсотки не виплачуються.

Студентський внесок –припускає укладання договору строком на 1 рік з автоматичної пролонгації. Відсотки прості, виплачуються щомісяця. Процентна ставка може змінюватися.

Внесок «А банку» припускає укладання договору строком на 1 рік. По закінченні терміну дії пролонгація не передбачається, нарахування відсотків припиняється. Відсотки прості, виплачуються щомісяця. На суму неодержаних раніше відсотків відсотки не нараховуються. Процентна ставка може змінюватися протягом терміну дії договору. Умовами договору надається можливість робити до вкладення й користуватися частиною суми внеску.

"Автовклад" - призначений для нагромадження депозитних засобів на покупку автомобіля. Клієнт, що нагромадив на депозиті 30-50% вартості автомобіля має можливість одержати в банку кредит на суму, що залишилася. Заставою по кредиту виступає придбаний автомобіль. Клієнт погоджує з Банком графік нагромадження засобів на депозитному внеску "Автовклад" шляхом щомісячних внесків. Дотримання строків графіка нагромадження є умовою для одержання кредиту. Внески полягають на строк 6, 10 й 12 місяців у гривні й доларах США. По закінченні терміну дії нарахування відсотків припиняється, подальша пролонгація договору не передбачається. Відсотки нараховуються й виплачуються по закінченні терміну дії договору.

Поточні рахунки пенсіонера – відкриваються безкоштовно, пенсія зараховується безкоштовно. Пенсія виплачується або перераховується за заявою пенсіонера (наприклад, в оплату комунальних платежів) безкоштовно. При зарахуванні наявних сум понад 3000 грн. стягується тариф за вкладну операцію. Договір укладається строком на 1 рік. Договір автоматично пролонгується після закінчення терміну дії ще на 1 рік.

3. 3. Запозичені ресурси. Міжбанківський кредит.

До запозиченого капіталу банку належать кошти отримані від емісії та продажу облігацій, а також кредити, отримані на міжбанківському ринку (кредити НБУ та інших комерційних банків).

Облігація – це цінний папір, що емітується з метою запозичення коштів. Облігація засвідчує факт надання її власником певної суми коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Власник облігації набуває права на одержання фіксованого прибутку за нею протягом терміну дії позики. З настанням терміну погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість цього цінного паперу.

Особливе місце в структурі джерел запозичених кредитних ресурсів банку займає міжбанківський кредит. Він є оперативним способом одержання коштів, має, в основному, короткостроковий характер.

Таблиця 2.

Характеристика позичкових банківських ресурсів.

Види ресурсів	Складена характеристика
1. Засоби НБУ	Коррахунок НБУ в комерційному банку; короткострокові кредити, отримані від НБУ (овердрафт по коррахунку, по операціях РЕПО, через аукціони, ломбардні кредити, стабілізаційний кредит, інші кредити); довгострокові кредити, отримані від НБУ (через аукціон, за рахунок засобів міжнародних фінансових організацій, стабілізаційний кредит, інші довгострокові кредити)
2. Засоби інших банків	засоби до запитання інших банків (кореспондентські рахунки), термінові депозити інших банків (депозити овернайт, гарантійні депозити, короткострокові й довгострокові депозити); кредити, отримані від інших банків (овердрафт по коррахунку, кредити овернайт, по операціях РЕПО, інші короткострокові й довгострокові кредити, отримані від інших банків, фінансовий лізинг від інших банків)
3. Кредиторська заборгованість по операціях з банками	кредиторська заборгованість по операціях з наявними, інша кредиторська заборгованість по операціях з банками
4. Цінні папери субординованого боргу	засоби, притягнуті від юридичних осіб – нерезидентів і резидентів, як у національній, так й в іноземній валюті на умовах субординованого боргу (<i>Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001 долі №368, Р. II, Гл. I-III</i>)

Міжбанківський кредит – це оперативний по способу одержання засобів джерело із властивим короткостроковим характером. Він надається в рамках кореспондентських відносин, але є дорогим джерелом формування банківських ресурсів. Додаткові ресурси банки можуть здобувати в інших банків або в НБУ. НБУ є кредитором останньої інстанції для комерційних банків.

Міжбанківський кредит надається, як правило, у рамках кореспондентських відносин. Механізм міжбанківських кореспондентських відносин передбачає відкриття кореспондентських рахунків одними банками в інші для здійснення платіжних і розрахункових операцій з доручення один одного. Залучення міжбанківського кредиту здійснюється шляхом прямих переговорів або через посередників. У договорі на міжбанківське кредитування обмовляється строк, сума, порядок погашення кредиту й рівень процентної ставки. Банк-позичальник повинен надати інформацію про значення своїх економічних нормативів.

Міжбанківський кредит може надаватися в національній й іноземній валюті
Призначення міжбанківських кредитів:

- 1) дають можливість виконувати вимоги з обов'язкового резервування;
- 2) задовольняють потреби клієнтів у коштах;
- 3) забезпечують ліквідність банку;
- 4) банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в банках, де існує їх нестача.

Переваги міжбанківського кредиту порівняно з депозитом:

- 1) оперативність;
- 2) не потребує резервування в центральному банку, оскільки не є вкладом;
- 3) не потребує витрат на маркетинг та інфраструктуру.

Види міжбанківських кредитів:

- 1) добові (овернайт);
- 2) строкові;
- 3) безстрокові (онкольні).

Добові міжбанківські кредити — це, як правило, незабезпечені позички, які надаються банкам з доброю репутацією. В окремих випадках за наявності сумніву щодо платоспроможності позичальника кредитор може вимагати заставу (наприклад, у вигляді державних цінних паперів).

Кредитна угода укладається за телефоном, телеграфом, часто без документальної фіксації.

Строкові кредити видаються на строк від кількох днів до кількох місяців (тиждень, місяць, 3 місяці, 6 місяців, рік; на євринку зустрічаються міжбанківські кредити строком до 5 років).

Кредитна угода на видачу таких кредитів укладається в письмовій формі після оцінки кредитоспроможності банку-позичальника.

Безстрокові кредити. При цьому виді кредиту строки угоди автоматично продовжуються щодня, поки одна зі сторін не прийме рішення про розірвання такої угоди.

Комерційні банки можуть запозичувати грошові кошти у кредитора останньої інстанції – Національного банку України.

Національний банк надає кредити за допомогою:

- 1) операцій РЕПО;
- 2) ломбардного кредитування;
- 3) надання ресурсів через закриті кредитні аукціони.

Операція РЕПО – операція продажі-покупки-продажу державних цінних паперів на підставі індивідуальних генеральних договорів між банком і клієнтом на певний строк із зобов'язанням зворотного покупки-продажу в певний строк або на вимогу однієї зі сторін по заздалегідь обговореній ціні. Суть такого кредитування полягає в тому, що НБУ на підставі генеральної угоди купує у комерційного банку державні цінні папери на відповідний період з обов'язковою умовою їх викупу цим комерційним банком у встановлений строк і за наперед встановленою ціною. Національний банк може здійснювати операції РЕПО як шляхом безпосередньої домовленості з комерційними банками так і через проведення тендера заявок комерційних банків на участь в операціях РЕПО, Дохід по операції РЕПО визначається за формулою:

Процентний дохід = сума засобів інвестованих у проведення операції РЕПО × ставка РЕПО × строк операції / 365

Залежно від термінів дії операції РЕПО розрізняють:

- нічне РЕПО (терміном дії 1 день; процентна ставка є фіксованою);
- відкрите РЕПО (строк операції в договорі не обмовляється; кожна сторона в будь-який час має право вимагати виконання операції, але з обов'язковим повідомленням про завершення угоди; процентна ставка перераховується щораз);
- термінове РЕПО (строк операції чітко визначена; процентна ставка фіксована).

Ломбардне кредитування — це надання центральним банком комерційним банкам кредиту під забезпечення цінних паперів, які входять до ломбардного списку центрального банку. В Україні до нього включаються ОВДП. Ломбардна ставка НБУ є одним з інструментів грошово-кредитної політики і знаходиться на рівні вищому, ніж облікова ставка. Ці кредити надаються на строк до 30 днів на підставі укладеної кредитної угоди.

Право на одержання ломбардного кредиту мають комерційні банки:

- ті що отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності, зареєстровані й функціонуючі більше 1 року;
- ті що дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів, правил ведення бухгалтерського обліку й звітності;
- не мають простроченої заборгованості по кредитах НБУ й відсоткам по них;

Комерційний банк передає в регіональне керування НБУ комплект документів:

- кредитний договір;
- заява на кредит;
- доручення на право реалізації НБУ цінних паперів.

Заборгованість комерційного банку за таким кредитом не повинна перевищувати 75% вартості цінних паперів, які перебувають у забезпеченні. Цінні папери перераховуються на депо-рахунок у НБУ, де вони блокуються і знаходяться до погашення кредиту. У випадку зниження вартості цінних паперів НБУ вимагає додаткового забезпечення (додаткових цінних паперів).

Закриті кредитні аукціони. До участі в таких аукціонах допускаються комерційні банки, що дотримуються економічних нормативів, встановлених НБУ, не мають заборгованості за раніше отриманими кредитами. Філії комерційних банків, а також комерційні банки, діяльність яких триває менше року, до участі в кредитних аукціонах не допускаються.

Єдиним продавцем кредитів на аукціоні є НБУ. Загальне керівництво й відповідальність покладає на Аукціонний комітет (склад комітету визначається й затверджується правлінням НБУ). Повідомлення про проведення кредитного аукціону надсилаються комерційним банкам не пізніше ніж за 10 робочих днів до дня його проведення. У повідомленні вказується день, умови проведення аукціону, цільовий напрямок кредитів або його відсутність, термін і початкова відсоткова ставка, а також мінімальна сума кредиту для одного банку.

Умови допуску на **кредитний аукціон**:

- один банк не може одержувати більше 50% запропонованого обсягу кредитів на кредитному аукціоні;
- сума заборгованості по кредитах НБУ з урахуванням поданої заявки на покупку кредитів не повинна перевищувати 5-ти кратний розмір власного капіталу банку (за даними останнього балансу).

На кредитному аукціоні заявки задовольняються в міру зниження запропонованої в них відсоткової ставки, починаючи з найвищої.

Комерційним банкам чії заявки задоволені видається свідоцтво про придбання кредиту. Це свідоцтво та інші документи, необхідні для оформлення кредитного договору, комерційний банк надає регіональному управлінню НБУ. Після оформлення кредитного договору регіональне управління НБУ перераховує суму кредиту на кореспондентський рахунок комерційного банку.

На кредитному аукціоні один банк не може одержати більше 50% запропонованих кредитів.

Сума заборгованості комерційного банку по кредитах НБУ не повинна перевищувати двохкратного розміру власного капіталу банку.

3. 4. Управління ресурсами комерційного банку.

Управління банківськими ресурсами — це діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших кредиторів, визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням.

Існує два рівні управління ресурсами КБ:

- державний рівень (управління здійснюється через НБУ з використанням різних фінансових інструментів);
- рівень комерційного банку.

Інструменти, що застосовує НБУ:

1. Надання кредитів Національним банком України комерційним банкам, що безпосередньо впливає на розмір їх пасивів. При цьому велике значення має процентна політика НБУ: встановлена офіційна облікова ставка виступає фактором регулювання попиту на міжбанківський кредит.

2. Операції на відкритому ринку — операції з купівлі-продажу державних цінних паперів, що можуть збільшувати або зменшувати розмір пасивів комерційних банків.

3. Встановлення економічних показників регулювання діяльності комерційних банків:

- мінімальний розмір статутного фонду;
- співвідношення між розміром власних коштів банку і сумою активів (з урахуванням ступеня ризику їх втрати);
- обов'язкові резерви — частина ресурсів, внесених на безпроцентний рахунок в НБУ за його вимогою. Вони обмежують можливості кредитування і депозитної емісії;
- показники ліквідності комерційного банку і максимального розміру ризику на одного позичальника;
- інші показники.

Інструменти НБУ можуть бути ефективними лише в умовах погодження їх з податковою політикою та чинним законодавством. Вилучення ресурсів Національним банком України для покрити бюджетного дефіциту тягне за собою зменшення ресурсів у КБ.

Управління ресурсами на рівні комерційного банку:

1. Комерційні банки зобов'язані виконувати вимоги НБУ щодо дотримання встановлених економічних нормативів.

2. КБ повинні вживати заходів, що стимулюють залучення вкладів і забезпечують їх збереження. Тут мають бути враховані такі фактори:

- якість обслуговування клієнтів;
- кваліфікація персоналу банку;
- процент по вкладах;
- використання різних видів цінних паперів, зокрема сертифікатів

3. Ефективне розміщення ресурсів. При цьому застосовуються три методи:

I — загального фонду грошових коштів: мобілізація коштів з подальшим їх спрямуванням на потреби, що виникають у даний момент;

II — розподілу активів (конверсія): розміщення грошових коштів у залежності від джерела походження коштів;

III — наукового управління (економіко-математичний): за допомогою математичних формул виражається мета комерційного банку.

У процесі прийняття рішення щодо розміщення ресурсів необхідно поєднувати всі ці методи, враховуючи при цьому людський фактор (рівень підготовки спеціалістів банку).

4. Визначення оптимальної структури джерел надходження коштів для конкретного банку.

КБ повинен підтримувати оптимальне співвідношення між власними і залученими коштами, яке при найменших витратах на формування банківських ресурсів сприятиме підтриманню стабільного рівня дивідендів і доходів.

При управлінні кредитними ресурсами на рівні комерційного банку останній складає плани, в яких прогнозуються надходження вкладів та їх вилучення. При цьому враховуються загальні економічні умови, сезонність, рух процентних ставок, потреби клієнтів (особливо великих) у коштах. У процесі планування використовуються:

- макроекономічний аналіз;
- інформація від клієнтів.

Контроль знань:

1. Що таке банківські ресурси?
2. Назвіть складові основного капіталу банку.
3. Що відноситься до додаткового капіталу банку?
4. Що таке залучені кошти комерційних банків?
5. Що таке депозит?
6. Які види депозитів ви знаєте?
7. Чим відрізняються вклади до запитання від строкових вкладів?
8. В чому полягає основна відмінність депозитного та ощадного

сертифікатів?

9. Які відсотки можуть нараховувати комерційні банки за депозитами?
10. Що належить до запозиченого капіталу банку?
11. Назвіть види міжбанківських кредитів.
12. Розкрийте механізм проведення закритого кредитного аукціону.
13. Які види цінних паперів входять до ломбардного списку НБУ?
14. Охарактеризуйте механізм управління ресурсами банку на державному рівні.
15. Як здійснюється управління ресурсами на рівні комерційного банку?

Тестові завдання

1. Банківські ресурси:

- а) сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних операцій та операцій РЕПО;
- б) сукупність грошових коштів, що використовують банківські установи на здійснення кредитних операцій;
- в) сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій.

2 Субординований борг – це:

- а) звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути вилучені з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після задоволення вимог усіх інших кредиторів.
- б) звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути вилучені з банку раніше трьох років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після задоволення вимог усіх інших кредиторів.
- в) звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути вилучені з банку раніше п'яти років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору в першу чергу.

3. Призначення міжбанківських кредитів:

- а) забезпечують ліквідність банку; задовольняють потреби клієнтів у коштах; банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в банках, де існує їх нестача.
- б) дають можливість виконувати вимоги з обов'язкового резервування; забезпечують ліквідність банку; задовольняють потреби клієнтів у коштах; банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в банках, де існує їх нестача.
- в) задовольняють потреби клієнтів у коштах; банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в банках, де існує їх нестача.

4. Операція РЕПО :

- а) операція продажу державних цінних паперів на підставі індивідуальних генеральних договорів між банком і клієнтом на певний строк із зобов'язанням зворотної покупки в певний строк або на вимогу однієї зі сторін;

а) операція продажі-покупки-продажу державних цінних паперів на підставі індивідуальних генеральних договорів між банком і клієнтом на певний строк із зобов'язанням зворотного покупки-продажу в певний строк або на вимогу однієї зі сторін по заздалегідь обговореній ціні;

в) операція покупки державних цінних паперів на підставі індивідуальних генеральних договорів між банком і клієнтом на певний строк із зобов'язанням зворотної покупки-продажу на вимогу однієї зі сторін.

5. На додатковий капітал накладаються такі обмеження:

а) загальний розмір додаткового капіталу не може перевищувати 100 % власного капіталу; розмір субординованого боргу не може перевищувати 50 % розміру власного капіталу.

б) загальний розмір додаткового капіталу не може перевищувати 50 % основного капіталу; розмір субординованого боргу не може перевищувати 100 % розміру основного капіталу.

в) загальний розмір додаткового капіталу не може перевищувати 100 % основного капіталу; розмір субординованого боргу не може перевищувати 50 % розміру основного капіталу.

6. Управління ресурсами комерційного банку здійснюється за допомогою:

а) державного та рівня комерційного банку;

б) державного та рівня з використанням різних фінансових інструментів;

в) рівня комерційного банку.

7. Право на одержання ломбардного кредиту мають комерційні банки:

а) ті що дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів;

б) ті що отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності, зареєстровані й функціонуючі більше 1 року;

в) ті що дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів, правил ведення бухгалтерського обліку й звітності;

г) не мають простроченої заборгованості по кредитах НБУ й відсоткам по них;

д) ті що отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності, зареєстровані й функціонуючі більше 3 років;

е) вірні відповіді а, г, д;

є) вірні відповіді б, в, г;

8. Хто є суб'єктом споживчого кредитування ?

а) всі суб'єкти господарювання;

б) юридичні особи;

в) фізичні особи.

9. Що таке кредит овернайт?

а) кредит на чітко визначений термін;

б) кредит без зазначеного строку погашення;

в) добовий кредит.

10. До якого виду банківських операцій відноситься кредитування?

а) активних;

б) пасивних;

в) інша відповідь.

Практичне завдання

Задача 1. Комерційний банк станом на 1 квітня мав 50 млн. грн.. власних та 200 млн. грн. залучених ресурсів. Кредитні вкладення становили 230 млн. грн. Визначити: 1) що таке банківські ресурси? 2) розмір надлишку (нестачі) банківських ресурсів; 3) яким чином регулюються НБУ розміри банківських ресурсів?

Задача 2. До НБУ звернувся комерційний банк з клопотанням про видачу письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України. Рівень регулятивного капіталу банку становить – 5 млн. євро. Усі необхідні документи для одержання дозволу надані. Визначити: 1) як поступить НБУ щодо видачі дозволу; 2) за яких умов може бути отриманий письмовий дозвіл.

Задача 3. Валові доходи комерційного банку за звітний рік становили 40 млн. грн., а валові витрати – 27 млн. грн. Відрахування до резервного фонду встановлені загальними зборами акціонерів у розмірі – 4%. Визначити: 1) сутність резервного фонду та порядок його формування згідно законодавства; 2) розмір відрахувань за звітний рік до резервного фонду комерційного банку.

Задача 4. Банк має таку інформацію:

	I варіант	II варіант	III варіант
Розмір кредиту, тис. грн	120	140	180
Термін позички, днів	20	25	30
Річна ставка простого відсотка, %	40	35	30

Визначити: 1) класифікацію банківських кредитів; 2) розкрити умови кредитної угоди та кредитного договору; 3) суму відсотка; 4) загальний розмір боргу банку.

Задача 5. Громадянин вніс на депозитний рахунок в банку 5000 грн, терміном на 3 роки під 15% річних за умови нарахування складних відсотків. Відомо, що нарахування відсотків здійснюється раз на рік. Визначити: 1) сутність депозиту; 2) порядок відкриття депозитного рахунку; 3) розмір відсотків і суму, яку банк виплатить громадянину після закінчення терміну дії депозитної угоди.

Методичні рекомендації до розв'язування задач:

1) Найбільш поширеним і традиційним є нарахування простих відсотків за формулою:

$$S = P \times (1 + R \times K / 365), \text{ де}$$

S – сума нарахованих простих відсотків;

P – сума вкладу;

R – відсоткова ставка;

K – кількість днів у періоді.

2) Дохід по складних відсотках передбачає нарахування відсотка на відсоток. Сума, яку отримає вкладник в кінці терміну вкладу, при нарахуванні складних відсотків обчислюється за формулою:

$$S = P \times (1 + R)^n, \text{ де}$$

n — період вкладу;

R — відсоткова ставка;
 P — сума угоди.

Література[1,14,16,17,22,24,25,27,31]

Тема 4. Основи організації банківського кредитування

- 4.1. Сутність та класифікація кредитів комерційних банків.
- 4.2. Порядок видачі і погашення кредиту.
- 4.3. Способи захисту від кредитного ризику.
- 4.4. Оцінка платоспроможності позичальника.
- 4.5. Позичковий відсоток та його диференціація.
- 4.6. Особливості надання та погашення окремих видів кредиту.

4.1. Сутність та класифікація кредитів комерційних банків

Банківське кредитування здійснюється відповідно до наступних принципів:

- **Принцип терміновості** означає, що позичка повинна бути повернута позичальником у встановлені кредитним договором строки;
- **Принцип забезпеченості** — це відповідність між вартістю майна (що є заставою) і заборгованості по позичці;
- **Принцип платності** полягає в тому, що за користування позичкою клієнт виплачує банку крім вартості основного боргу додаткову суму у вигляді відсотків;
- **Цільовий характер** передбачає вкладення позикових засобів у конкретні господарські

Кредити комерційних банків можна класифікувати за різними ознаками та критеріями. Найбільш зручною є така класифікація банківських кредитів:

- 1) за основними категоріями позичальників;
- 2) за цільовим спрямуванням;
- 3) за строками користування;
- 4) залежно від забезпечення;
- 5) за методами надання;
- 6) залежно від кількості кредиторів;
- 7) залежно від порядку погашення;
- 8) за характером і способом сплати процентів;
- 9) за ступенем ризику.

Виходячи з *основних категорій позичальників* розрізняють кредити:

- галузям народного господарства;
- населенню;
- державним органам влади.

Залежно від *цільового спрямування* кредити поділяються на:

- виробничий (поповнення обігових коштів та основних засобів);
- споживчий (споживчі цілі населення).

За *строками користування* кредити є:

- *строкові*, тобто надані на визначений у договорі строк, які, в свою чергу, можуть бути:
 - а) короткостроковими (до 1 року);

б) середньостроковими (1—3 роки):

в) довгостроковими (понад 3 роки):

- *до запитання* (онкольні) — видаються на невизначений строк. (позичальник повинен погасити такий кредит за першою вимогою банку. Якщо банк не вимагає погашення, то кредит повертається на рахунок позичальника:

- *прострочені* — по яких строк погашення, встановлений кредитним договором, минув:

- *відстрочені (продлонговані)* — щодо яких за клопотанням позичальника банком прийняте рішення про перенесення строків погашення кредиту на більш пізню дату.

В залежності від забезпечення кредити є:

- забезпечені (ломбардні) — надаються під забезпечення:

- незабезпечені (бланкові) — надаються без забезпечення.

Незабезпечені (бланкові) кредити, що називаються у банківській практиці довірчими, надаються лише під зобов'язання позичальника погасити позичку. Вони пов'язані з великим ризиком для банку, тому потребують ретельнішого вивчення кредитоспроможності позичальника і надаються під більш високий відсоток.

Забезпечені (ломбардні) - надаються під забезпечення. Формами забезпечення кредитів є:

- гарантія, або порука третьої сторони:

- переуступка контрактів, дебіторської заборгованості;

- застава товарних запасів:

- застава дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів, страхування.

Гарантія, або порука — це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності: оформляється як самостійний обов'язок гаранта чи поручителя. Кредити під гарантію видаються позичальнику лише в тому випадку, якщо гарант є платоспроможною особою. Платоспроможність гаранта повинна бути підтверджена банком, що його обслуговує. Для цього підприємство-гарант перед тим, як видати гарантійний лист підприємству, що звернулося до нього з проханням виступити гарантом по позичці, надає цей лист в свою установу банку. Банк гаранта після перевірки його платоспроможності робить відповідний напис на гарантійному листі і завіряє його підписами керівних осіб банку, а також печаткою.

При настанні терміну погашення позички і відсутності коштів на рахунку позичальника непогашена заборгованість переноситься на рахунок прострочених позичок. Одночасно банк позичальника повідомляє гаранта про неповернення кредиту гарантоотримувачем, і гарант через три дні з моменту отримання повідомлення повинен погасити позичку своїм платіжним дорученням. Після погашення всієї суми кредиту дія гарантії припиняється. Якщо гарант відмовляється від виконання свого зобов'язання або виявляється на момент пред'явлення до нього вимоги про погашення кредит неплатоспроможним, банк позичальника повинен звернутися в арбітраж або третейський суд.

Банк як юридична особа теж може виступати гарантом по кредитах. Гарантія платежу є платною послугою, що надається банком на основі договору, який укладається з суб'єктом господарювання. У договорі передбачаються строк надання гарантії, сума, комісійна винагорода за гарантію платежу, порядок і строк його переказу, а також розмір відсоткової ставки за користування ресурсами банку у випадку погашення за гарантоотримувача кредиту, одержаного в іншому банку.

Найбільш прийнятним варіантом бланкового (незабезпеченого заставою) кредиту є гарантія Уряду України або гарантія акціонера банку (в межах суми належних йому акцій).

Переуступка контрактів практикується при кредитуванні будівельних компаній, що здійснюють регулярні поставки товарів або послуг за контрактом. Боржник переуступає контракт кредитуючому банку, внаслідок чого надходження коштів від замовника зараховуються в погашення кредиту.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунків, що вимагають оплати за поставлені позичальником товари (виконані роботи чи надані послуги). Існує два різновиди переуступки:

- 1) без повідомлення дебіторів. У цьому випадку грошові надходження від дебіторів передаються банку позичальником;
- 2) з повідомленням дебіторів. Дебітори направляють платежі безпосередньо банку.

Переуступка (цесія) на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи означає передачу права банку змінювати напрям виручки на погашення кредиту при настанні терміну його повернення. Цесія проводиться на основі укладеної між банком і позичальником угоди, в якій вказуються сума вимог і рахунків, що підлягають переуступці, та інші умови. Якщо позичальник має розрахунковий рахунок у даному банку, то угоду про переуступку може і не укладати, а передбачити це в кредитній угоді

Забезпечення *товарними запасами* означає, що предметом застави можуть бути сировина, комплектуючі вироби, готова продукція тощо. Перевага надається товарам, торгівля якими ведеться на біржі, тобто по яких легко визначити ринкову ціну. Умовою застосування товарних запасів як застави є їх застрахованість. Існує два способи оформлення даного забезпечення: під складські квитанції і під розписки, що підлягають зберіганню. За першого способу заставні товари вилучаються у позичальника і передаються на зберігання складській компанії. Складські квитанції виступають забезпеченням кредиту. Після погашення позички банк виписує ордер на видачу товарів позичальнику. За другого способу товари знаходяться на відповідальному зберіганні у позичальника, однак контроль за ними доручається представникам банку-кредитора або третім особам (наприклад, складській компанії). У цьому випадку забезпеченням являються розписки, що підлягають зберіганню. Найбільш прийнятним способом зберігання застави є другий-оскільки перший (під складські квитанції) пов'язаний зі значними витратами, що позначається на ціні позички. Другий спосіб дозволяє знизити витрати по зберіганню застави,

проте збільшує ризик банку. Видача позички під розписки, що підлягають зберіганню, вимагає високої надійності клієнта.

Забезпечення товарами в обігу застосовується в практиці вітчизняних та зарубіжних банків при кредитуванні торговельних організацій. Ці організації повинні мати постійний запас цінностей для виставлення на продаж. У даному випадку предмет застави знаходиться не лише у володінні, але й в розпорядженні і користуванні позичальника. За такого виду застави підприємство може змінити одні заставні цінності на інші, але умовою використання товарів є обов'язкове їх поновлення в сумі використаних цінностей. Застава товарів в обігу мала також назву застави з перемінним складом, оскільки між моментом продажу товарів і моментом поновлення товарного запасу можлива невідповідність, заставне зобов'язання не завжди гарантує повернення кредиту.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. Умовою видачі кредиту під забезпечення дорожніми документами є страхування вантажу.

Забезпечення іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якому предмет застави залишається у заставодавця чи третьої особи. Іпотека – об'єкти нерухомості (будівлі, споруди, квартири, земельні ділянки громадян, багаторічні насадження тощо).

Забезпечення рухомим майном – обладнанням, машинами, механізмами, інвентарем, транспортними засобами, товарами довгострокового вжитку.

Забезпечення цінними паперами здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю індосованого цінного паперу. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їх висока ліквідність.

Застава цінних паперів відбувається з передачею заставних цінних паперів на зберігання банку. Одержувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших підприємств, банків, а також держави. Власні акції та облігації підприємства-позичальника не приймаються банком у забезпечення позички. Перед видачею позички під цінні папери банк бере до уваги такі фактори:

- якість цінних паперів (тобто їх справжність та платоспроможність),
- можливість реалізації цінних паперів як об'єктів застави на вторинному ринку:
 - платоспроможність емітента цінних паперів (чим вища їх репутація або чим стабільніший дохід, що виплачується по цінних паперах, тим стійкіший курс цінних паперів та вища їх ліквідність);
 - наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їх котирування на фондовій біржі.

При непогашенні позичальником заборгованості по позичці у встановлений термін передані у забезпечення кредиту цінні папери у встановленому порядку переходять у власність банку. Банк може ці папери залишити за собою або продати їх за реальним курсом і погасити позичку клієнта.

За методами надання кредити поділяються на:

- кредити, що надаються у разовому порядку, коли рішення про надання приймається окремо по кожному кредиту;

- відповідно до відкритої кредитної лінії, тобто кредити надаються у межах завчасно визначеного ліміту кредитування без погодження кожний раз із банком умов кредитного договору;

- гарантовані — банк бере на себе зобов'язання у разі потреби надати кредит клієнту визначеного розміру протягом відповідного періоду. Гарантовані кредити, в свою чергу, можуть бути двох видів:

- а) з обумовленою датою видачі кредиту;

- б) з наданням кредиту в міру виникнення потреби в ньому.

Залежно від *кількості кредиторів* розрізняють кредити:

- надані одним банком;

- консорціальні, тобто такі, що надаються консорціумом банків, в якому один з банків бере на себе роль менеджера, збирає з банків-учасників потрібну позичальнику суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит.

- паралельні, що передбачають участь в їх наданні кількох банків. Тут кредити одному позичальникові надають різні банки, але на одних, завчасно погоджених, умовах.

В *залежності від порядку погашення*, кредити поділяються на ті, що погашаються:

- поступово (в розстрочку);

- водночас із закінченням строку кредитного договору;

- у відповідності з особливими умовами, визначеними кредитним договором.

За *характером та способом сплати відсотків*:

- з фіксованою відсотковою ставкою;

- з плаваючою відсотковою ставкою;

- зі сплатою відсотків по мірі використання наданих коштів (звичайний кредит);

- зі сплатою відсотковою одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

За *ступенем ризику* кредити поділяються на:

- стандартні

- під контролем;

- субстандартні;

- сумнівні;

- безнадійні.

Наведемо приклади програм кредитування банків України для фізичних осіб (але в кожного конкретного банку є свої вимоги):

1. Споживчі кредити під депозитні засоби на рахунках громадян.

Надають можливість одержати кредит при наявності засобів на депозитному рахунку й засобів від погашення ощадних сертифікатів. Забезпеченням по кредиту виступає договір застави майнових прав на засоби, що перебувають на депозитних рахунках й ощадних сертифікатах, зі строком кредитування - до 1

року, але не більш ніж термін дії депозитного внеску (депозитного сертифіката), із засобів якого погашається заборгованість за кредитом або відсотками за користування кредитом у випадку несплати позичальником.

2. Кредит під поручительство.

Забезпеченням по кредиту виступають договір поручительства не менше ніж двох фізичних осіб. Споживчі кредити під забезпечення договорами поручительства надаються фізичним особам - громадянам України на наступних умовах:

- строк кредитування - до 6 місяців;
- сума надання кредиту - не більше 2000 гривень;
- обов'язкове страхування життя позичальника й поручителів на користь банку.

3. Житло в кредит (іпотечний кредит).

Банк надає можливість стати власником квартири вже сьогодні, оплативши частину її вартості. Забезпеченням по кредиту виступає квартира, що стає власністю позичальника, але залишається в заставі в банку до моменту повної виплати кредиту. Іпотечні кредити для придбання житла надаються фізичним особам - громадянам України на наступних умовах:

- кредит видається фізичним особам для оплати частини нерухомості, що купується ними, через фірми, що здійснюють операції з нерухомістю;
- основним забезпеченням кредиту є застава житла, що придбане на цей кредит;
- обов'язкове страхування здобуває нерухомість, що;
- строк кредитування - до 5 років;
- сума надання кредиту не перевищує еквівалент 100 000 дол. США;
- максимальний розмір виданого кредиту не перевищує 50% від ринкової вартості нерухомості, придбаної покупцем.

4.2. Порядок видачі і погашення кредиту

Організація кредитних відносин банку з клієнтами визначається багатьма факторами, включаючи стратегію і тактику банку, кваліфікацію банківських працівників, розмір капіталу, кредитну політику банку тощо.

Кредитний договір включає:

1. Предмет договору (ціль, сума, строк, погашення, відсоток).
2. Умови забезпечення кредиту (форма забезпечення, посилення на додаткові документи, наприклад: становий договір).
3. Зобов'язання банку (відкриття рахунку, надання консультацій, перевірка забезпеченості й цільового використання кредиту).
4. Зобов'язання позичальника (використання на зазначені цілі, повернення кредиту в строк, інформація про хід виконання угоди, надання звітності).
5. Права банку (відстрочка погашення, перевірка використання й забезпечення, можливість розриву угоди)
6. Права позичальника (дострокове погашення, можливість відстрочки).
7. Особливі умови договору (перерахування суми кредиту, зміна процентної ставки, зміна умов договору, спірні питання, зміна юридичної адреси).
8. Реквізити

Етапи кредитування включають:

1 етап. До банку подається заявка (клопотання) на отримання кредиту. На цьому етапі оцінюються сильні й слабкі сторони майбутнього позичальника та об'єкта кредитування. Крім заявки, на прохання банку клієнт подає ряд документів: статутні та інші засновницькі документи, бухгалтерський баланс та фінансовий звіт на останню звітну дату, контракти або копії контрактів, техніко-економічне обґрунтування необхідності кредиту, бізнес-план тощо. Після ознайомлення з документами працівник банку проводить попередню бесіду з потенційним позичальником, що дозволяє з'ясувати важливі деталі щодо умов надання та погашення кредиту. На цьому етапі банк приділяє увагу достовірності документів та інформації, на основі яких вирішується питання про надання кредиту.

2 етап. Передбачає вивчення кредитоспроможності клієнта. При цьому аналіз кредитної заявки клієнта та його кредитоспроможності базується на використанні різних джерел інформації, серед яких:

- матеріали, отримані безпосередньо від позичальника;
- матеріали, що знаходяться в архіві і базі даних самого банку;
- відомості, отримані від кредиторів, покупців і постачальників позичальника та з зовнішніх джерел.

Велике значення мають архіви банку. Якщо клієнт вже отримував кредит у цьому банку, то в архіві містяться відомості про можливі затримки в погашенні боргу або інші порушення.

Із зовнішніх джерел найбільш важливим є відомості, отримані з інших банків, які обслуговують даного клієнта, та в його ділових партнерів.

Можна провести перевірку позичальника на місці. Дуже важливо з'ясувати рівень компетенції працівників, що очолюють бухгалтерську, фінансову, маркетингову служби, адміністративний апарат. Під час відвідування клієнта можна з'ясувати деякі питання, що не були розглянуті під час попередньої бесіди, а також скласти уявлення про стан майна, яким володіє підприємство.

3 етап. Полягає в розробці умов процесу кредитування, підготовці і укладанні кредитної угоди. Цей етап називають ще структуруванням кредиту, в ході якого визначають основні умови кредитної угоди.

Банк визначає параметри позички: вид кредиту, суму, строк, спосіб видачі і погашення кредиту, забезпечення, рівень відсоткової ставки, інші деталі. Банк повинен запропонувати клієнту той вид кредиту, який найбільшою мірою відповідає характеру кредитованого заходу.

Розробляється також графік погашення кредиту у відповідності зі строками оборотності того виду капіталу, на формування якого видасться позичка.

Після закінчення роботи по структуруванню кредиту кредитний працівник банку переходить до переговорів про укладання кредитної угоди з клієнтом. При цьому клієнту надаються пропозиції по умовах майбутньої кредитної угоди. Вони можуть суттєво відрізнитись від тих, що містяться в кредитній заявці. Зближення позицій банку і клієнта та досягнення компромісу є кінцевою метою переговорів.

Після досягнення згоди по всіх питаннях підписується кредитна угода.

4 етап. Характеризується тим, що відбувається безпосереднє надання кредиту, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору. З метою контролю за своєчасним погашенням кредиту та забезпеченням нарахування відсотків видача позичок проводиться з окремих позичкових рахунків. Кредит може надаватися одночасно, тобто у всьому обсязі, або частинами в строки, обумовлені договором.

Якщо в процесі кредитування змінились умови здійснення кредитованого проекту і це призвело потреби у додаткових коштах, банк може задовольнити цю потребу на умовах укладання додаткової кредитної угоди.

5 етап процесу банківського кредитування полягає в поверненні кредиту разом з відсотками. У ряді випадків сторони можуть продовжувати термін дії кредитної угоди (пролонгація), для чого вносяться зміни або доповнення до кредитної угоди. Процес кредитування включає контроль з боку банку за виконанням умов кредитної угоди. Особлива увага приділяється своєчасності сплати позичальником відсотків за користування позичкою.

Існує багато сигналів, що свідчать про погіршення фінансового стану позичальника, які працівник банку повинен вміти розпізнавати. Для цього використовуються аналіз фінансової звітності, особисті контакти з позичальником, повідомлення від третіх осіб. Якщо банк виявляє проблемну позичку, він негайно повинен вжити заходів для забезпечення повного і своєчасного її повернення.

Найдоцільнішим кроком буде розробка разом з позичальником заходів щодо покращення фінансового стану підприємства. Якщо цей спосіб не дасть результатів, банк повинен забезпечити свої інтереси шляхом реалізації забезпечення, пред'явлення претензії до гаранта і т. д. Крайній захід — порушення питання про оголошення позичальника банкрутом.

Перерахуємо основні фактори, що впливають на величину процентної ставки:

- дисконтна ставка НБУ;
- процентні ставки по депозитних операціях;
- характер забезпечення кредиту;
- рівень кредитного ризику;
- попит та пропозиція на ринку кредитних ресурсів;
- строк користування позичкою;
- об'єкт кредитування.

Процентна ставка для кредитів формується Банком на підставі чотирьох компонентів:

- ставка придбання ресурсів;
- адміністративні витрати по наданню й керуванню кредитом;
- передбачуваний прибуток;
- премія за ризик.

Процентна ставка може бути плаваючою й фіксованою. Якщо видається кредит з фіксованою ставкою, кредитний договір установлює ставку, що буде існувати протягом усього терміну дії кредитного договору. Якщо Банком

установлюється плаваюча процентна ставка, то як діюча ставка береться ставка на день підписання кредитного договору, а в договорі повинні бути обговорені критерії, що визначають зміну процентної ставки. У випадку зміни процентної ставки, Банк письмово інформує Позичальника. Зміна процентної ставки оформляється по взаємному узгодженню сторін у вигляді Додаткової угоди до основного кредитного договору.

4.3. Способи захисту від кредитного ризику

Кредитний ризик — це ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків по ньому. Інакше кажучи, під кредитним ризиком прийнято розуміти ймовірність, а точніше загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або збільшення витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій.

Види кредитного ризику:

- ризик, пов'язаний з позичальником (обумовлений погіршенням фінансового стану позичальника під впливом факторів суб'єктивного або об'єктивного характеру);
- системний ризик (обумовлений змінами в економічному, політичному, соціальному середовищі);
- форс-мажорний ризик (обумовлений подіями, що не залежать від позичальника);
- ризик, зв'язаний зі способом забезпечення повернення позички (страховий ризик; ризик, пов'язаний із заставою або гарантією).

Для кожної кредитної операції характерні свої специфічні причини та фактори, що визначають ступінь ризику. Так, кредитний ризик може виникати через погіршення фінансового стану позичальника, відсутність необхідних організаційних здібностей у його керівництва, недостатню підготовку працівника, що приймає рішення про кредитування, та інші обставини.

Найбільш загальні способи страхування ризиків у банківській практиці зводяться до їх диверсифікації (тобто розподілу, регулювання структури і розмірів), а також до постійного контролю з боку банку за виконанням необхідних співвідношень, нормативів (наприклад, нормативу максимального розміру ризику на одного позичальника, нормативу великих кредитних ризиків, що встановлюються центральним банком) та здійснення у разі необхідності коригуючих дій.

Суттєву роль при цьому відіграє наявність у банку відповідно інформаційної бази і сучасних технологій, кваліфікованого персоналу, а також проведення постійної роботи з прогнозування економічної кон'юнктури.

Управління кредитним ризиком (його мінімізація) здійснюється за допомогою:

- лімітування кредитів;
- диверсифікації портфеля позичок банку;
- контролю за використанням кредиту та оперативності при стягненні боргу;
- страхування кредитних операцій;
- достатнього та якісного забезпечення наданих кредитів;

- аналізу кредитоспроможності, тобто можливості позичальника погасити кредит.

I спосіб — *встановлення позичальникам лімітів кредитування*. Як правило, банки встановлюють ліміт, який регламентує розміри обороту по видачах кредиту за певний період (ліміт видачі). У деяких випадках встановлюється ліміт заборгованості, який регламентує заборгованість за кредитом на певну дату.

Надання кредитів за допомогою ліміту видачі здійснюється, зазвичай, шляхом відкриття *кредитної лінії* (характеризує оборот по видачі кредиту). Вона відкривається клієнтам зі сталою репутацією, які мають стабільний фінансовий стан. Існують різні види кредитних ліній. Вони можуть бути поновлювальні, коли кредит надається і погашається в межах встановленого ліміту, і не поновлювальні, коли після надання і погашення кредиту відносини між банком і клієнтом припиняються.

У ряді випадків питання про видачу кредитів вирішується банком кожний раз індивідуально.

II спосіб — *диверсифікація кредитних вкладень*. Це означає розподіл кредитів між різними суб'єктами правовідносин, клієнтами різних форм власності і галузей економіки, між різними регіонами країни тощо. В деяких випадках дотримання банком диверсифікації здійснюється за допомогою нормативів або вимог, які встановлюються НБУ.

Чим більшої кількості позичальників надається кредит, тим меншим буде ризик неповернення кредитів за інших рівних умов, оскільки вірогідність банкрутства багатьох позичальників значно менша, ніж кількох.

III спосіб — *оперативність при стягненні боргу* — передбачає необхідність підтримувати з позичальником тісні контакти протягом цього строку користування кредитом. Банк повинен слідкувати за станом справ у клієнта і у разі необхідності застосовувати упереджувальні дії щодо захисту своїх інтересів.

IV спосіб — *страхування кредитних операцій*. Він означає, що банки повинні створювати страхові фонди як на макро -, так і мікро - рівнях, а також страхувати окремі кредитні угоди в страхових компаніях.

V спосіб — *забезпеченість кредиту*. У практиці роботи українських комерційних банків найпоширенішими формами забезпечення зобов'язань позичальника перед банком є застава майна, гарантія і поручительство третьої особи, переуступка на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи, страхування відповідальності позичальника. Застава майна клієнта є однією з найпоширеніших форм забезпечення повернення банківського кредиту. Оформляється вона договором про заставу. Цей договір підтверджує право кредитора при невиконанні зобов'язань позичальника отримати переважне задоволення претензій з вартості заставного майна. Майно, для віднесення його до об'єкта застави, повинно відповідати двом критеріям: відповідність і достатність. Критерій прийнятності відображає якісну визначеність предмета застави. Критерій достатності — кількісну. Існують загальні і специфічні вимоги до якісної та кількісної характеристик визначеності предметів застави.

Загальні вимоги до якісної сторони предметів застави:

- 1) предмети застави (речі та майнові права) повинні належати позичальнику (заставадавецю) або знаходитись у його повному господарчому віданні;
- 2) предмети застави повинні мати грошову оцінку;
- 3) предмети застави повинні бути ліквідними, тобто мати здатність до реалізації.

Загальними вимогами до кількісної визначеності предметів застави є перевищення вартості заставного майна суми основних зобов'язань, які має заставадавець стосовно заставодержателя, тобто вартість заставного майна повинна бути більшою за суму позички і відсотків.

Важливо не лише визначити критерій якості, вибрати у відповідності з ним цінності, але й забезпечити їх зберігання. Лише в цьому випадку застава цінностей може бути гарантією повернення кредиту.

VI спосіб - оцінка кредитоспроможності позичальника'.

4.4. Оцінка платоспроможності позичальника

У процесі роботи, що передуює укладанню кредитної угоди, працівник банку повинен ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, тобто його здатність своєчасно погасити кредит, виявити фактори, які можуть спричинити непогашення позички. Кредитоспроможність позичальника, на відміну від його платоспроможності, не фіксує неплатежі за минулий період чи на певну дату, та прогнозує здатність до погашення боргу на найближчу перспективу.

Для оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника банк може використовувати такі джерела інформації як власні архіви (картки на всіх вкладників і позичальників, які, як правило ведуться в банку), інформація з зовнішніх джерел (у всьому діловому світі банки обмінюються конфіденційною інформацією щодо кредитоспроможності комерційних фірм). Інформація від постачальників, покупців, конкурентів, органів податкової інспекції тощо.

Банк може використовувати наступну систему оцінки Позичальника (юридичної особи) відповідно до його кредитоспроможності (ризик клієнта):

А. Бездоганне підприємство: гарне фінансове становище; висока ліквідність; здатність протистояти погіршенню економічної обстановки; діяльність у перспективному секторі, що розвивається; вичерпна й актуальна фінансова інформація; гарні показники балансу й звіту про прибутки й збитки; відсутність затримок у погашенні основної суми кредиту й відсотків; забезпечення високо ліквідне й перевищує суму кредиту.

В. Підприємство з гарним загальним і фінансовим становищем: може бути піддано впливу несприятливої економічної ситуації; прийнятний короткотерміновий потік готівки; повна й актуальна фінансова інформація; баланс і звіт про прибутки й збитки з деякими незадовільними показниками, поліпшення їх представляється можливим; погашення основної суми боргу й відсотків не викликає сумнівів; забезпечення гарне, але його реалізація принесе небагато прибутку.

С. Посереднє підприємство: фінансове становище задовільне; грошові потоки достатні, але можуть виникати труднощі; сектор, що не розвивається, економіки; фінансова інформація повна, але, як здається, по деяких параметрах

подається з умовчанням; баланс і звіт про прибутки й збитки з деякими незадовільними показниками, поліпшення яких представляються складним; відсотки виплачуються, або прострочення менш 30 днів, але погашення основної суми боргу затримується або представляється сумнівної; кредит не має тенденцій до неповернення, але варто уважно стежити за ситуацією; забезпечення існує, але його вартість не покриває суму заборгованості.

Д. Підприємство з поганим фінансовим становищем: складності з коштами або їхня повна відсутність; фінансова інформація неповна й подається із запізненням; фінансові звіти не дозволяють вірогідно оцінити ризик; виплати основної суми боргу й відсотків затримуються або можливо будуть затримуватися; кредит має тенденції до неповернення; варто ретельно стежити за рахунком клієнта; забезпечення недостатнє, і, якби їм довелося скористатися, це явно привело б до збитків.

Е. Становище підприємства незадовільне: відсутність коштів; кредитори очікують оплати; підприємство не здатне виконати свої зобов'язання перед Банком, як по відсотках так і по основній сумі боргу; фінансова інформація недоступна або викликає побоювання; шанси на виживання підприємства дуже малі, велика ймовірність банкрутства; збитки майже неминучі; забезпечення недостатнє і його використання безсумнівно спричинило б збитки.

У світовій банківській практиці таких показників надзвичайно багато, але відповідно до Положення про формування та використання резерву для покриття можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджених постановою Правління НБУ № 279 від 6 липня 2000р. для оцінки кредитоспроможності позичальника – юридичної особи, комерційні банки повинні обов'язково враховувати такі показники:

Показники, що характеризують платоспроможність позичальника:

Коефіцієнт миттєвої ліквідності ($K_{л1}$) – характеризує наскільки швидко короткострокові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами:

$$K_{л1} = A_v / Z_p, \text{ де}$$

A_v – високоліквідні активи до яких належать грошові кошти та їх еквіваленти;

Z_p – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $K_{л1}$ – не менше ніж 0,2

Коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{л2}$) – свідчить про можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки:

$$K_{л2} = A_l / Z_p, \text{ де}$$

A_l – ліквідні активи (високоліквідні активи, дебіторська заборгованість, векселі отримані);

Z_p – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $K_{л2}$ – не менше ніж 0,5

Коефіцієнт загальної ліквідності (Кл_з) - характеризує наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів:

$$Кл_з = А_о / З_п, \text{ де}$$

А_о – оборотні активи;

З_п – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника Кл_з – не менше ніж 2,0

Показники, що характеризують фінансову стійкість позичальника:

Коефіцієнт маневреності власних коштів (Км) – свідчить про ступінь мобільності використання власних коштів:

$$Км = (В_к - А_н) / В_к, \text{ де}$$

В_к – власний капітал

А_н – необоротні активи

Оптимальне теоретичне значення показника Км – не менше ніж 0,5

Коефіцієнт незалежності (Кн) – характеризує ступінь фінансового ризику:

$$Кн = З_к / В_к, \text{ де}$$

З_к – залучені кошти (довгострокові та поточні зобов'язання);

В_к – власний капітал

Оптимальне теоретичне значення показника Кн – не більше ніж 1,0

Показники, що характеризують рентабельність позичальника:

Рентабельність активів (Ра):

$$Ра = П_ч / А, \text{ де}$$

П_ч – чистий прибуток;

А – активи

Рентабельність продажу (Рп):

$$Рп = П_ч / О_р, \text{ де}$$

П_ч – чистий прибуток;

О_р – обсяг реалізації продукції (без ПДВ).

Аналіз грошових потоків позичальника (К):

Співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника (в тому числі відкриті в інших банках) до суми основного боргу за кредитною операцією та відсотками за нею з урахуванням строку дії кредитної угоди (для короткострокових кредитів):

$$К = ((Н_{см} \times n) - (З_м \times n) - З_і) / С_к, \text{ де}$$

Н_{см} – середньомісячні надходження на всі рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів);

С_к – сума кредиту та відсотки за ним;

п – кількість місяців дії кредитної угоди;

З_м – щомісячні умовно-постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо);

З_і – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунку позичальника, крім зобов'язань, термін погашення яких перевищує термін дії кредитної угоди (за даними останнього балансу).

Оптимальне теоретичне значення показника K – не менше ніж 1,5.

Коефіцієнтний аналіз не повинен проводитись формально, адже фінансові коефіцієнти сильно відрізняються в залежності від галузі, в якій працює підприємство. Тому рекомендується здійснювати порівняльний аналіз, зіставляти показники підприємств з показниками аналогічних підприємств даної галузі або з середньо галузевими показниками. Доцільно також проводити зіставлення показників в динаміці за декілька періодів.

4.5. Позичковий відсоток та його диференціація

Суть відсотка як економічної категорії полягає в тому, що він являє собою частину прибутку, яку позичальник сплачує за взятий у кредит позичковий капітал. Джерелом відсотка є додаткова вартість, що створюється в процесі продуктивного використання цього капіталу, а кількісним вираженням — норма відсотка, або ставка.

Норма відсотка регулюється в основному співвідношенням попиту і пропозиції позичкового капіталу. Однак на рівень відсоткової ставки впливають також багато різноманітних факторів, що розглядатимуться далі.

Відсоткові ставки по кредитах комерційного банку можуть бути *твердими* і *плаваючими*. Тверда ставка залишається незмінною протягом всього строку дії кредитного договору, плаваюча змінюється.

На величину відсоткової ставки впливають такі фактори:

1. *Облікова ставка НБУ* — це базисна ставка рефінансування, яка застосовується при кредитуванні комерційних банків. Останні встановлюють процентну ставку по кредитних операціях, як правило, вище за облікову ставку. Однак це не є обов'язковою нормою. Якщо банк має дешевші ресурси, він може встановити більш низьку — процентні ставки по своїх кредитах.

2. *Рівень інфляції* повинен обов'язково враховуватись при встановленні як облікової ставки НБУ, так і ставки процента по кредитах комерційного банку, тому що так чи інакше банки нестиму збитки у зв'язку зі знеціненням грошей. Дешеві гроші (порівняно з іншими видами ресурсів) стимулюють ажіотажний попит на кредити, створюють умови для зловживань у банківській сфері та розбалансування економіки.

3. *Строк кредиту* — рівень процентної ставки знаходиться у безпосередній залежності від строку кредиту: чим більше строк, тим вище процентна ставка. Така залежність зумовлена двома факторами: по-перше, за значних строків кредиту вищим є ризик втрати від неповернення кредиту та знецінення коштів під час інфляції, по-друге, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, приносять відносно вищу віддачу.

4. *Витрати по формуванню позичкового капіталу*, які безпосередньо впливають на величину процентної ставки по кредитах. Ці витрати складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують ресурси, тим вищою є норма позичкового процента.

5. *Розмір позички* — звичайно процент по більш великих кредитах повинен бути нижчим, ніж по дрібніших, оскільки витрати, пов'язані з кредитною послугою, не знаходяться у безпосередній залежності від її величини, а абсолютний дохід банку по великих позичках вищий, ніж по дрібних.

6. *Попит на кредити*. Звичайно збільшення попиту на кредити викликає збільшення процентних ставок по них. Однак в умовах конкуренції між кредитними інститутами та боротьби за розширення ринків банки не можуть зловживати цим правилом. Вони мають можливість не підвищувати рівень процентних ставок при зростанні попиту на кредит, щоб залучити більшу кількість клієнтів та завоювати конкурентні переваги.

7. *Характер забезпечення* — кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк повинен оцінити якість відповідної форми забезпечення та встановлювати процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка.

8. *Витрати на оформлення позички і контроль* безпосередньо впливають на рівень процентної ставки. Чим вищими є ці витрати, тим вище норма позичкового процента.

9. *Ставки банків-конкурентів*. Звичайно вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику.

10. *Характер взаємовідносин між банком і позичальником*. Постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що строковий вклад або депозит з невисокою ставкою, банк може надавати знижку при визначенні величини позичкового процента.

11. *Норма прибутку від інших активних операцій*. Якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок.

12. *Необхідність отримання прибутку від позичкових операцій*. Норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитною процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку.

4.6. Особливості надання та погашення окремих видів кредиту

Споживчий кредит — кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам — резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Споживчий кредит надається у розмірах вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, що може бути передане банку в забезпечення.

Споживчий кредит надається громадянам, які мають постійне джерело доходів. Максимальний розмір кредиту встановлюється залежно від середньомісячної заробітної плати позичальника, але сума кредиту не повинна перевищувати розмір, встановлений правлінням банку. Строк користування кредитом визначається залежно від об'єкта кредитування, розміру позички, платоспроможності клієнта.

Для одержання кредиту позичальник передає банку:

- паспорт;

•заяву на одержання кредиту, де зазначається об'єкт кредитування, сума кредиту, строк погашення, забезпечення;

•документи, що підтверджують платоспроможність позичальника (довідка з місця роботи про заробітну плату, за наявності інших доходів – документи, що підтверджують їх одержання).

Сільськогосподарський кредит – це кредит, наданий сільськогосподарському підприємству на покриття сезонних витрат, а саме: заготівлю кормів, добрив, пального. Особливістю сільськогосподарського кредиту є те, що зростання витрат відбувається в один період року, а надходження доходів – в інший.

Кредитування сільськогосподарських підприємств здійснюються, як правило, з використанням кредитної лінії. Надання сільськогосподарського кредиту проводиться шляхом оплати з позичкового рахунку розрахункових документів за товарно-матеріальні цінності і послуги, що купують сільськогосподарські підприємства.

В якості забезпечення сільськогосподарського кредиту може виступати (крім звичайного майна) врожай та сільськогосподарська техніка.

Строк погашення сільськогосподарського кредиту встановлюється як правило, на період після збору врожаю.

Сільськогосподарським підприємствам, які крім виробничої діяльності, займається ще й заготівельною, може надаватись *авансовий кредит*.

Авансовий кредит – це кредит, що подається готівкою на закупівлю у громадян сільськогосподарської продукції, великої рогатої худоби, тощо.

Розмір авансового кредиту розраховується на кожний місяць або квартал, виходячи з одноденної потреби у готівкових коштах. Готівка видається з каси банку на підставі грошового чека.

Консорціумний кредит – це кредит, наданий банківським консорціумом. Банківський консорціум – це об'єднання банків, який створюється для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди.

Банківський консорціум утворюється банками на паритетних засадах. Кількість учасників консорціуму не обмежується. Координує дії учасників консорціуму головний банк (лідер), який представляє інтереси консорціуму, але діє в межах повноважень, які отримує від інших учасників консорціуму. За організацію консорціуму банк-лідер отримує спеціальну винагороду, крім відсотків і комісійних, що покривають його витрати.

Кожний член консорціуму самостійно оцінює ефективність проекту і визначає умови участі в ньому або може пропонувати свій варіант здійснення кредитування проекту. Члени консорціуму несуть солідарну відповідальність перед позичальником. Взаємовідносини між учасниками консорціуму та позичальником регулюються кредитним договором, який підписується всіма учасниками консорціуму та позичальником.

Після укладання кредитної угоди головний банк акумулює кошти банків-учасників і розпочинає кредитування позичальника. Кредит може надаватись банківським консорціумом шляхом акумулювання кредитних ресурсів у

визначеному банку або шляхом гарантування суми кредиту головним банком, а кредитування здійснювати у міру виникнення потреби у кредиті.

З настанням терміну погашення зобов'язань позичальник повертає кредиторам не тільки суму позички та відсотки за кредит, але й відшкодовує всі витрати по організації та здійсненню кредитних операцій. Повернення кредиту, сплата відсотків і комісійних, які покривають витрати банків-учасників, здійснюються пропорційно їх ролі та частці участі, передбачених консорціумною угодою.

Різновидом консорціумного кредиту є *паралельний кредит*.

При паралельному кредитуванні в угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальником.

Банки-кредитори узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасників умовами.

Кожен банк може самостійно надавати позичальнику визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами умов кредитування.

Контокорентний кредит – це кредит, що надається у національній чи іноземній валюті відповідно до потреб клієнтів в обсягах, які не повинні перевищувати встановлений ліміт, що визначається, як правило, в межах 75% середньомісячного обігу коштів по поточному рахунку позичальника за останні 6 місяців. Для отримання кредиту відкривається контокорентний рахунок, на якому щоденно відображаються всі платежі клієнта та надходження коштів на його рахунок. Оскільки платежі та надходження, як правило, не збігаються в сумі, на рахунку виникає дебетове та кредитове сальдо. Дебетове сальдо свідчить про нестачу у клієнта власних коштів для забезпечення поточних платежів, тому він повинен домовитися з банком про надання йому контокорентного кредиту.

Контокорентний кредит оформляється кредитною угодою. За користування контокорентним кредитом стягується плата, яка складається з відсотків, що нараховуються на дебетові залишки контокорентного рахунку та комісійних платежів. Відсотки за контокорентний кредит належать до найвищих у банківській практиці, оскільки цей кредит пов'язаний з підвищеним ризиком для банку. Контокорентний кредит надається, як правило, під забезпечення, проте клієнтам, що мають добру репутацію, такий кредит може надаватись і без забезпечення. Розрахунки по контокорентному кредиту здійснюються через певні проміжки часу. При цьому розраховується сума використаного за певний період кредиту за формулою:

$$Z_n = (k_1/100 \times t + k_2/100 \times t^2 + k_n/100 \times t^n) + 360/p, \text{ де}$$

Z_n – відсотки за розрахунковий період (n);

k – сума кредиту;

t – термін користування кредитом;

p – розмір відсоткових плат.

Овердрафт - це кредит, який надається на поточний рахунок клієнта з гарним фінансовим станом до певного ліміту й на певний період часу для фінансування господарської діяльності. Позичальник використає овердрафт у

тому випадку, коли його фінансові зобов'язання перевищують розмір засобів на його рахунку. Перерахування засобів на поточний рахунок скорочує розмір заборгованості позичальника. Овердрафтовий кредит може бути бланковим (не потребуючого забезпечення) у межах 30% розрахункового ліміту овердрафтового кредитування.

Терміновий кредит – це кредит, що надається в повному обсязі відразу після висновку кредитного договору.

Кредитна лінія – це кредит, що наданий у вигляді юридично оформленого зобов'язання банку про відкриття кредитної лінії в межах установленого ліміту.

Кредитна лінія надається за допомогою відкриття для позичальника окремого позичкового рахунку для обліку сум кредиту й сум для наступного його погашення. На додаток до суми відсотків на розмір використовуваної кредитної лінії, банк може зажадати від клієнта комісійні за зобов'язання на суму невикористаної кредитної лінії.

Термінові кредити й кредитні лінії є класичними формами фінансування як бізнесів-проектів, так і поточних потреб підприємств в оборотних коштах. Одними з основних умов кредитування є цільовий характер, відповідність чинному законодавству України й вимогам банку. При наданні вищевказаних кредитів обов'язковою умовою є забезпечення зворотності кредиту, а банк віддає перевагу наступним видам забезпечення кредиту:

- фінансові активи позичальника;
- нерухоме майно позичальника;
- гарантії банків;
- фінансове (майнове) поручительство третіх осіб.

Інвестиційний кредит – це зменшення податкових зобов'язань материнської компанії на певний процент від об'єму її капіталовкладень за кордоном. Але провідні фінансові експерти давно переконались, що усунення подвійного оподаткування дивідендів приносить набагато більше користі для економічного росту, ніж який-небудь інвестиційний кредит. Ділові відносини, що торкаються інвестицій за кордон приймаються з врахуванням податкового режиму в державі інвестування капіталу і з врахуванням податків при переводі отриманого прибутку.

Кредит на імпорту товарів для переробки - це короткостроковий кредит строком до 1 року, який надається клієнтам на закупівлю імпоротної сировини для переробки або комплектуючих для виробництва або зборки.

Кредит на фінансування експортних контрактів - це короткостроковий кредит строком до 1 року, надаваний прийнятним клієнтам на фінансування імпоротної продукції, необхідної для завершення експортних угод.

Пільговий кредит - це кредит, надаваний банком на пільгових умовах.

Наприклад, Приватбанк надає пільговий кредит молодій родині або самотньому молодому громадянину (громадянці), які одержують у банку кредит на будівництво (реконструкцію) або придбання житла, а саме:

- родина, у якій чоловік і дружина мають вік до 35 років включно;
- неповна родина, у якій мати (батько) має вік до 35 років включно і має неповнолітніх дітей (дитину);

- самотні молоді громадяни у віці до 35 років включно.

Розмір пільгового кредиту: максимальний розмір кредиту, за яким може бути надана часткова компенсація, визначається шляхом множення нормативної площі на розрахункову вартість 1 кв.м. нерухомості, яка дорівнює середній вартості будівництва 1 кв.м. житла, яка склалася в регіоні згідно даних Держбуду на день укладання кредитного договору. Нормативна площа визначається виходячи з норми 21 кв.м. загальної площі житла на одного члена родини і додатково 20 кв. м на родину.

Якщо дана родина бажає одержати кредит у більшій сумі, то компенсація здійснюється тільки виходячи з вищевказаної суми, а по іншій частині кредиту родина оплачує відсотки самостійно в повному обсязі.

Максимальна сума кредиту, яка може бути фактично видана конкретному позичальникові, визначається банком в залежності від фінансового стану конкретного позичальника і може бути нижчою максимальної суми пільгового кредиту.

Умови виплати компенсації: компенсація частини процентної ставки здійснюється в розмірі облікової ставки НБУ на день укладання кредитного договору. Компенсація здійснюється строком на 5 років і тільки у випадку своєчасного виконання позичальником зобов'язань за кредитним договором. При виникненні простроченої заборгованості за кредитом відшкодування частини процентної ставки за кредитом припиняється і поновленню не підлягає.

Для одержання права на часткову компенсацію кандидат подає регіональному відділенню Фонду:

- заяву про надання часткової компенсації;
- довідку про склад родини;
- копію свідоцтва про шлюб, паспортних даних;
- копію свідоцтва про народженні дитини (дітей);
- копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера.

Субсидований кредит - це кредит ставкою, що періодично може розподілятися банком від імені уряду України або його агентств для особливих груп підприємств.

Ломбардний кредит - це короткостроковий фіксований по розмірах кредит, що забезпечується високоліквідним рухомим майном або правами, наприклад, дорогоцінними металами або цінними паперами, які не вимагають додаткових витрат на зберігання.

Основними видами ломбардного кредиту є:

- ломбардний кредит під заставу цінних паперів;
- під заставу товарів;
- під заставу дорогоцінних металів;
- під заставу фінансових вимог.

Ломбардний кредит під заставу цінних паперів - це найбільш важлива форма ломбардного кредиту, оскільки в його основі знаходиться досить проста операція з прийому в заставу та оцінки цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави мінімальні. Вартісна оцінка заставленого майна теж не є складною через те, що визначення вартості цінних паперів регулярно здійснюється на

фондових біржах. Таким чином, банк визначає заставну вартість цінних паперів дещо нижчою від їх біржової вартості аби захистити себе від можливого небажаного коливання курсу. Як правило, заставна вартість цінних паперів не повинна бути нижчою 50% їх ринкової вартості, а за державними цінними паперами - 75-80%.

При *ломбардному кредитуванні під заставу товарів* в якості застави виступають певні товари з відносно стійкою ціною. Залежно від виду товарів їх заставна ціна коливається в межах 50-70% ринкової ціни. Товари передані в заставу переходять у власність банку і відвантажуються на його ім'я. Розповсюдженою практикою є прийняття в заставу "товарів в дорозі" (тобто таких, що оплачені і відвантажені покупцеві /одержувачу/), особливо при морських перевезеннях. При цьому в якості закладного документа використовується *коносамент* - документ, що засвідчує право власності на "товар у дорозі".

Отримавши коносамент у заставу банк стає власником товару. При використанні відвантаженого товару під заставу важливим для банку є належне оформлення страхових документів на вантаж.

При *ломбардному кредитуванні під заставу дорогоцінних металів* їх заставна вартість оцінюється у 90-95% їх ринкової ціни. При *кредитуванні під заставу фінансових вимог* у якості застави виступають депозити, ощадні вклади, вимоги за страховими договорами, пенсійні поліси тощо.

Плата за ломбардний кредит обчислюється із двох складових: процентів за користування позикою та комісійних платежів і зборів, пов'язаних із витратами на оформлення, зберігання та реалізацію застави прийнятої у забезпечення ломбардного кредиту.

Іпотечний кредит за своєю економічною природою дуже подібний до ломбардного кредиту. *Іпотечний кредит* - це особливий вид кредитних відносин з приводу надання кредитів під заставу виключно нерухомого майна. Кредиторами з іпотеки можуть бути спеціальні іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні контори, а також комерційні банки.

Позичальниками іпотечних кредитів можуть бути юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, що згодні надавати під заставу їх власні об'єкти іпотеки на правах позичальника.

Об'єктами іпотеки при наданні кредитів можуть бути: житлові будинки, квартири, виробничі будівлі та споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника і не фігурують як об'єкти застави в інших чинних кредитних договорах. При іпотечному кредитуванні на об'єкт застави складається закладна, яка в подальшому може виступати об'єктом купівлі-продажу. Іпотечні кредити мають довготерміновий характер.

Індексований кредит - це кредит, валютою платежу якого є гривня або інша валюта, а валютою боргу є валюта менш піддана валютним ризикам. Умови по такому кредиті визначаються валютою боргу. Можливість банку по використанню цього продукту обмежена здатністю підтримки відкритої валютної позиції. Видача кредиту повинні бути погоджені з відділом Валютного Керування.

Технічний кредит – кредит, який надається під заставу майнових прав на грошові кошти, що розміщені у банку за депозитним договором. Він надається, як правило, на строк, який не перевищує строк дії депозитного договору. Надійним клієнтам банк може надавати короткострокові (на декілька днів) технічні кредити без забезпечення, під поточні надходження коштів на поточний рахунок цього клієнта або залишки на цьому рахунку (наприклад: залишки іноземної валюти до моменту її продажу).

Обліковий кредит надається банками при обслуговуванні платіжного обороту клієнта. Кредитна угода виникає в результаті купівлі банком векселя, по якому одержувачем коштів є його клієнт. Ціна купівлі векселя являє собою його номінальну вартість, за вирахуванням облікової ставки. Клієнт отримує гроші готівкою чи переказом на поточний рахунок. Передача векселя банку здійснюється шляхом індосаменту на його користь. Отримувачем коштів за індосованим векселем стає банк. Внаслідок цієї операції комерційний кредит трансформується на банківський.

Умовою прийняття векселів до обліку в комерційних банках є їх висока ліквідність, яка визначається надійністю платника за векселем, строком погашення боргового зобов'язання. Оскільки векселі, як правило, виставляються на строк не більше 90 днів, обліковий кредит є короткостроковим.

Обліковуючи вексель, банк отримує його у своє розпорядження і стає кредитором-векселедержателем. Векселі, які обліковуються банком, повинні мати не менше двох підписів - векселедавця та першого векселедержателя. Кількість передавальних написів свідчить про надійність векселя (чим більше, тим краще). За достроковий платіж банк утримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою, яка називається дисконтом. Сума *дисконту* розраховується за формулою:

$C = N \times k \times n / T \times 100\%$, де:

C - сума дисконту;

N - номінальна сума векселя; **k** – річна облікова ставка;

n - строк у днях (від дня обліку до дня платежу);

T - максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Сума дисконту утримується банком одночасно з обліком векселя. За векселями з платежем не у місці врахування стягуються також поштово-телеграфні витрати і комісія.

Якщо платіж за векселем надходить достроково, то платнику повертається відповідна сума дисконту за ті дні, які залишились до строку, виходячи зі ставки банківського процента, який сплачується за вкладами до запитання. У випадку сплати за векселем після строку платежу платник, окрім вексельної суми, сплачує банку за прострочені дні, а також відшкодовує витрати, пов'язані з опротестуванням, відправкою повідомлень тощо.

Акцептний кредит – це позика, яка передбачає акцептування банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати. Особливість акцептного кредиту полягає в тому, що банк дає підприємству не гроші, а гарантію оплатити вексель у визначений термін. При цьому банк стає першим

боржником і з економічного погляду виконує умовне зобов'язання, тобто здійснює оплату векселя лише тоді, коли підприємство не виконує своїх зобов'язань. Акцептний кредит має короткостроковий характер і використовується для фінансування оборотних засобів підприємства і переважно у сфері зовнішньої торгівлі. Цей кредит дешевший для підприємств якщо порівняти з дисконтним, оскільки вони сплачують банку лише комісійні за акцепт векселя.

На відміну від *дисконтування* векселів акцептний кредит надається векселедавцю (платнику за векселем) — звідси і його інша назва — *векселедавчий* — і виступає як гарантійна послуга. У світовій банківській практиці ця операція здійснюється за класичною схемою: кредитна угода оформлюється з використанням переказного векселя, де одержувач коштів указує платника, який повинен акцептувати вексель, тобто дати згоду здійснити платіж. Підприємство виставляє вексель на банк, тобто банк стає трасатом. Банк акцептує вексель з умовою, що до настання строку платежу за векселем підприємство внесе в банк суму, необхідну для його погашення. Позичальник (векселедавець) може використовувати акцептований банком вексель як платіжний засіб для придбання товарів, оплати своїх зобов'язань перед іншими кредиторами, розрахунків з іншим банком. Дисконтування векселя може бути здійснене в банку, який його акцептував. У цьому разі банк стає не тільки гарантом, а й безпосередньо кредитором підприємства. Оскільки умовою акцептованого кредиту є грошове покриття суми векселя позичальником до настання строку погашення векселя, банки ставлять високі вимоги до надійності підприємств. Якщо підприємство не виконало своїх зобов'язань перед банком-гарантом, банк згідно з вексельним правом виставляє зворотну вимогу до векселедавця з наступним примусовим стягненням боргу з підприємства-позичальника. За надання акцептного кредиту банк стягує акцептну комісію. У зв'язку з ненадійним фінансовим станом більшості підприємств в Україні акцептний кредит не набув широкого застосування.

Авальний кредит — це позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії. Підприємство—одержувач платежу, як і за акцептного кредиту, отримує від банку-гаранта (аваліста) умовне платіжне зобов'язання. Якщо власник векселя вносить протест у зв'язку з несплатою векселя, банк-аваліст погашає всю суму векселя за платника. За авальний кредит банк одержує комісійні, розмір яких залежить від виду вимог, що впливають з гарантії, а також терміну дії гарантії. Крім того, за наданий кредит стягується відсоток за діючими ставками. Принципова різниця між *авальним* та акцептним кредитами полягає у характері відповідальності банку. За надання *авального* кредиту, без огляду на його суть як вексельного поручительства, банк несе тільки субсидіарну (додаткову) відповідальність, тобто вимога може бути звернена на нього тільки за невиконання її підприємством. За *акцептного* кредиту банк несе солідарну відповідальність і вимогу, на вибір кредитора, може бути звернено як на підприємство, так і на банк.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, більш еластичною формою *вексельного кредиту* є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати підприємствам спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики, забезпечену прийнятими векселями. Позики оформляються без зазначення строку або до настання строку погашення векселів, що приймаються в заставу. Векселі приймаються (депонуються) як забезпечення не за їхньою повною вартістю, а за 60 — 90% їхнього номіналу залежно від кредитоспроможності підприємства, що заставляє векселі, і надійності самих векселів. Погашення позики під векселі робить саме той, хто користується кредитом, після чого банк повертає йому векселі на суму погашеного боргу. Якщо від самого підприємства гроші не надходять, то на погашення позики обертаються суми, які надходять в оплату векселів.

Контроль знань:

1. Що таке кредитний ризик?
2. На основі якої інформації оцінюється кредитоспроможність потенційного позичальника?
3. Яким вимогам повинна відповідати застava по позичці?
4. Охарактеризуйте етапи процесу кредитування.
5. Назвіть способи мінімізації кредитного ризику.
6. Які фактори впливають на рівень позичкового відсотка?
7. Назвіть форми забезпечення кредитів.
8. Дайте визначення контокорентного кредиту та його сутність?
9. В чому особливість сільськогосподарського кредиту?
10. Що таке консорціумний кредит?
11. Розкрийте поняття ліміт кредитування та кредитна лінія.
12. Що таке споживчий кредит та порядок його надання?
13. В чому суть овердрафту?
14. Охарактеризуйте інвестиційний кредит.
15. Що таке пільговий кредит та які види його існують в Україні?
16. Розкрити сутність ломбардного та іпотечного кредиту, пояснити їх подібність і різницю.
17. Пояснити специфіку індексованого кредиту.
18. Що таке технічний кредит?
19. Дайте характеристику та порядок надання облікового кредиту.
20. Пояснити суть акцептного та авального кредиту.
21. Визначити різницю та пояснити між авальним і акцептним кредитом.

Тестові завдання

1. *Що таке коефіцієнт миттєвої ліквідності?*
 - а) це співвідношення всіх оборотних активів до поточних (короткострокових) зобов'язань
 - б) це співвідношення високоліквідних активів до поточних (короткострокових) зобов'язань;
 - в) це співвідношення ліквідних активів до поточних (короткострокових) зобов'язань;

2. Банківське кредитування здійснюється відповідно до наступних принципів:

- а) терміновості, платності та платоспроможності;
- б) терміновості, платності, забезпеченості;
- в) терміновості, платності, забезпеченості та цільовий характер.

3. Виходячи з основних категорій позичальників розрізняють кредити:

- а) галузям народного господарства, населенню, державним органам влади.
- б) фізичним та юридичним особам;
- в) державним органам влади та суб'єктам підприємницької діяльності.

4. Залежно від цільового спрямування кредити поділяються на:

- а) виробничий та споживчий;
- б) споживчий та забезпечений;
- в) виробничий та забезпечений.

4. Аналіз грошових потоків позичальника:

а) співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника до суми основного боргу за кредитними та депозитними операціями;

б) співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника (в тому числі відкриті в інших банках) до суми основного боргу за кредитною операцією та відсотками за нею з урахуванням строку дії кредитної угоди (для короткострокових кредитів);

5. Авальний кредит — це:

а) це позика, яка передбачає авальювання банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати.

б) позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії.

в) кредит, який надається під заставу майнових прав на грошові кошти, що розміщені у банку за депозитним договором.

6. Акцептний кредит — це:

а) це позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії;

б) це кредит, валютою платежу якого є гривня або інша валюта, а валютою боргу є валюта менш піддана валютним ризикам;

в) позика, яка передбачає акцептування банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати.

7. Ломбардний кредит — це:

а) це особливий вид кредитних відносин з приводу надання кредитів під заставу виключно нерухомого майна;

б) короткостроковий фіксований по розмірах кредит, що забезпечується високоліквідним рухомим майном або правами, наприклад, дорогоцінними металами або цінними паперами, які не вимагають додаткових витрат на зберігання.

8. Види кредитного ризику:

а) системний, форс-мажорний, неповернення позички та ризик, пов'язаний з позичальником;

б) неповернення позички та форс-мажорний ризик;

в) ризик пов'язаний з позичальником та неповернення позички.

9. Де знаходиться предмет застави при кредитуванні під заставу?

а) в банку;

б) у заставодавця;

в) в третьої особи.

10. Що таке коносамент?

а) закладний документ, що засвідчує право власності на "товар у дорозі";

б) напис на документі, що засвідчує право власності;

в) закладний документ, що засвідчує право власності на товар.

Практичне завдання

Задача 1. Підприємство уклало з банком договір, згідно з яким банк купує в клієнта право на вимогу боргу. Сума боргу становить 70 тис. грн.. Відсоткова ставка за використання кредиту становить 30% річних, розмір авансу, що його потрібно перерахувати клієнту-70%. Термін документообороту-30 днів, плата за обслуговування -1,5%. Визначити: яку суму отримає підприємство в момент переуступки боргу; розмір плати за користування кредитом; суму комісійної винагороди за виконання послуги.

Задача 3. Банк випустив вексель на 60 тис. грн. терміном на 90 днів зі сплатою - 25% річних; облікова ставка НБУ - 30% річних; а ставка комерційного банку по депозитах – 32% річних. Визначити: за якою ціною комерційний банк викупить свій вексель після закінчення 90-денного терміну.

Задача 4. Відомо, що капітал банку складає 56 млн. грн., активи наведені в табл.3. Визначити: 1)розкрити сутність та порядок визначення платоспроможності позичальника. 2)нормативи платоспроможності банку та зробити висновок.

Таблиця 3. Активи банку

№п/п	Назва активу	Сума, тис. грн.	Коефіцієнт ризику, %
1	Банкноти та монети в касі	85	0
2	Дорожні чеки	18	0
3	Кошти в НБУ	250	0
4	Боргові цінні папери центральних органів державного управління	25000	0
5	Боргові цінні папери місцевих органів влади	30	20
6	Кошти в інших банках	4000	50
7	Кредити, надані центральним органам державного управління	4500	10
8	Кредити, надані іншим клієнтам	45000	100
9	Векселі	1000	100
10	Основні фонди	5000	100
11	Гарантії, акредитиви, надані банком	4000	100
12	Зобов'язання з кредитування	2000	50

Задача 5. На основі звітних даних комерційного банку розрахуйте норматив короткострокової ліквідності та склади висновки щодо його виконання.

- Нижче наведені ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року, тис.грн.:
- готівкові кошти 20 000
- банківські метали 10000
- кошти на коррахунках в НБУ та інших банках 15 000
- короткострокові кредити надані іншим банкам 25 000
- кошти до запитання 200 000
- короткострокові кредити, одержані від НБУ та інших банків 20 000
- короткострокові депозити інших банків і клієнтів 10 000
- зобов'язання за всіма видами гарантій, порук, авалів 50 000
- зобов'язання з кредитування, надані банкам і клієнтам 150 000

Методичні рекомендації до розв'язування задач:

1) Сума дисконту розраховується за формулою:

$C = H \times k \times n / T \times 100\%$, де:

C - сума дисконту;

H - номінальна сума векселя; **k** – річна облікова ставка;

n - строк у днях (від дня обліку до дня платежу);

T - максимальна кількість днів у році за умовами договору.

2) Показники платоспроможності:

Коефіцієнт миттєвої ліквідності ($Кл_1$) – характеризує наскільки швидко короткострокові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами:

$$Кл_1 = Ав / Зп, \text{ де}$$

Ав – високоліквідні активи до яких належать грошові кошти та їх еквіваленти;

Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $Кл_1$ – не менше ніж 0,2

Коефіцієнт поточної ліквідності ($Кл_2$)- свідчить про можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки: $Кл_2 = Ал / Зп$, де

Ал – ліквідні активи (високоліквідні активи, дебіторська заборгованість, векселі отримані);

Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $Кл_2$ – не менше ніж 0,5

Коефіцієнт загальної ліквідності ($Кл_3$)- характеризує наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів:

$$Кл_3 = Ao / Зп, \text{ де } Ao - \text{оборотні активи;}$$

Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів та розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $Кл_3$ – не менше ніж 2,0

Література [1,5,6,10,14,17,18,25,26,28,30,31]

Тема 5. Розрахунково-касові операції банку

- 5.1. Основи організації грошових розрахунків.
- 5.2. Форми безготівкових розрахунків.
- 5.3. Система електронних банківських послуг населенню.
- 5.4. Організація готівкових грошових розрахунків.

5.1. Основи організації грошових розрахунків

Грошові розрахунки є необхідним елементом розширеного відтворення, завершальною ланкою у процесі реалізації суспільного продукту.

Грошові розрахунки здійснюються за допомогою готівкових грошей і в безготівковому порядку. Вони застосовуються в основному у взаємовідносинах підприємств і організацій з населенням, тобто обслуговують рух грошових доходів і витрат населення. У розрахунках між підприємствами та організаціями майже всі господарські платежі здійснюються шляхом безготівкових розрахунків.

Сукупність усіх грошових розрахунків незалежно від форми їх здійснення являє собою *грошовий обіг*. Основну частину сукупного грошового обігу (понад 80%) складає *безготівковий обіг*.

Безготівкові розрахунки в Україні регулює Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, що затверджена постановою правління Національного банку України від 21 січня 2004 року № 22. Ця інструкція розроблена відповідно до Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Організаторами та основними виконавцями розрахункових операцій є банки.

При здійсненні характеристики безготівкових розрахунків, виділяють наступні елементи:

Суб'єкти розрахунків:

- не фінансовий сектор – підприємства, організації, фірми, бюджетні установи;
- громадський сектор – населення;
- фінансовий сектор – банки, інші кредитні установи.

Об'єкти розрахунків:

- товари і послуги (безготівкові розрахунки за товарні операції);
- платежі до бюджету, позабюджетні фонди, платежі по позиках, претензіях, векселях і інші (безготівкові розрахунки по не товарним операціям).

Ресурси в безготівкових розрахунках:

- записи по рахункам в кредитних організаціях про перерахування коштів;
- заліки взаємних вимог і зобов'язань;
- передача обігових документів (простих та перевідних векселів, гарантів та інших цінних документів).

Безготівкові розрахунки - розрахунки, що проводяться без участі готівки, тобто в сфері безготівкового грошового обороту. Безготівкові розрахунки поділяються на *міжгосподарські та міжбанківські*, які обслуговують, відповідно, відносини між клієнтами банків та між банками.

Безготівкові розрахунки поділяються за об'єктами розрахунків, тобто залежно від призначення платежу, на дві групи:

- *розрахунки за товарними операціями* - платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги і виконані роботи;
- *розрахунки за нетоварними операціями* - сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позик, страхових сум тощо.

Основне місце в цих розрахунках займають платежі за матеріальні цінності та послуги.

Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

- *внутрішньодержавні* (внутрішньоміські, що здійснюються в межах одного населеного пункту, і міжміські - за межами цього пункту);
- *міждержавні розрахунки* (між господарськими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав).

Принципи організації безготівкових розрахунків:

1. Грошові кошти всіх господарських суб'єктів (як власні, так і залучені) підлягають обов'язковому зберіганню на поточних та інших рахунках в установах банків.

2. Безготівкові розрахунки між підприємствами, фізичними особами здійснюються через банки шляхом перерахування коштів із поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

3. Розрахунки з постачальниками за товарно-матеріальні цінності і послуги проводяться, як правило, після відпуску продукції або надання послуг. На практиці застосовується також попередня оплата.

4. Банки списують кошти з рахунків підприємств тільки за розпорядженнями їх власників, крім випадків, у яких безспірне списання (стягнення) коштів передбачене законом України, а також за рішенням суду, арбітражного суду та виконавчими приписами нотаріусів.

5. Доручення підприємств на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках або за рахунок платіжного кредиту банку.

6. Зарахування коштів на рахунок одержувача відбувається після списання відповідних грошових сум із рахунків платника.

7. Банк на договірній основі здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконує їх розпорядження щодо перерахування коштів із рахунків.

8. Підприємства самостійно обирають форми розрахунків та вказують їх при укладенні між собою договорів.

9. Взаємні претензії за розрахунками між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Організація безготівкових розрахунків повинна відповідати конкретним вимогам, які обумовлені інтересами розвитку економіки. Головна з них - забезпечувати своєчасне отримання кожним підприємством грошових коштів за поставлену ним продукцію та надані послуги, чим сприяти прискоренню обігу оборотних коштів у розрахунках.

У сучасних умовах застосовуються такі основні форми безготівкових розрахунків:

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- чеками;
- акредитивами;
- векселями;
- платіжними вимогами;
- інкасовими дорученнями (розпорядженнями).

Безготівкові розрахунки за товари та послуги можуть здійснюватися за допомогою банківських платіжних карток. Порядок використання карток визначається НБУ.

Спосіб платежу характеризує порядок списання коштів із рахунків платників.

У сучасній системі безготівкових розрахунків господарські суб'єкти використовують такі основні способи платежу:

1. Перерахування грошових коштів (безпосередньо не пов'язане з банківським кредитом) з поточного рахунку платника.
2. Надання позики банком шляхом прямого перерахування грошей із кредитного рахунку платника на банківський рахунок постачальника.
3. Розрахунок шляхом заліку взаємних вимог платників коштів та їх одержувачів, пов'язаних між собою поставкою товарів чи наданням послуг у процесі обміну діяльністю, з перерахуванням на відповідні рахунки учасників заліку лише непокритої суми.
4. Гарантована оплата постачальнику з попереднім депонуванням коштів на окремих банківських рахунках в установах банку за місцем знаходження платника і з наступним їх списанням з цього рахунку після зарахування грошей на рахунок одержувача в установі банку, де йому відкритий поточний рахунок.

5.2. Форми безготівкових розрахунків

Безготівкові розрахунки розрізняються за способом платежу і формою.

Форми безготівкових розрахунків:

Розрахунки платіжними дорученнями: *Платіжне доручення* - документ, який є письмово оформленим дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів зі свого рахунка.

Доручення застосовуються в розрахунках за платежами товарного і нетоварного характеру. *Розрахунки дорученнями можуть здійснюватись:*

- за фактично відвантаженою продукцією (виконані роботи, надані послуги);
- в порядку попередньої оплати;
- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості

підприємств;

- для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії, грошові доходи колгоспників тощо) на їх рахунки, відкриті в установах банків;
- в інших випадках за згодою сторін.

Платіжні доручення приймаються до виконання від платника протягом 10-ти календарних днів. День заповнення доручення не враховується. Банки приймають до виконання доручення від платників тільки в межах наявних коштів на їх рахунках, за винятком доручень на перерахування з основних рахунків підприємств до бюджетів та державних фондів сум податків і зборів (обов'язкових платежів), неподаткових платежів, пені, штрафів та інших санкцій, передбачених законодавством і застосованих у встановленому порядку за несвоєчасну сплату цих платежів, які приймаються банками незалежно від наявності коштів на цих рахунках. У разі відсутності (недостатності) коштів на основному рахунку підприємства банк приймає такі доручення та розрахункові документи на безспірне списання (стягнення) коштів й обліковує їх на позабалансовому рахунку № 9803 "Розрахункові документи, не сплачені в строк через відсутність коштів у платників", виконуючи платежі згідно з черговістю, встановленою чинним законодавством. Якщо законодавством не визначено черговість виконання платежів, то такі документи виконуються банками у календарній черговості їх надходження. Якщо на кореспондентському рахунку банку недостатньо коштів для виконання розрахункових документів на перерахування (стягнення) коштів з рахунка клієнта, банк їх приймає та обліковує на позабалансовому рахунку № 9804 "Розрахункові документи не сплачені в строк через відсутність коштів у банку":

1. Постачальник відвантажує продукцію (виконує роботи, надає послуги) і виписує рахунок-фактуру.

2. Платник, отримавши товар і рахунок-фактуру від постачальника, направляє платіжне доручення в обслуговуючий банк.

3. Якщо платник і постачальник обслуговуються в одному банку, то сума прийнятого банком до виконання доручення списується в дебет рахунка платника і зараховується в кредит рахунка одержувача. Якщо рахунки відкрито в різних банках, то наступні розрахунки проводяться в порядку міжбанківських розрахунків у день подачі платіжного доручення.

4. Банк платника направляє документи про перерахування коштів на рахунок у банк постачальника.

5. Банк постачальника зараховує відповідну грошову суму на рахунок постачальника.

6. Банк постачальника передає постачальникові виписку з поточного рахунка про зарахування коштів, до якої додається копія платіжного доручення з відміткою банку платника.

У тому разі, якщо одержувач коштів не має рахунка в установі банку або розрахунки безпосередньо з одержувачем коштів платіжними дорученнями неможливі, підприємство може здійснювати перерахування коштів гарантованими платіжними дорученнями через підприємства зв'язку.

За допомогою гарантованих доручень підприємство може здійснювати без обмеження суми перекази коштів:

- на ім'я окремих громадян - коштів, що належать їм особисто ;(пенсії, аліменти, заробітна плата, витрати на відрядження, авторський гонорар тощо);
- підприємствам - на видатки для виплати заробітної плати, за організований набір робітників, для заготівлі сільськогосподарської продукції.

Гарантоване доручення може бути прийняте до платежу тільки в повній сумі. Підприємство-платник здійснює перекази коштів через відділення зв'язку поданням гарантованого банком доручення, в якому вказується конкретне підприємство зв'язку, з рахунка якого сплачуватиметься переказ. До всіх примірників доручення додається належно оформлений список одержувачів переказів (підписи, печатка, загальна сума цифрами та прописом) із зазначенням тих, хто одержує гроші та на які цілі. Крім того, підприємство подає відділенню зв'язку заповнені бланки переказів.

Платник, який бажає виконати розрахунки гарантованими дорученнями, подає в установу банку, що його обслуговує, платіжне доручення в трьох примірниках.

Після перевірки правильності оформлення доручення його сума списується установою банку з рахунка платника й депонується на аналітичному рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями":

1. Платник, який бажає виконати розрахунки гарантованими платіжними дорученнями, подає в установу банку, що його обслуговує, платіжне доручення в трьох примірниках.

2. Після перевірки правильності оформлення доручення його сума списується установою банку з рахунка платника і депонується на аналітичному рахунку "Розрахунки гарантованими платіжними Дорученнями".

3. Перший примірник доручення скріплюється відбитком гербової печатки установи банку і видається платникові під розписку на другому примірнику доручення.

4. Платник передає гарантоване платіжне доручення разом із поштовими переказами (або іншими документами) підприємству зв'язку.

5. Підприємство зв'язку прийняті ним гарантовані платіжні доручення здає в установу банку, що його обслуговує, при реєстрі платіжних доручень.

6. Банк, який обслуговує підприємство зв'язку, надсилає банкові платника дебетове повідомлення.

7. Банк платника, отримавши дебетове повідомлення і реєстр із гарантованих платіжних доручень, списує кошти з аналітичного рахунка "Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями".

8. Кошти направляються в банк, який обслуговує підприємство зв'язку, через електронну пошту в день їх списання.

9. Кошти, які надійшли на кореспондентський рахунок банку одержувача, зараховуються на поточний рахунок клієнта в день їх надходження.

Розрахунки вимогами-дорученнями: Платіжна вимога-доручення - це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- *верхня* - *вимога постачальника* (одержувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому за договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг);

- *нижня* - *доручення платника своєму банку* перерахувати з його рахунка суму постачальникові.

Вимога-доручення заповнюється одержувачем коштів і надсилається безпосередньо платникові. Доставку платіжних вимог-доручень може здійснювати банк одержувача через банк платника.

З метою гарантованої прискореної доставки платником вимог-доручень рекомендується передавати їх у комплекті з розрахунковими та відвантажувальними документами за поставлену згідно з договором (угодою) продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо).

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього розрахункового документа і здає його в банк, що його обслуговує. Платіжні вимоги-доручення приймаються банками протягом 20 календарних днів із дня виписки. День заповнення вимоги-доручення не враховується. Банк приймає до оплати вимоги-доручення в сумі, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунок платника.

У разі відмови платника сплатити вимогу-доручення він про мотиви відмови повідомляє безпосередньо одержувача коштів у порядку і в строки зазначені в договорі.

1. Постачальник відвантажує продукцію (виконує роботи, надає послуги), виписує вимогу-доручення і разом із товарно-транспортними документами, які передбачені угодою, направляє платникові.

2. Платник, отримавши платіжну вимогу-доручення та інші документи, при згоді оплатити її заповнює нижню частину вимоги-доручення і здає її в обслуговуючий банк.

3. Банк платника на основі першого примірника платіжної вимоги-доручення списує кошти з рахунка платника.

4. Банк платника перераховує кошти в банк постачальника в день їх списання.

5. Банк постачальника проводить зарахування коштів на рахунок свого клієнта.

Розрахунки чеками: *Чек* - це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) установі банку (банку-емітента), яка веде його рахунок, списати чекотримачеві зазначену в чеку суму коштів.

Чеки застосовуються для здійснення розрахунків у безготівковій формі між юридичними особами, а також фізичними та юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи та надані послуги. Не дозволяються розрахунки чеками між фізичними особами.

При розрахунках чеками в економічні відносини між собою вступають такі суб'єкти:

- *чекодавець* - юридична або фізична особа, яка здійснює оплату за допомогою чека та підписує його;

- *чекотримач* підприємство, яке є одержувачем коштів за чеком;

- *банк-емітент* - банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) підприємству або фізичній особі.

Потрібно зазначити, що у сфері безготівкових розрахунків використовуються *розрахункові чеки*. Чеки, які використовуються для одержання готівки з рахунків, відкритих у банках, називаються *грошовими чеками*. Термін дії чекової книжки - один рік. За погодженням з установою банку термін дії невикористаної чекової книжки може бути продовжений. Чек містить такі елементи:

- а) назву "розрахунковий чек";
- б) назву власника чекової книжки та номер його рахунка;
- в) назви банку емітента і його номер МФО;
- г) ідентифікаційні коди чекодавця та чекотримача;
- д) назву чекотримача;
- е) доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму;
- є) призначення платежу;
- ж) число, місяць та рік складання чека, місце складання чека;
- з) підписи чекодавця та відбиток печатки.

Чек, на якому відсутній будь-який із зазначених реквізитів, Вважається недійсним і повертається банкові чекодавця без виконання. Чек із чекової книжки пред'являється до виконання в банк чекотримача протягом десяти календарних днів (день виписки чека не враховується).

Для отримання чекової книжки підприємство подає до банку-емітента заяву в одному примірнику:

1. Платник подає до банку-емітента заяву для отримання чекової книжки, а також платіжне доручення на депонування коштів.

2. Банк-емітент депонує кошти на окремому аналітичному рахунку "Розрахунки чеками".

3. Платник на основі заяви отримує в своєму банку чекову книжку.

4. Платник, одержавши рахунок постачальника на товар або послуги, виписує і передає постачальникові чек.

5. Постачальник відвантажує покупцеві товар.

6. Постачальник здає в обслуговуючий банк чек разом із трьома примірниками реєстрів.

7. Банк чекотримача, після перевірки правильності складання реєстру і реквізитів чеків та своєчасності пред'явлення його до оплати, приймає чек із реєстром та разом із другим і третім примірниками реєстру інкасує чек до банку-емітента.

8. Банк-емітент списує суму чека з рахунка покупця, на якому вона була депонована.

9. Банк-емітент перераховує кошти на рахунок чекотримача.

10. Банк постачальника зараховує суму, вказану в чеку, на рахунок постачальника.

У заяві й талоні до неї чекодавець проставляє номер рахунка, з якого сплачуватимуться чеки.

Гарантована оплата чеків забезпечується депонуванням коштів на окремому рахунку "Розрахунки чеками". Для цього разом із заявою на видачу чекової книжки в банк подається платіжне доручення на перерахування коштів на аналітичний рахунок "Розрахунки чеками".

Покриттям чека в установі банку можуть бути також кошти на відповідному рахунку чекодавця, але не більше суми, яка гарантується банком за узгодженням із чекодавцем. В останньому випадку банк може гарантувати чекодавцю, при тимчасовій відсутності коштів на його рахунку, сплату за чеками за рахунок коштів банку. Сума гарантії банку, в межах якої можуть бути оплачені чеки, обліковується банком на позабалансовому рахунку № 9020 "Гарантії, що надані клієнтам".

Чекотримач здає в банк чеки разом із трьома примірниками реєстрів - якщо рахунки чекодавця і чекотримача ведуться в одній установі банку, й у чотирьох примірниках - на кожную установу банку окремо - якщо рахунки чекодавця і чекотримача ведуться в різних установах банків. Реєстр вміщує повну інформацію про чеки, що надходять до установи банку.

Якщо чекодавець і чекотримач обслуговуються в одній установі банку, після перевірки правильності складання реквізитів чека і реєстру кошти списуються з відповідного рахунку чекодавця та зараховуються на рахунок чекотримача на підставі першого примірника реєстру. Для здійснення розрахунків чеками між клієнтами різних банків банк чекотримача зобов'язаний прийняти чек із реєстром та разом з другим та третім примірниками реєстру інкасувати чек спецв'язком до банку-емітента. У цьому випадку кошти на рахунок чекотримача зараховуються тільки після отримання їх із банку-емітента.

Після отримання чека разом із двома примірниками реєстру банк-емітент перевіряє правильність оформлення чека та ін. і перераховує кошти на рахунок чекотримача.

Розрахунки з використанням акредитивів: *Акредитив* - це форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи й надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банкові здійснити цю оплату.

При розрахунках акредитивами виникають економічні відносини між чотирма суб'єктами:

- *заявник акредитива* - платник, який звернувся до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива;
- *банк-емітент* - банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнтові;
- *бенефіціар* - юридична особа, на користь якої виставлений акредитив (продавець, виконавець робіт або послуг тощо);
- *виконуючий банк* - банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Умови та порядок проведення акредитивної форми розрахунків передбачаються у договорі між бенефіціаром і заявником акредитива. Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

а) *покритий - акредитив*, при якому для здійснення платежів завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку;

б) *непокритий - акредитив*, оплата за яким, у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника, гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви бувають відкличні і безвідкличні. **Відкличний акредитив** - акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Безвідкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий. В іншому (виконуючому) банку за дорученням банку-емітента можуть виконуватися акредитиви:

а) *депоновані* - списанням коштів з аналітичного рахунка "Розрахунки акредитивами", відкритого у виконуючому банку;

б) *гарантовані* - наданням виконуючому банкові права списувати кошти з кореспондентського рахунка банку-емітента, відкритого при встановленні кореспондентських відносин між банками.

Кожний акредитив призначається для розрахунків тільки з одним бенефіціаром і не може бути переадресований.

Для відкриття акредитива підприємство подає банку-емітентові заяву. У випадку відкриття акредитива, депонованого у виконуючому банку, банк-емітент перераховує кошти платника на аналітичний рахунок "Розрахунки акредитивами" у банку бенефіціара та повідомляє його про умови акредитива. Прийнята до виконання заява про відкриття акредитива враховується банком-емітентом на позабалансовому рахунку № 9802 "Акредитиви до сплати". У разі відкриття акредитива, депонованого у банку-емітенті, заявник перераховує, дорученням кошти зі свого рахунка на аналітичний рахунок "Розрахунки акредитивами":

1. Між постачальником і платником укладається договір.
2. Платник подає банку-емітентові заяву для відкриття акредитива.
3. Банк-емітент на підставі заяви перераховує кошти з рахунка платника на аналітичний рахунок "Розрахунки акредитивами".
4. Банк-емітент повідомляє банк бенефіціара про відкриття акредитива.
5. Банк бенефіціара повідомляє бенефіціара про відкриття й умови акредитива.
6. Бенефіціар відвантажує платнику товар, виконує роботи або послуги.
7. Бенефіціар подає необхідні документи, передбачені умовами акредитива, в обслуговуючий банк.

8. Банк бенефіціара надсилає спецзв'язком реєстр документів разом з іншими документами за акредитивом до банку-емітента.

9. Банк-емітент після перевірки виконання всіх умов акредитива на підстав,; реєстру документів за акредитивом списує кошти з аналітичного рахунка "Розрахунки акредитивами".

10. Банк-емітент перераховує кошти на рахунок бенефіціара.

11. Банк бенефіціара після отримання коштів від банку-емітента списує суму за акредитивом з позабалансового рахунка 9802 і зараховує на рахунок бенефіціара.

Строк дії акредитива в банку-емітенті встановлюється у межах 15-ти днів з дня відкриття, не враховуючи нормативного терміну проходження документів спецзв'язком між банками.

Керівник установи банку-емітента має право за поданням заявника акредитива у разі необхідності продовжити строк дії акредитива на 10 днів, якщо це викликано зміною умов поставки та відвантаження продукції. Банк-емітент у свою чергу повідомляє про це виконуючий банк, а останній - бенефіціара.

Дата, зазначена в акредитиві, є останнім днем для оплати виконуючим банком документів за акредитивом.

Способи платежу при безготівкових розрахунках: Основний спосіб платежу – перерахування грошових коштів з рахунку платника на рахунок постачальника шляхом здійснення відповідних записів по них. Крім основного способу платежу підприємства можуть використовувати і **розрахунки в порядку планових платежів та шляхом заліку взаємних вимог.**

Розрахунки в порядку планових платежів. У разі рівномірних і постійних поставок товарів і наданих послуг покупці можуть розраховуватися з постачальниками в порядку планових платежів, при яких розрахунки здійснюються періодично за домовленістю сторін. Перерахування планових платежів проводиться платіжними дорученнями. Планові платежі можуть виконуватися щоденно або періодично, у строки, погоджені між постачальником і покупцем. Строк укрупненого планового платежу призначається, як правило, на середній робочий день розрахункового періоду.

Суми кожного планового платежу встановлюються сторонами на наступний місяць (квартал), виходячи з періодичності платежів і обсягів поставок чи надання послуг.

При щоденних планових платежах їх розміри визначаються діленням суми поставок за місяць на кількість робочих днів банку в цьому періоді. При безперервному циклі виробництва і реалізації продукції сума планового платежу може розраховуватися, виходячи з числа календарних днів у місяці.

На кожний плановий платіж банку подається окремий документ. Періодично, але не рідше одного разу на місяць покупець і постачальник уточнюють свої розрахунки на основі фактичного відпуску товару чи надання послуг і проводять перерахунки в порядку, обумовленому в угоді. При цьому різниця, яка виникла, може перераховуватися окремим дорученням або враховуватися при черговому плановому платежі. Уточнення розрахунків

доцільно прилучати до останнього платежу місяця з тим, щоб на звітну дату взаємна заборгованість сторін була мінімальною.

До розрахунків, що базуються на заліку взаємної заборгованості платників, належать розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів один перед одним погашаються в рівновеликих сумах і лише за різницею здійснюється платіж на загальних підставах. Кожна зі сторін сплачує або одержує лише різницю платіжної суми, яка не покривається зарахуваннями. Існують постійно діючі та разові зарахування вимог.

До постійно діючих належать періодичні розрахунки по сальдо зустрічних вимог. До разових розрахунків належать заліки зустрічних вимог між двома підприємствами або між групою підприємств і організацій. Розрахунки по сальдо можуть здійснюватися, коли два підприємства перебувають у постійних господарських зв'язках і кожне з них є одночасно і постачальником, і покупцем одне відносно до одного. Розрахунки ведуться на основі угоди між учасниками, причому строки і порядок розрахунків погоджуються з установою банку. В угоді сторонами передбачається періодичність звірення взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та форма розрахунків.

Підприємства, що проводять розрахунки по сальдо, надсилають один одному, минаючи банк, розрахункові документи на відвантажені товарно-матеріальні цінності і надані послуги. Ці рахунки не підлягають негайній оплаті.

На одного з учасників розрахунків покладають обов'язок у визначені строки виводити сальдо взаємних вимог за розрахунковий період. Після складання акта звірення взаємної заборгованості сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємних зобов'язань, виписує документ (платіжне доручення, платіжну вимогу-доручення) або оформляє вексель. Якщо сальдо на користь підприємства, яке веде рахунок взаємних розрахунків, то воно складає платіжну вимогу-доручення на цю суму і разом з копією виписки з окремого рахунка здає в свою установу банку на інкасо. Оплату таких вимог-доручень проводять із рахунка контрагента у звичайному порядку, встановленому для розрахунків платіжними вимогами-дорученнями. Якщо ж сальдо на користь іншої сторони, підприємство, яке веде рахунок, дає банкові платіжне доручення про перерахування платіжної суми з його рахунка на рахунок контрагента. Порядок проведення розрахунків при здійсненні разового заліку визначається рішенням центральних органів влади.

Суть разового заліку між двома підприємствами зводиться до того, що підприємство, котре бажає здійснити залік, подає в установу банку заяву про залік. Банк приймає до заліку лише ті розрахункові документи, що підлягають оплаті безперечно. Залік проводять відкликанням розрахункового документа, котрий підлягає заліку в повній сумі. Неоплачена сума пред'являється до сплати в календарній черговості.

У *разовому заліку* може брати участь і кілька підприємств із одного чи різних регіонів країни, причому не обов'язково, щоб ці підприємства мали одне до одного тільки зустрічні претензії. Вони можуть бути зв'язані між собою лише послідовним ланцюгом грошових вимог і зобов'язань. Кожному

учасникові заліку відкривається тимчасовий особовий рахунок, у дебет якого записуються суми документів, оплачених шляхом заліку, а в кредит - суми, які надходять підприємству від інших учасників заліку. Якщо сальдо по рахунку кредитове, то воно зараховується на поточний рахунок учасника заліку. Якщо утворилось дебетове сальдо по заліку, то воно списується з поточного рахунка; банк може надати учасникові заліку кредит на завершення заліків, тобто на сплату дебетових сальдо.

Безспірне стягнення та безакцептне списання коштів здійснюється у випадках, передбачених законодавством України.

5.3. Система електронних банківських послуг населенню

Одним із основних напрямків НБУ сьогодні є утворення національної системи масових електронних платежів населення за товари та послуги (СМЕП).

Національна система масових електронних платежів - це система безготівкових розрахунків, при якій розрахунки за товари та послуги здійснюються за допомогою банківських платіжних карток.

Платіжна картка - документ на носії електронної інформації у вигляді пластикової картки, що випускається кредитно-фінансовими установами. Документ дає можливість його пред'явникові одержувати без оплати у готівковій формі товари та послуги, в тому числі послуги з одержання через банківські установи готівки, та підтверджує особам, які надають ці товари та послуги, що оплата їх вартості буде здійснена з рахунків у банківських установах.

Механізм здійснення операцій із банківськими платіжними картками регулюється певною законодавчою і нормативною базою. Основними документами, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток у вітчизняній економіці, є: Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III. та Постановою Правління НБУ від 27 серпня 2001 року №367 «Про затвердження Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням». Для здійснення операцій із платіжними картками Національної системи необхідно одержати ліцензію (дозвіл) НБУ. Учасниками системи є:

- тримачі (власники) карток - фізичні особи;
- підприємства торгівлі та побутового обслуговування населення, в яких встановлено платіжні термінали;
- кредитно-фінансові установи (банк-емітент, банк-еквайр, розрахунковий банк).

Платіжний термінал - електронний пристрій, за допомогою якого здійснюється авторизація платіжної картки та основні операції з оформлення оплати вартості товарів та наданих послуг.

Авторизація - надання дозволу на обслуговування тримача платіжної картки. *Банк-емітент* - установа банку, яка випускає в обіг платіжні картки. *Банк-еквайр* - комерційний банк, який підписує угоду з торговельними підприємствами на обслуговування карток, здійснює первинну обробку транзакцій та бере на себе проведення з торговцями усього спектра операцій із

картками, а саме: перерахування на поточні рахунки коштів за товари та послуги, сортування і розсилання квитанцій, розповсюдження стоп-листів.

Трансакція - інформація в електронній формі про окрему операцію, здійснену з використанням платіжної картки (завантаження та дозавантаження картки, одержання готівкових коштів, оплата товарів і наданих послуг та ін.). Завантаження (дозавантаження) картки - внесення інформації на платіжну картку про наявність коштів.

Розрахунковий банк - банківська установа, в якій інший банк-учасник платіжної системи (переважно банк-емітент) відкриває спеціальний рахунок для здійснення розрахунків за допомогою платіжних карток.

Банк-емітент видає картку клієнтові після ретельної перевірки його фінансового стану та оцінки кредитоспроможності; відкриває власникові картки спеціальний рахунок, на якому враховуються всі операції з картою; регулярно надсилає клієнтові виписку із зазначенням сум платежів і розміру заборгованості, сум і термінів погашення; стягує комісію і відсотки згідно із встановленим тарифом; зобов'язується сплачувати рахунки торговельного підприємства за покупки, зроблені з використанням карток, за вирахуванням платіжного збору (дисконту).

Види банківських пластикових карток: "Електронний гаманець", "Електронний чек" та дебетна картка.

"Електронний гаманець" - різновид платіжної картки "електронний чек". Використовується для оплати товарів, наданих послуг та одержання готівкових коштів у розмірі, що не перевищує попередньо за депонованої суми, прямим списанням коштів із спеціального рахунка "електронних гаманців" у розрахунковому банку.

Особливістю зазначеного платіжного засобу є те, що банк-емітент відкриває загальний рахунок для врахування коштів, перерахованих усіма клієнтами банку, які отримали платіжні картки "електронний гаманець", а платником виступає розрахунковий банк. У разі одержання платіжної картки "електронний гаманець" клієнт повинен сплатити кошти за його обслуговування у банківській системі (ця сума може включати також вартість самої картки). Оплата може бути виконана в готівковій або безготівковій формі. Платіжна картка клієнта дійсна для оплати товарів та послуг з моменту її завантаження. Для завантаження чи дозавантаження платіжної картки "електронний гаманець" клієнт вносить готівкові кошти до каси банку-емітента або за його письмовою вказівкою банком перераховуються кошти з поточного рахунка. Ці кошти зараховуються на рахунок "Консолідований рахунок "електронних гаманців".

При поєднанні в одній платіжній картці платіжних інструментів "електронний гаманець" й "електронний чек" можливе дозавантаження "електронного гаманця" коштами, що знаходяться на чековому рахунку. Дозавантаження виконується в банкомат або на платіжний термінал, виконувати зазначену функцію. Платіжними терміналом або банкоматом формується відповідна трансакція про виконані операції.

Банкомат - електронний пристрій, який може без участі оператора виконувати основні касові функції (приймання депозитів, зняття готівкових коштів з рахунка, переказ коштів на рахунок, надання виписки про стан рахунку тощо) за допомогою платіжної картки. Дозавантаження "електронного гаманця" можливе також в іншому банку.

У разі відсутності коштів на поточному рахунку клієнта банк надає короткостроковий кредит на термін 1-2 дні, тобто на період проходження платежу з обслуговуючого банку в банк-емітент. Клієнт повинен сплатити банку-емітенту відсотки за користування кредитом у встановленому банком розмірі. Надання кредиту передбачається угодою, яка укладається між клієнтом і банком-емітентом при одержанні платіжної картки. Встановлені обслуговуючим банком комісійні за виконання цієї операції зараховуються у дохід банку.

Одержавши *платіжну картку "електронний чек"*, клієнт має право сплатити кошти за його обслуговування у банківській системі (ця сума може включати також вартість самої картки). Оплата може бути здійснена в готівковій або безготівковій формі.

Картка клієнта дійсна для оплати товарів та послуг з моменту внесення коштів на аналітичний рахунок "Розрахунки чеками". Дозавантаження платіжної картки "електронний чек" можливе також в іншому банку. Перебуваючи у віддаленому місці, клієнт звертається для дозавантаження "електронного чека" готівкою у будь-яку установу банку, де встановлено платіжний термінал. Через платіжний термінал зазначена установа банку зв'язується з банком-емітентом, надаючи йому необхідну інформацію, після чого банк-емітент повинен здійснити перерахування коштів на аналітичний рахунок "Розрахунки чеками".

У разі відсутності коштів на поточному рахунку фізичної особи (вкладному рахунку) банк-емітент надає короткостроковий кредит клієнтові на термін 1-2 дні, тобто на період проходження платежу з обслуговуючого банку в банк-емітент.

За користування кредитом клієнт повинен сплатити банку-емітенту відсотки. Надання кредиту передбачається угодою, яка укладається між клієнтом і банком-емітентом при одержанні платіжної картки. Встановлені обслуговуючим банком комісійні за виконання цієї операції зараховуються в дохід банку.

Трансакції з інформації про операції, виконані за допомогою платіжних карток "електронний чек", передаються протягом дня з платіжних терміналів та банкоматів до процесингового центру, де вона обробляється і сортується відповідно до МФО банків-емітентів та МФО обслуговуючих банків за номерами чекових рахунків платників та поточних рахунків одержувачів. Протягом дня ця інформація періодично надсилається у вигляді файлу вимог-доручень банкам-емітентам для виконання розрахунків через СЕП та обслуговуючим банкам для контролю.

На залишки аналітичних рахунків "Розрахунки чеками" банк може нараховувати відповідні відсотки. Сума нарахованих відсотків зараховується на поточний рахунок.

У разі, якщо клієнт розриває договір з банком на застосування платіжної картки "Електронний чек", йому повертається залишок коштів на чековому рахунку. Кошти можуть бути повернені як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Операція із зарахування коштів на рахунки підприємств торгівлі та побутового обслуговування населення виконується відразу ж після одержання коштів від банку-емітента. Операція із закриття транзитного рахунка, з якого списуються кошти, видані клієнтові через банкомат, здійснюється відразу ж після одержання коштів від банку-емітента.

Дебетна картка - це різновид платіжної картки, що використовується для оплати товарів, наданих послуг та одержання готівкових коштів з поточного рахунка.

Дебетна картка дає клієнтові право безпосередньо розпоряджатися коштами зі свого поточного рахунка в банку-емітенті. При одержанні дебетної картки клієнт повинен внести кошти за його обслуговування (ця сума може включати також вартість самої картки).

При виконанні операцій за допомогою дебетної картки термінал або банкомат зв'язується в режимі "on-line" безпосередньо або через процесинговий центр із банком-емітентом. Банк-емітент підтверджує можливість виконання операції.

On-line - тип зв'язку між учасниками платіжної системи, при якому зв'язок підтримується у режимі реального часу (безперервно).

Процесинговий центр - спеціалізований інформаційно-обчислювальний центр, який виконує збір, обробку, зберігання та передавання кредитно-фінансовим установам інформації про необхідність переказу з рахунків осіб-тримачів платіжних карток грошових коштів за одержані товари та послуги, у тому числі послуги з одержання через банківські установи готівкових коштів, на рахунки осіб, що їх надають, а також виконує інші операції з обслуговування учасників системи електронних платежів, у якій застосовуються платіжні картки.

5.3. Організація готівкових грошових розрахунків

Суть касових операцій банку полягає в прийманні та видачі готівки, а також в організації її обігу між клієнтом і банком.

Порядок ведення касових операцій у національній валюті регулюється Інструкцією НБУ «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» затвердженої постановою Правління НБУ № 22 від 21.01.2004р. Дія інструкції поширюється на підприємства всіх форм власності їх структурні підрозділи, а також на фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Відповідно до інструкції:

1) всі суб'єкти господарської діяльності зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банку;

2) суб'єкти господарської діяльності, які мають готівкові кошти, зберігають їх у касі в межах ліміту, встановленого комерційним банком. Сума готівки, що перевищує ліміт, повинна бути здана в банк і зарахована на поточний рахунок протягом трьох днів, враховуючи день отримання:

3) витрачання готівки суб'єктами господарювання здійснюється за цільовим призначенням.

Підприємства та індивідуальні підприємці, що мають поточні рахунки в банку, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банку. Готівка може бути одержана ними з власних рахунків у межах наявних на них коштів та на цілі, визначені у грошовому чеку.

Кошти та виплати, пов'язані з оплатою праці та виплатою дивідендів (доходу) всі підприємства та індивідуальні підприємці мають одержувати виключно з кас банків. При цьому ними повинна забезпечуватись систематична і повна сплата податків та обов'язкових платежів до державних цільових фондів. Підприємства, що мають готівкову виручку, зобов'язані здавати її до банку для зарахування на їх рахунки.

Здавання виручки може здійснюватися шляхом:

а) безпосередньої передачі коштів самим клієнтом до кас установ банку, які можуть бути денними і вечірніми:

б) інкасації виручки інкасаторським апаратом НБУ або комерційних банків:

в) здачі готівки на підприємство зв'язку і подальшим переказом їх на поточні рахунки підприємств.

Як було зазначено вище, підприємствам дозволяється тримати готівку в своїй касі в межах встановлених лімітів залишку готівки. Такі ліміти встановлюються банком усім підприємствам, які мають рахунки в банку і здійснюють операції з готівкою, щорічно протягом першого кварталу. Ліміт регламентує залишки готівки в касі на кінець робочого дня.

Колективні сільськогосподарські підприємства, колгоспи, селянські спілки самостійно визначають розміри готівки, що може постійно знаходитися в їх касах, з відповідним повідомленням банку, що їх обслуговує.

Готівка, видана під звіт на відрядження, але не витрачена, має бути повернена до каси підприємства не пізніше трьох робочих днів після закінчення відрядження, а готівка, видана на будь-які інші цілі — десяти робочих днів з дня видачі її під звіт і здана до каси банку не пізніше наступного дня.

У разі неповернення у зазначений строк готівка, починаючи з наступного дня включається до суми фактичного залишку готівки в касі на кінець дня, і одержана сума порівнюється із встановленим лімітом залишку готівки в касі.

Приймання готівки касами підприємств проводиться за прибутковими касовими ордерами, видача — за видатковими касовими ордерами або належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями.

Прибуткові касові ордери або видаткові документи реєструються бухгалтерією в журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів. Усі надходження і видачі готівки в національній валюті підприємства обліковують у касовій книзі, відділення зв'язку — у касовому щоденнику. Підприємства торгівлі, громадського харчування та сфери послуг здійснення розрахунків з населенням проводять із застосуванням електронних контрольно-касових апаратів.

Кожне підприємство, що має касу, веде одну касову книгу, аркуші якої мають бути пронумеровані, прошнуровані й опечатані сургучною або мастиковою печаткою.

Основні джерела надходження готівки в касу банку — це торгова виручка.

Основне джерело відтоку готівки з каси банку — це видача і грошей на заробітну плату.

Приплив і відтік готівки здійснюються нерівномірно, що змушує банки прогнозувати ці процеси.

Якщо очікується перевищення витоку готівки над її надходженням, то комерційний банк може отримати готівку від НБУ. Для цього він подає заявку в НБУ за три дні. Дозвіл на підкріплення операційної каси, який дає регіональне управління НБУ, дійсний чотири дні. Банки отримують готівку по чеку. Сума готівки, отримана комерційним банком по чеку, списується з його коррахунка. НБУ стягує плату за касове обслуговування комерційних банків у розмірі 1%.

Якщо в комерційному банку є надлишок готівки, то він з дозволу НБУ може реалізувати її іншому банку. Операція з продажу готівки проходить по коррахунках обох банків у НБУ. В інших випадках надлишок готівки зраховується на коррахунок комерційного банку в НБУ.

Касові операції банків трудомісткі і витратні, тому за надання послуг, пов'язаних з касовим обслуговуванням, банки, як правило, стягують плату зі своїх клієнтів згідно з договором на розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

Контроль знань:

1. На яких принципах базуються безготівкові розрахунки?
2. Дайте визначення та назвіть форми безготівкових розрахунків.
3. Які способи платежу використовуються при безготівкових розрахунках?
4. Яким чином встановлюється черговість платежів з поточного рахунка підприємства?
5. Перерахуйте суб'єкти та об'єкти при безготівкових розрахунках.
6. Розкрийте сутність та порядок застосування платіжного доручення.
7. Охарактеризуйте розрахунки платіжними вимогами-дорученнями.
8. Що таке чек та його застосування?
9. Розкрийте сутність, види та призначення акредитивів?
10. Яким чином здійснюються розрахунки в порядку планових платежів?
11. Охарактеризуйте розрахунки, що базуються на заліку взаємної заборгованості платників.
12. Поясніть поняття національна система масових електронних платежів та порядок їх застосування.
13. Розкрийте поняття «платіжна картка» та «платіжний термінал».
14. Які види банківських пластикових карток використовуються в Україні і яким чином?
15. Дайте визначення та пояснення понять «електронний гаманець» та «електронний чек».
16. Що таке дебетна картка та порядок її застосування?

17. На підставі яких документів банки приймають готівкові кошти своїх клієнтів?

18. На підставі яких документів банки видають готівкові кошти своїм клієнтам?

19. Хто встановлює ліміт каси підприємства та його сутність?

Тестові завдання

1. *Суб'єкти безготівкових розрахунків:*

- а) держава та підприємства;
- б) всі фінансові установи;
- в) суб'єкти господарської діяльності, бюджетні установи, населення та банківські установи.

2. *Безготівкові розрахунки – це:*

а) розрахунки, що проводяться без участі готівки, тобто в сфері безготівкового грошового обороту;

б) документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка установі банку, яка веде його рахунок, списати певній особі зазначену суму на її рахунок.

3. *Основні форми безготівкових розрахунків::*

а) платіжні доручення та вимоги - доручення;

б) чеками та акредитивами;

в) векселями та платіжними вимогами;

г) всі відповіді вірні;

д) всі відповіді не вірні.

4. *Платіжне доручення – це::*

а) це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин: верхня - вимога постачальника та нижня - доручення платника своєму банку перерахувати з його рахунка суму постачальникові.

б) документ, який є письмово оформленим дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів зі свого рахунка.

5. *Термін дії чекової книжки:*

а) продовжується щорічно установою банку;

б) три роки;

в) один рік.

6. *При розрахунках акредитивами виникають економічні відносини між суб'єктами:*

а) заявником акредитиву та банком-емітентом;

б) заявником акредитиву, банком-емітентом та бенефіціаром;

в) заявником акредитиву, банком-емітентом, бенефіціаром та банком бенефіціара;

г) бенефіціаром та банком бенефіціара.

7. *Платіжна картка – це:*

а) електронний пристрій, за допомогою якого здійснюється авторизація платіжної картки та основні операції з оформлення оплати вартості товарів та наданих послуг;

б) документ на носії електронної інформації у вигляді пластикової картки, що випускається кредитно-фінансовими установами.

8. Трансакція – це:

а) надання дозволу на обслуговування тримача платіжної картки;

б) інформація в електронній формі про окрему операцію, здійснену з використанням платіжної картки.

9. Авторизація – це:

а) надання дозволу на обслуговування тримача платіжної картки;

б) інформація в електронній формі про окрему операцію, здійснену з використанням платіжної картки;

в) документ на носії електронної інформації у вигляді пластикової картки, що випускається кредитно-фінансовими установами;

10. Дебетна картка – це:

а) різновид платіжної картки, на якій виконується збір, обробка, зберігання та передавання кредитно-фінансовим установам інформації;

б) різновид платіжної картки, що використовується для оплати товарів, наданих послуг та одержання готівкових коштів з поточного рахунка;

Практичне завдання

Задача 1. 25 травня підприємство здало до банку платіжне доручення на суму – 120 тис. грн. для перерахування коштів постачальнику за отриману сировину 5 травня. Коштів на розрахунковому рахунку достатньо для здійснення операції. Визначити: 1)яке рішення прийме банк щодо платіжного доручення? 2)які заходи економічного впливу вживаються за несвоєчасність оплати і подання платіжного доручення до банку?

Задача 2. Завод «Актан» звернувся до банку з проханням видати чекову книжку на 80 тис. грн.. для розрахунків з постачальниками сировини. Коштів на розрахунковому рахунку достатньо. Визначити: 1)назвіть види чеків, які застосовуються при розрахунках; 2)який термін дії чекової книжки? 2)чи є при розрахунках чеками гарантія платежу? 3)який термін дії чека? 4)як поступить банк заводу «Актан» з заявою на покупку чекової книжки?

Задача 3. Підприємство отримало від постачальника платіжну вимогу-доручення на 540 тис. грн., але з'ясувалось, що договором передбачалось відвантаження продукції на 320 тис. грн. Коштів на розрахунковому рахунку підприємства достатньо. Визначити: 1)якими можуть бути дії підприємства щодо платіжної вимоги-доручення, отриманої від постачальника; 2)який документ регламентує порядок і строки подання до банку акцептованої платником платіжної вимоги-доручення; 3) як вирішуються суперечки між постачальником і покупцем при цій формі розрахунків?

Задача 4. Підприємство, яке знаходиться в м. Києві отримало сировину від постачальника з м. Чернігів на суму 79 тис. грн. Розрахунки проводяться чеками. Визначити: яка техніка розрахунків чеками?

Література [3,4,6,9,12,14,17,18,22,23,25,31]

Тема 6. Операції банків з векселями

- 6.1. Характеристика та види векселів.
- 6.2. Врахування та переврахування векселів. Обліковий кредит.
- 6.3. Авалування та акцептування векселів.
- 6.4. Інкасування та доміциляція векселів.

6.1. Характеристика та види векселів

Вексель – це цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошових коштів пред'явнику векселя (векселедержателю).

Види векселів:

Простий вексель означає зобов'язання однієї особи виплатити зазначену суму коштів іншій особі за поставлені товари чи надані послуги.

Діючими правилами вексельного обігу передбачене, що:

По-перше, простий вексель – це боргова розписка векселедавця, яка підлягає дії вексельного права з його матеріальними і процесуальними особливостями, лише за умов дотримання правил і вимог та законодавчо закріпленої форми.

По-друге, у простому векселі сам боржник розраховується з кредитором грошовою сумою.

По-третє, векселедавців одного і того ж векселя не може бути декілька.

Переказний вексель (тратта) – це документ, що містить найменування «переказний вексель» і безумовну пропозицію векселедавця іншій, вказаній у векселі особі, сплатити певну суму грошей власникові векселя або його наказові.

У переказному векселі векселедавець виступає *трасантом*. Він пропонує здійснити платіж векселедержателю (*ремітенту*) третьою особою – *трасатом*. Трасат (платник) не несе ніякої відповідальності за векселем аж до його прийняття, тобто акцептування. Акцептуючи вексель, акцептант (платник) стає головним боржником за даним векселем. Трасант при цьому стає гарантом забезпечення платежу.

Тратта за своїм змістом наближається до інших видів платіжних наказів і документів. Але, на відміну від них, **класичний переказний** вексель має такі ознаки:

по-перше, він є комерційним векселем, яким кредитор (трасант) доручає своєму дебіторові (трасату) сплатити певну суму в установлений строк певній особі (бенефіціарові);

по-друге, він є документом, за яким на прохання трасанту оплату здійснює не векселедавець, а інша особа;

по-третє, переказний вексель є наказом боржнику сплатити у зазначений термін вказану у ньому суму третій особі (ремітентові). тобто переказним векселем переказується оплата.

Переказний вексель є більш складним фінансовим документом:

1) У ньому, фактично відображено два боргових зобов'язання: платника перед трасантом і трасант перед ремітентом.

2) Головним боржником в ньому є акцептант.

3) Якщо простий вексель виписує боржник, то переказні векселі, переважно, виписують кредитори, використовуючи у такий спосіб дебіторську заборгованість для власних платіжно-розрахункових операцій.

Отже, простий вексель складає особисте зобов'язання сплатити борг, а переказний – наказ сплатити борг третій особі (ремітенту). Платником у тратті, як правило, виступає третя особа.

Залежно від характеру угод, що спричинили появу векселя, розрізняють комерційні та фінансові векселі.

Комерційний вексель з'явився в обігу в результаті реальної угоди купівлі-продажу товарних цінностей, виконаних робіт, наданих послуг. Звідси походять синоніми комерційного векселя: товарний, торговий.

Їх ще називають *купівельними векселями*, тобто йдеться про те, що дані векселі виникли на основі товарного боргу. Як правило, вони виступають гарантією оплати товарів і свідоцтвом про надання комерційного кредиту, в основі якого лежать договірні зобов'язання і виробничі зв'язки між постачальником (продавцем), що у вексельних розрахунках виникають між векселедержателем (ремітентом) і покупцем-боржником (векселедавцем). Іншими словами, вексель є документом, який формалізує економічну взаємозалежність покупця і продавця товару, та передбачає взаємоконтроль виконання договірних зобов'язань між ними. Комерційними вважаються не лише угоди навколо передачі товарів, а й векселі, які оформляють операції підприємств з банками. В тому числі і тоді, коли банк надає свій акцепт для загального чи спеціально визначеного фінансування підприємств. Основою грошового зобов'язання у них є товарна угода, комерційний кредит, який надається продавцем покупцеві для реалізації товару. Ось чому комерційні векселі називають купецькими грошиками.

Випускаються товарні векселі, як правило, підприємствами і закладами, тому їх ще називають і корпоративними. Товарні векселі можуть бути знаряддям кредиту і розрахунковим засобом, багаторазово обслуговувати угоди купівлі-продажу, змінюючи в них грошові ресурси.

Комерційні векселі на відміну від паперових грошей видаються переважно під товарні потоки, в обігу перебувають визначений час, мають суворий механізм вилучення з обігу і погашення. Ось чому вони не можуть бути випущені у надлишковій кількості, а курс кожного комерційного векселя складається реально лише під впливом стабільності фінансово-господарської діяльності задіяних у ньому осіб, попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів та загальногосподарської та ринкової кон'юнктури.

Комерційні векселі, стимулюючи виробництво та рух товарів, зменшують час перебування капіталу у товарній формі, прискорюють процес суспільного відтворення і підвищують надійність розрахунків, тому що у випадку банківського акцепту той вимагає негайних платежів

Фінансові векселі виникають як грошові зобов'язання, що не пов'язані з купівлею-продажем. Первісним джерелом виникнення фінансових векселів є оформлення фактичних угод щодо отримання грошової позички проти виписки

вексельного боргового зобов'язання. Провідними фінансовими операціями, що обслуговуються фінансовими векселями є:

- а) позички, які видаються одним підприємством за рахунок тимчасово вільних коштів іншому підприємству;
- б) перерахування до бюджету податкових платежів;
- в) отримання бюджетного фінансування;
- г) оформлення простроченої кредиторської заборгованості;
- д) зобов'язання отримувача кредиту з метою його погашення.

Використання фінансових векселів здійснюється також для отримання банківського кредиту у негрошовій формі, користування яким набагато вигідніше, тому що передбачає отримання процентів за вексель, на відміну від сплати процентів за користування банківським кредитом. Векселі, що виставлені банком на банк, як правило, є фінансовими траттами. Якщо фінансовий вексель видав банк, то його ще називають *банківським*. Водночас банківський вексель може мати, як фінансову природу, коли банк видає вексель як депозитний інструмент з метою залучення грошових коштів, так і товарну – у випадку і оформлення ним вексельного кредиту.

Банківський вексель – це короткострокове боргове зобов'язання, що надає його власникові право одержати вказану у векселі суму після збігу терміну платежу. Він засвідчує, що підприємство чи інший клієнт вніс до банку суму, яка вказана у векселі, а банк зобов'язується погасити його у зазначений строк. Доход векселедержателя при цьому складає належний відсоток, що матеріалізується у грошовому виразі шляхом визначення різниці між ціною номіналу і ціною продажу банківського векселя. Банківський вексель може зберігатися у векселедержателя, передаватися на зберігання до депозитарію у банку. Але при втраті він не поновлюється.

Перевагою банківського векселя є те, що він може бути використаним у будь-який час як засіб платежу і водночас є вигідним розміщенням капіталу. Адже процент за банківським векселем є дещо вищим, ніж за депозитними внесками або депозитним сертифікатом.

Банківські векселі в Україні випускаються в обіг на основі чинного законодавства всіма банківськими установами на умовах, які визначені нормативними документами і Правлінням банку. Ремітентом банківського векселя може стати будь-яка юридична особа – законно визнаний суб'єкт підприємницької діяльності, а нині і фізична особа.

Надання вексельного кредиту у формі банківських векселів є високоприбутковою операцією, тому що на неї накладаються порівняно невеликі затрати з оформлення векселів і бланків та створення відповідних обов'язкових резервів.

Придбання банківських векселів значно вигідніше, ніж тримання відповідних грошових коштів на депозитних рахунках.

Серед фінансових векселів виділяються векселі, основу яких складають не фінансування реальних кредитних угод, а тих комбінацій ділків, під які іншим законним способом отримати грошовий кредит неможливо. До таких відносяться «дружні» і «бронзові» векселі.

Дружній (приятельський) вексель також не передбачає реальної кредитної операції. Він акцептується з метою надання допомоги в отриманні кредиту під вексель неплатоспроможної особи. Як правило, обидва суб'єкти угоди акцептують векселі один на одного для того, щоб згодом отримати під них кредит у банку. Такі векселі, коли кілька суб'єктів виступають то векселедавцями (платниками), то векселедержателями (покупцями), називають зустрічними. Однак зустрічні векселі не завжди є фіктивними (дружніми чи бронзовими), оскільки вони можуть з'являтися і в результаті реальних торговельних відносин між контрагентами.

Бронзовий (дुтий, вигаданий) вексель виписується на ім'я неіснуючої або задалегідь неплатоспроможної особи. Метою подібної операції є отримання кредиту чи збільшення заборгованості неплатоспроможної особи для того, щоб майно банкрута залишилось у близьких йому осіб, а не перейшло у власність реальних кредиторів. На відміну від дружнього векселя, в якому особа, що його акцептувала (підписала), бере на себе вексельні зобов'язання, бронзовий вексель використовується для обману кредиторів. Однак проблема у тому, що, незважаючи на економічну фіктивність дружніх та бронзових векселів, у них немає юридичних дефектів, оскільки підписи не фіктивні й наявні усі реквізити. Це потребує підвищеної уваги з боку працівників банку до здійснення вексельного кредитування.

Стосовно до форм платежу векселі поділяються на **платіжні**, коли вони підлягають оплаті в термін, і забезпечувальні, які лише забезпечують наданий кредит.

Забезпечувальні векселі зберігаються в банку на спеціальному рахунку та не оплачуються, а викуповуються позичальниками до терміну замість погашення позичкової заборгованості; якщо ж забезпечувальний вексель є стосовно позичальника чужим векселем, то на погашення заборгованості може спрямовуватись й інкасована банком сума за таким векселем. Відповідно забезпечувальні векселі можуть бути:

- чужими векселями, за якими позичальник є індосантом. Такі векселі, в залежності від угоди, передаються банку або за передавальним, або за забезпечувальним написом на його ім'я. Сюди ж відносяться векселі, в яких поручитель позичальника виступає як прихований поручитель. І ті й інші є підставою для ломбардної операції, а тому їх ще називають ломбардними векселями;

- власними векселями, згідно з якими позичальник є платником; це, як правило, соло-векселі. Такі векселі передаються банку або за іменним (за допомогою застереження «не наказу»), або за бланковим, або, нарешті, за забезпечувальним написом і зберігаються в банку на заставному праві, але на відміну від чужих векселів не виступають додатковим забезпеченням отриманої позички, а мають на меті лише якнайшвидше стягнути прострочену, або непогашену заборгованість. Соло-векселі позичальника наказу банку сплатити у певний термін зазначену суму грошей власнику векселя, які окрім інших заставних цінностей є додатковим забезпеченням позички, відносяться до власних ломбардних векселів.

У сучасних умовах вексель проник і широко застосовується практично усіх сферах економічного життя, наприклад, у зовнішньоекономічних відносинах. *Переказні векселі*, виписані в іноземній валюті та трасовані за кордон (з-за кордону), поділяються до того ж на *власні тратти та готові векселі*.

6.2. Врахування та переврахування векселів. Обліковий кредит.

До кредитних операцій з векселями належать операції врахування векселів і видачі кредитів під заставу векселів.

Врахування векселів – це операція кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання векселя до настання терміну платежу за ним з дисконтом (зі знижкою) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі. При цьому сума дисконту утримується наперед і вираховується відповідно із номінальної суми векселя, виходячи з кількості днів, що залишаються до терміну платежу за ним із прийняттям до розрахунку дня врахування і дня платежу.

Враховуючи вексель, банк надає векселедержателю-пред'явнику строковий кредит. Як правило, можуть бути враховані векселі на визначений термін платежу, а саме:

- визначено-строкові (на певну дату);
- дато-векселі (у визначений строк від дати складання);
- візо-векселі (у визначений строк від пред'явлення). Крім того, на них має бути вказана дата про пред'явлення.

Врахування векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про їх урахування.

Договір може укладатися на певний термін (генеральна угода про врахування векселів) та/або врахування визначених векселів (окремий договір про врахування векселів).

На самих векселях пред'явник зобов'язаний на вимогу банку виконати *повний або бланковий індосамент*, навіть якщо останній індосамент бланки або на пред'явника. Виняток становлять лише векселі, подані для оборотного врахування.

Індосамент - передавальний напис із зворотного боку векселя чи іменного цінного папера, який робиться під час передання їх іншій особі. Згідно з індосаментом, новий векселедержатель має вимагати сплати боргу. Якщо векседавець відмовляється платити, вимога про сплату може бути пред'явлена особі, яка зробила передавальний напис. Відповідальність за сплату боргу несуть як векседавець, так і всі проміжні власники векселя. Операції з векселями є ризикованими. Якщо векседавець відмовляється оплачувати вексель, кредитор може так званім спрощеним судочинством у вексельних справах швидко (незалежно від того, доведено чи ні взаємне виконання зобов'язань, пов'язаних з векселем) вжити рішучих заходів.

Економічна сутність операції врахування векселів полягає у достроковій грошовій реалізації векселя його власником і трансформації у такий спосіб комерційного кредиту в банківський. Враховуючи вексель, клієнт достроково придбає ліквідні кошти, а сума дисконту зараховується банком у дохід.

За *іногородніми вексями* (із платежем не в місці врахування) банк може стягувати також *порто* (поштово-телеграфні витрати) і *дамно* (комісія банку за інкасування іногородніх векселів).

Векселі, що перебувають у портфелі комерційного банку, є надійною і ліквідною статтею його активу. У разі потреби у підвищенні ліквідності банк може рефінансувати векселі в інших комерційних банках, а також у центральному банку у формі **переврахування векселів**, тобто врахування уже врахованих векселів. Використання переврахування в інших, крім забезпечення ліквідності, цілях є менш доцільним, бо в результаті його здійснення знижується дохідність банку від облікової операції.

Методологія здійснення операції переврахування аналогічна врахуванню банками векселів. Національний банк України практично не використовує векселі при рефінансуванні комерційних банків.

Надання банком кредитів під заставу векселів є кредитною операцією і здійснюється на загальних принципах банківського кредитування. Особливістю цього виду кредитування є порядок надання, зберігання та реалізації застави, якою є векселі.

Під забезпечення кредиту приймаються векселі, що видані лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Векселі приймаються для забезпечення кредиту не за повною їх вартістю, а за 60-90% номінальної вартості, залежно від кредитоспроможності клієнта та надійності векселів.

Банк приймає векселі в заставу на підставі укладеного з векселедержателем-позичальником договору про заставу, у якому також встановлюється місце зберігання заставлених векселів.

На вексях пред'явник може виконати заставний, повний або бланковий індосамент, індосамент на пред'явника. Вид індосаменту встановлюється договором про заставу.

За заставним індосаментом банку передаються такі права:

- на пред'явлення до платежу та одержання платежу за векселем;
- на здійснення протесту в разі несплати чи часткової оплати векся;
- на звернення з позовом про стягнення належної суми платежу до зобов'язаних за векселем осіб.

У разі одержання банком платежу за векселем до настання строку погашення заборгованості за кредитом банк може зарахувати суму платежу як виконання позичальником його зобов'язання, якщо це передбачено угодою сторін. Різниця між сумою платежу за векселем і заборгованістю, якщо така виявиться, підлягає поверненню позичальнику.

Звернення стягнення на заставлені векселі в разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитом банк здійснює в порядку, передбаченому договором про заставу та чинним законодавством.

Звернення банком стягнення на заставлені векселі може бути здійснене шляхом:

- пред'явлення векся до платежу зобов'язаній особі, якщо вексель отриманий за заставним або передавальним індосаментом;

– продажу, якщо вексель отриманий за передавальним індосаментом.

Розрахункові вексельні операції банків здійснюються у вигляді оформлення заборгованості вексями та проведення розрахунків з використанням векселів. Оформлення заборгованості вексями між банком та іншою особою (боржником або кредитором банку) полягає у заміні одних зобов'язань іншими – вексельними. *До операцій з оформлення вексями кредиторської заборгованості банку належать:*

– акцепт (надання згоди на оплату) переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку;

– видача простих векселів банком кредитору банку.

До операцій з оформлення вексями дебіторської заборгованості банку належать:

– видача банком переказних векселів на боржника банку і акцепт векселів боржником;

– видача боржником банку простих векселів на користь банку.

До операцій з розрахунків вексями щодо погашення кредиторської заборгованості банку належать вексельні платежі на користь кредитора, їх зміст полягає в тому, що кредитор банку погоджується прийняти від банку-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного банком-боржником, кредитору банку.

До операцій з розрахунків вексями щодо погашення дебіторської заборгованості перед банком належать вексельні платежі боржником на 1 користь банку, їх зміст полягає в тому, що банк-кредитор погоджується прийняти від клієнта-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного клієнтом-боржником, банку-кредитору.

Обліковий кредит — надають банки для обслуговування платіжного обороту клієнтів. Він впливає з вексельного обороту. Кредитна угода виникає внаслідок купівлі банком векселя, за яким одержувачем коштів є його клієнт. Клієнт одержує гроші у формі готівки або переказом на поточний рахунок. Передача векселя банку здійснюється через індосамент. Одержувачем коштів за індосованим векселем стає банк. Ця операція має назву «облік векселів». Банк може зберігати *облікований вексель* до строку його погашення (пред'явлення до сплати боржникові). У разі необхідності комерційний банк може аналогічно, в свою чергу переоблікувати вексель у центральному банку.

До обліку в комерційних банках приймають високоліквідні векселі. У зв'язку з цим перевагу надають *товарним вексям*, в основі яких — реальні товарні угоди. Оскільки векселі, як правило, виставляються на строк не більший, ніж 90 днів, *обліковий кредит* є короткостроковим. Ціна купівлі векселя — його номінальна вартість за мінусом облікової ставки (ставки облікового кредиту).

6.3. Авалювання та акцептування векселів.

Аваль — це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила цю гарантію (*аваліст*), бере на себе відповідальність повністю або в частині суми за зобов'язаннями якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (*векселедавця, акцептанта, індосанта*).

Аваль може вчинятися на переказному векселі або додатковому аркуші до нього — *алонжі*. (*Алонж* - додатковий аркуш паперу, що додається до векселя для поставлення надписів. Використовується у разі, якщо на зворотному боці векселя не має вільного місця для виконання надписів.)

Аваль виражається словами «Вважати за аваль», «Гарантую», «Як аваліст за...». В авалі відмічається, за кого він видається. Коли банк здійснює авалювання векселя, він тим самим надає такій особі кредит (строковий або до запитання). *Авалістом* може бути як третя особа, яка не має відношення до векселя, так і один із написантів векселя.

Аваліст є боржником «другої» черги, тобто він відповідатиме за зобов'язаннями по векселю у разі невиконання зобов'язань особою, за яку він виданий. Якщо клієнт банку не виконує своїх зобов'язань, банк повинен оплатити вексель. У такому разі, якщо банком було здійснено оплату переказного векселя, він набуває права як проти особи, за яку було здійснено платіж, так і проти осіб, що зобов'язані перед цією особою. Перед тим, як здійснити авалювання векселів, банк перевіряє кредитоспроможність клієнта. З цією метою клієнт подає до банку заяву, документи, які характеризують його фінансовий стан, а також угоди, на підставі яких були придбані векселі.

Векселі для авалювання подаються разом з реєстром векселів, пред'явлених до авалювання щонайменше у двох примірниках. Якщо банк після перевірки векселів приймає позитивне рішення, то з клієнтом укладається договір на авалювання.

Сума, яку банк стягує на свою користь, розраховується на підставі відсоткової ставки банку. Крім цього, за іногородніми авальованими векселями можуть утримуватися комісія, дамно і порто. Також банк може утримувати з клієнта комісію за зобов'язання надати авальний кредит. Банк, що здійснив авалювання векселів, зобов'язаний оплачувати вексель тільки в тій сумі, на яку він видав аваль.

Банк зобов'язаний платити за авальованим ним векселем, якщо:

- мала місце відмова від платежу або акцепту,
- якщо боржник за векселем припинив платежі, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні;
- боржник оголошений банкрутом, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні.

Відповідальність банку як аваліста припиняється, якщо була здійснена оплата векселя платником або особою, яка поставила свій підпис раніше позичальника або раніше закінчення строку позовної давності проти банку-аваліста.

У світовій практиці значного поширення набули **акцентні операції** комерційних банків. Їх суть полягає в тому, що банк гарантує оплату своїм

клієнтам поставленої продукції шляхом акцептування замість нього переказного векселя. Банківські акцепти є досить ліквідними і можуть виступати як міжнародний платіжний засіб.

Особливістю цієї операції є те, що *акцептний кредит* видається за боржника за векселем. Схема проведення такої операції: імпортер укладає з експортером угоду на купівлю продукції, надання послуг з умовою оплати контракту за допомогою банківського акцепту. Імпортер також домовляється з банком про акцептування ним переказного векселя. Експортер, відвантаживши продукцію, виписує переказний вексель на банк імпортера і передає його разом з комерційними документами банку, який погодився акцептувати переказний вексель. Банк імпортера акцептує цей вексель і передає його експортеру. Експортер може дочекатись строку оплати за векселем або переврахувати його на грошовому ринку, що переважно відбувається.

Для більшої впевненості експортера у здійсненні банком *акцепту тратти*, як правило, імпортер відкриває на користь експортера безвідзивний акредитив. Для зниження ризику по такій операції банк здійснює контроль за товарно-грошовими потоками. Ризик банку також знижується за умови поєднання акцепту з переведенням, тобто відшкодуванням клієнтом суми платежу до настання строку платежу за банківським акцептом.

Винагорода банку за здійснення такої операції складається з комісійної винагороди, яка сплачується одразу після досягнення домовленості на акцептування. Додаткові доходи від акцептної операції банк може отримати за допомогою врахування акцептованого ним векселя.

6.4. Інкасування та доміциляція векселів.

Інкасування векселів — це виконання комерційним банком доручення своїх клієнтів та взяття на себе відповідальності за подання векселів і супровідних комерційних документів у строк платнику та одержання належних платежів.

В інкасовій операції беруть участь:

- векселедержатель, який дає доручення інкасувати вексель — *принципал, комітент*;
- банк, якому дано доручення здійснити інкасування векселя - *ремітент*;
- банк, який бере участь в інкасуванні, але не є банком ремітентом — *інкасуючий банк; платник за векселем*;
- інкасуючий банк, який здійснює пред'явлення векселів платнику — *пред'являючий банк*.

Для здійснення операції інкасування векселедержатель звертається в банк із заявою про інкасування векселів, до якої також додаються примірники векселів, які виставляються для інкасування, а також реєстр векселів.

Документи, що передаються в банк для інкасування, повинні супроводжуватись дорученням на інкасування, в якому векселедержатель надає точні інструкції. Банки мають право діяти тільки відповідно до такого доручення. Банк-ремітент повинен перевірити правильність оформлення таких доручень, а в разі виявлення неточностей векселі повертаються на переоформлення. Банки, як правило, при прийнятті векселів для інкасування вимагають наявності банківських установ у місці оплати векселів. Між

сторонами укладається договір, в якому детально описуються всі умови здійснення операції. Приймавши векселі на інкасо, працівники банку реєструють їх у Книзі векселів, прийнятих на інкасо.

Банк-ремітент здійснює інкасування векселів самостійно або користується при цьому послугами інших банків. Подання документів платнику здійснюється банком поштою або в місці акцепту чи платежу, яке зазначене у векселі, а в разі відсутності такого позначення — в місці перебування особи, яка має здійснити оплату або акцепт векселя.

Якщо платіж за векселем отримано, на звороті векселя здійснюється надпис «Валюта отримана». Якщо ж платіж не одержано, а платник відмовляється підписати Акт подання векселів до платежу, інкасуєчий банк подає вексель до опротестування від імені довірителя і повідомляє його про виконання доручення. Неоплачені векселі залишаються в банку до запитання векселедержателем.

Доходи банку від здійснення інкасової операції складаються з комісійної винагороди, яка сплачується клієнтом за виконання доручення, а за іногородніми векселями - ще з дамно і порто.

Доміциляція векселів — це доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, що зазначена як платник за векселем. Особа, яка призначена для оплати векселя поза місцезнаходженням платників, називається *доміциліантом*.

Доручення на оплату векселя дає векседавець простого чи переказного векселя. Якщо в тексті векселя доміциліант не визначено, його може призначити трасат при акцептуванні або векседавець при представленні векселя до платежу.

Досить поширеним є призначення доміциліантом комерційного банку. При цьому банк повинен здійснювати платежі за векселями у встановлений строк. Для здійснення такої операції між векселедержателем та комерційним банком укладається спеціальна угода. Згідно з нею банк зобов'язаний здійснити оплату за наданими йому клієнтом векселями. Клієнт, у свою чергу, за кілька днів до настання оплати резервує у банку кошти в сумі доміцильованих векселів.

Банк здійснює платіж за векселями лише у разі подання оригіналу векселя та наявності коштів для оплати на відповідному рахунку. Після оплати векселів банк повідомляє про це клієнтів та повертає йому векселі під розписку.

За здійснення доміциляції векселів банк отримує винагороду у вигляді комісії.

Контроль знань:

- 1.Розкрити основне поняття "векселя" та його види.
- 2.Яка суть та порядок застосування переказного векселя ?
- 3.Що таке простий вексель?
4. Поясніть сутність комерційного, фінансового, банківського, дружнього та бронзового векселів.
5. Охарактеризуйте операцію врахування векселів.
6. Розкрий те поняття «індосамент» та його використання.
7. Яким чином здійснюється переврахування векселів?

8. Перерахуйте види кредитних операцій з участю векселів.
9. Дайте характеристику обліковому кредиту.
10. Розкрийте сутність авалювання векселів та їх застосування.
11. Яким чином здійснюються акцептні операції?
12. Охарактеризуйте учасників та порядок здійснення інкасування векселів.
13. Поясніть сутність операції доміціляція векселів.

Тестові завдання

1. Вексель – це:

- а) це короткострокове боргове зобов'язання, що надає його власникові право одержати вказану суму після збігу терміну платежу.
- б) це цінний папір, що засвідчує, що підприємство чи інший клієнт вніс до банку суму, а банк зобов'язується погасити його у зазначений строк.
- в) це цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошових коштів пред'явнику векселя;

2. Тратта – це:

- а) простий вексель;
- б) переказний вексель;
- в) комерційний вексель.

3. Банківський вексель – це:

- а) доручення оплатити в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, що зазначена як платник за векселем;
- б) короткострокове боргове зобов'язання, що надає його власникові право одержати вказану у векселі суму після збігу терміну платежу.
- в) гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила цю гарантію бере на себе відповідальність повністю або в частині суми за зобов'язаннями якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб.

4. Ремітентом банківського векселя є::

- а) банк;
- б) НБУ;
- в) юридична та фізична особа.

5. Дружній (приятельський) вексель передбачає:

- а) реальну кредитну операцію;
- б) отримання кредиту під вексель неплатоспроможній особі;
- в) отримання кредиту під вексель фізичній особі.

6. Векселі, що використовуються в зовнішньоекономічних відносинах:

- а) платіжні та забезпечувальні;
- б) власні тратти та готові векселі;
- в) соло-векселі.

7. Врахування векселів – це::

- а) виконання комерційним банком доручення своїх клієнтів та взяття на себе відповідальності за подання векселів і супровідних комерційних документів у строк платнику та одержання належних платежів;

б) доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, що зазначена як платник за векселем;

в) операція кредитування банком юридичної або фізичної особи шляхом придбання векселя до настання терміну платежу за ним з дисконтом (зі знижкою) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі.

8. До операцій з оформлення векселями кредиторської заборгованості банку належать:

а) акцепт переказних векселів банком та видача простих векселів банком кредитору.

б) видача банком переказних векселів на боржника банку і акцепт векселів боржником;

в) видача боржником банку простих векселів на користь банку

9. Аваль – це::

а) пред'явлення векселя до оплати;

б) оплата векселя у спеціальному місці платежу;

в) вексельна гарантія;

10. Обліковий кредит –це:

а) кредит під заставу векселів

б) купівля у векселедержателя векселя до настання терміну платежу.

11. Доміциляція векселя – це::

а) доручення оплатити вексель в особливому місці платежу;

б) передача векселя третій особі.

12. Інкасування векселя:

а) перед'явлення векселя до оплати;

б) передача векселя до опротестування;

в) передача векселя третій особі.

Практичне завдання

Задача 1. Банк урахував вексель на суму 3 тис. грн. за 70 днів до терміну оплати. Проста облікова ставка – 18%. Темп місячної інфляції становить – 5%. Визначити: 1) розкрийте поняття та види векселів; 2) яким чином здійснюють врахування векселя; 3) визначте дисконт і вартість векселя при обліку, враховуючи темп інфляції.

Задача 2. Банк купив у ТОВ «Дніпро» право на вимогу боргу (без права зворотної вимоги). Розмір вимоги - 100 тис. грн.; відсоткова ставка за використання кредиту – 40 % річних; розмір авансу, що його потрібно перерахувати клієнтові – 60%; покупець продукції часто затримує платежі ТОВ «Дніпро»; розмір ризику за несвоєчасність одержання коштів від платника становить - 2%; строк документообігу між банками платника і постачальника – 7 днів; плата за обслуговування – 1%. Визначити: 1) розмір комісійної винагороди; 2) назвіть особливості купівлі банком у клієнта права на вимогу простроченої дебіторської заборгованості.

Задача 3. Банк має таку інформацію: Сума переказного векселя – 700 тис. грн.; термін погашення векселя – 10.11; дата обліку векселя в банку – 30.09;

облікова ставка – 25%. Визначити: 1) сутність переказного векселя; 2) суму дисконту; 3) за якою ціною буде врахований вексель.

Методичні рекомендації для розв'язування задач:

Сума дисконту розраховується за формулою:

$C = H \times k \times n / T \times 100\%$, де:

C - сума дисконту;

H - номінальна сума векселя; **k** – річна облікова ставка;

n - строк у днях (від дня обліку до дня платежу);

T - максимальна кількість днів у році за умовами договору

Література [4,12,14,15,17,20,24,25,26,28,31]

Тема 7. Фондові операції комерційних банків

7.1. Місце і роль комерційного банку на фондовому ринку

7.2. Емісійна діяльність комерційних банків.

7.3. Поняття та види банківських інвестицій

а) довгострокове кредитування як форма участі банку в інвестиційному процесі

б) проектне фінансування інвестиційних проектів.

7.4. Посередницька діяльність на фондовому ринку.

7.1. Місце і роль комерційного банку на фондовому ринку

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III банки за умови отримання письмового дозволу НБУ мають право виконувати такі операції із цінними паперами:

- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- операції на ринку цінних паперів від свого імені (включно з андеррайтингом);
- інвестування у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- операції за дорученням клієнтів або від свого імені з інструментами грошового ринку і з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;
- довірче управління цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- депозитарну діяльність і діяльність із ведення реєстрів власників іменних цінних паперів;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Відповідно до «Положення щодо організації діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів», затвердженого Рішенням ДКЦПФР № 104 від 18.05.1999 р., до професійної діяльності на фондовому ринку, яку можуть здійснювати банки, належить діяльність щодо: торгівлі цінними паперами, депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, управління цінними паперами. Банк має організувати свою діяльність на ринку цінних паперів у складі організаційно відокремлених внутрішніх підрозділів або дочірніх структур.

Попри певні законодавчі обмеження в діяльності комерційних банків на фондовому ринку в різних країнах, нині банки у цьому сегменті фінансового ринку виконують емісійні й інвестиційні операції, а також здійснюють функції інфраструктурних учасників ринку цінних паперів. У процесі своєї діяльності на фондовому ринку банки дбають про такі основні цілі:

- залучення додаткових грошових ресурсів для традиційної кредитної й розрахункової діяльності на основі емісії цінних паперів;

- отримання прибутку від власних інвестицій у цінні папери за рахунок відсотків і дивідендів, які виплачуються банку, і збільшення курсової вартості цінних паперів;

- отримання прибутку від надання клієнтам послуг з операцій із цінними паперами;

- конкурентне розширення сфери впливу банку і залучення нової клієнтури за рахунок участі в капіталах підприємств і організацій (шляхом участі у портфелі їхніх цінних паперів), установ підконтрольних фінансових структур;

- підтримку необхідного запасу ліквідності при забезпеченні дохідності й вкладенні в ліквідні засоби банку;

- отримання додаткових прибутків від помірної спекуляції цінними паперами і страхування фінансових ризиків клієнтів шляхом операцій з похідними цінними паперами.

Існують різні класифікації банківських операцій із цінними паперами залежно від об'єкта операцій, отриманого доходу або мети проведення операцій. Детальніше спинимося на основних операціях банків на фондовому ринку.

Емісійна діяльність комерційних банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності. Випуск банком цінних паперів відбивається у пасивних операціях банків.

Комерційні банки можуть емітувати акції, боргові зобов'язання (облігації, депозитні, ощадні сертифікати, векселі), похідні цінні папери. Принципова відмінність банківських цінних паперів від акцій і векселів, випущених небанківськими установами, полягає в тому, що банківські цінні папери емітуються установами, за якими встановлений жорсткий контроль з боку Центрального банку. У своїй роботі комерційний банк спирається на низку обов'язкових нормативів, які забороняють йому довільно знижувати ліквідність балансу і достатність капіталу. Також порядок ліцензування і контроль за комерційними банками істотно підвищує позиції банківських цінних паперів. Єдину серйозну конкуренцію банківським паперам можуть становити боргові зобов'язання або акції великих промислових підприємств.

Функції банку як емітента з обслуговування власних цінних паперів полягають у:

- випуску цінних паперів;

- організації розміщення цінних паперів на первинному ринку;
- забезпеченні ліквідності;
- виплаті дивідендів акціонерам;
- веденні реєстру за іменними цінними паперами;
- купівлі-продажу акцій банку на вторинному ринку.

Емітуючи власні цінні папери, банки спираються на закони й положення регулювальних органів. Банки можуть виступати інвесторами на фондовому ринку. В процесі інвестиційної діяльності банки формують власний портфель цінних паперів.

Банківський портфель цінних паперів — це сукупність усіх придбаних банком цінних паперів, паїв та вкладень в інші компанії, які здійснені за рахунок коштів, що перебувають у розпорядженні банку, з метою отримання доходів у вигляді відсотків, дивідендів, прибутків від перепродажу та інших прямих і непрямих доходів.

Наразі комерційні банки, окрім традиційних кредитних операцій, активно займаються портфельними інвестиціями. Це зумовлено передусім суттєвим розвитком ринку цінних паперів, можливостями отримати додаткові доходи від операцій із цінними паперами, постійною конкуренцією банків з іншими фінансово-кредитними установами. Разом із тим портфель цінних паперів виконує низку важливих функцій, які впливають на формування структури банківських активів. Виокремлюють такі *основні функції банківського портфеля цінних паперів*:

- компенсація кредитного ризику з портфеля банківських позик. Цінні папери високої якості можуть бути придбані і зберігатися з метою зрівноваження ризику за банківськими позиками;
- генерування доходів банку незалежно від фаз ділового циклу: коли доходи за позиками знижуються, доходи від цінних паперів можуть зростати;
- забезпечення географічної диверсифікації. Цінні папери, як правило, пов'язані з іншими регіонами більше, ніж об'єкти банківського кредитування, що сприяє ефективнішій диверсифікації банківських доходів;
- підтримка ліквідності, оскільки цінні папери можуть бути продані для отримання необхідних грошових коштів або використані як застава в разі залучення банком додаткових фондів;
- зниження податкових виплат банку;
- забезпечення гнучкості портфеля активів, оскільки інвестиційні цінні папери, на відміну від більшості кредитів, можуть бути швидко придбані або продані для реструктуризації активів банку відповідно до поточної ринкової кон'юнктури;
- поліпшення фінансових показників банківського балансу завдяки високій якості більшості цінних паперів, які зберігає банк.

Особливістю формування інвестиційного портфеля комерційних банків є включення до нього цінних паперів двох рівнів:

- первинних резервів, призначених для отримання доходу;

- вторинних резервів, що можуть бути реалізовані з метою підтримки ліквідності.

Українське законодавство передбачає таку класифікацію інвестиційного портфеля комерційних банків. Відповідно до ст. 3 «Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із цінними паперами в банках України» від 20.08.2003 р. № 355 вкладення банку в цінні папери класифікуються таким чином:

- 1) операції з цінними паперами в торговому портфелі;
- 2) операції з цінними паперами в портфелі банку на продаж;
- 3) операції з цінними паперами в портфелі банку до погашення;
- 4) інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

Торговий портфель цінних паперів — це цінні папери, придбані банком для перепродажу та переважно з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань їх ринкової ціни. До торгового портфеля цінних паперів можуть бути віднесені лише високоліквідні цінні папери.

Цінні папери в портфелі на продаж — це цінні папери, до яких не належать торгові цінні папери та цінні папери, що утримуються до погашення.

Цінні папери в портфелі до погашення — це боргові цінні папери, щодо яких є намір і здатність банку утримувати їх до строку погашення.

Усі цінні папери, придбані банком, мають обліковуватися на балансі залежно від того, до якого портфеля вони належать.

Торгівля цінними паперами - це здійснення угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінними паперами проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів (брокерська діяльність), або від свого імені і за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерські чи комерційні операції).

Іншим видом діяльності комерційного банку на ринку цінних паперів є *депозитарна*, тобто діяльність з надання послуг щодо зберігання цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери, а також обслуговування угод з цінними паперами. Вона може здійснюватися юридичними особами, що одержали в установленому порядку дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення депозитарної діяльності. Обслуговування обігу державних цінних паперів та депозитарна діяльність щодо державних цінних паперів здійснюється депозитарієм НБУ, який є складовою верхнього рівня Національної депозитарної системи України.

7.2. Емісійна діяльність комерційних банків.

Комерційні банки України використовують *емісію цінних паперів* при створенні банку задля розширення його операцій, а також при формуванні ресурсів для своїх активних операцій.

За рахунок випуску *простих та привілейованих акцій* відбувається утворення капіталу комерційних банків, які мають статус акціонерного товариства. Власники простих акцій беруть участь в управлінні банком і поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Якщо комерційний банк не заробляє прибутку, власники простих акцій не отримують дивідендів; їм нічого не гарантується і у випадку ліквідації банку. Прості акції вільно купуються та продаються на вторинному ринку цінних паперів.

Акція — це зареєстроване право володіння частиною майна корпорації, акціонерного товариства, підприємства й одержання частини прибутку. Акції випускаються корпораціями і підприємствами з метою залучення капіталу. Купуючи акції, фізична або юридична особа стає співвласником корпорації або підприємства, що їх випустило, і набуває зазначених прав. Для власника **акція** — це безстроковий цінний папір, вона не може бути пред'явлена корпорації (підприємству) для повернення грошей, якщо корпорація (підприємство) не ліквідується. Акції корпорації існують доти, поки існує корпорація. Якщо власник акцій незадоволений доходами або йому потрібні гроші, він може продати акції на вторинному ринку за ринковою ціною. Для власників **акції** — це єдиний вид цінних паперів, що дають можливість нарощувати капітал, якщо компанія процвітає.

Привілейовані акції дають право їх власникам на отримання фіксованого розміру дивідендів, який не залежить від отриманого банком прибутку. Власники привілейованих акцій не беруть участі в управлінні комерційним банком.

Перший випуск акцій банку повинен складатися виключно із простих акцій. Реєстрація та продаж банком-емітентом першого випуску акцій звільняється від оподаткування на операції з цінними паперами.

Усі випуски цінних паперів банками типу відкритого акціонерного товариства, незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів, підлягають державній реєстрації у Міністерстві фінансів України. Таким чином підвищується відповідальність банків-емітентів перед покупцями цінних паперів та знижується ризик, пов'язаний з фінансовими зловживаннями та махінаціями.

Процес випуску акцій містить такі етапи:

1. Прийняття рішення про емісію.
2. Випуск проспекту емісії, який готують спеціалісти банку. У проспекті визначаються вид акції, обсяг емісії, витрати на неї, тривалість. Проспект емісії готується: при першій емісії - засновниками банку, при наступних емісіях - Правлінням банку. Проспект емісії має надавати таку інформацію:
 - характеристика емітента;
 - органи управління банком та вищі посадові особи;
 - опис ділової активності, діяльності емітента;
 - інформація про емісію;
 - фактори ризику.
3. Затвердження проспекту емісії Правлінням банку та його посвідчення незалежною аудиторською компанією.
4. Реєстрація проспекту емісії в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку.
5. Публікація проспекту емісії в пресі.
6. Розміщення цінних паперів. Відбувається такими способами:
 - вільний продаж;
 - капіталізація власних коштів;
 - обмін акцій попереднього випуску.

7. Реєстрація підсумків випуску.

8. Публікація підсумків емісії у пресі.

Випуск *простих акцій* дозволяє банку отримати додаткові кошти у безстрокове користування, збільшити капітал банку, що дає змогу нарощувати обсяг активних операцій. Якщо прибуток відсутній чи невеликий, то банк може не виплачувати дивіденди акціонерам. Однак випуск простих акцій має й свої недоліки:

- є дорогим джерелом, оскільки дивіденди виплачуються з прибутку;
- розмір дивідендів, як правило, вищий за процент, що виплачується кредиторам банку.

Випуск привілейованих акцій також має свої переваги і недоліки. Так, до позитивних сторін можна віднести:

- зростання капіталу, а отже й розширення спектра активних операцій;
- кошти отримуються у безстрокове користування;
- немає загрози дійсним акціонерам щодо зменшення контролю над банком.

Проте випуск привілейованих акцій є дорогим джерелом, оскільки дивіденди по них бувають вищими за дивіденди по простих акціях. Згідно з Базельськими рекомендаціями привілейовані акції належать до додаткового капіталу, а в Україні вони, перебуваючи в складі статутного капіталу, відносяться до основного капіталу.

У деяких випадках, а особливо коли ціни на прості акції низькі, банки випускають *конвертовані префакції*, які через певний строк чи за певних умов можуть бути обмінені на прості акції.

Конвертовані префакції – такі привілейовані акції можна перетворювати на звичайні за бажанням їх власників. Це робиться в заздалегідь обумовленій пропорції. *Наприклад*, акція номінальною вартістю 100 дол. обмінюється на 4 звичайні акції номінальною вартістю по 10 дол. Якщо ринкова ціна (на вторинному ринку) звичайної акції номінальною вартістю 10 дол. досягла, припустімо, 30 дол. з дивідендами 3 дол. на акцію, то власникові зазначених конвертованих акцій вигідно обміняти їх на звичайні.

Префакції випускаються насамперед тому, що вони дають можливість мобілізувати капітал, не позбавляючи права володіння корпорацією (вони не мають голосу). Крім того, на відміну від облігацій їх не треба викуповувати в зазначений строк, а щодо префакцій з відкликанням компанія сама вибирає строк викупу. Конвертовані префакції випускаються для того, щоб зробити їх привабливішими для інвесторів.

Облігація – це цінний папір, який свідчить про надання власником облігації зазначеної суми коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики. Власник облігації набуває права на одержання фіксованого прибутку за нею протягом терміну дії позики. З настанням терміну погашення облігації банк повертає власнику номінальну вартість цього цінного паперу.

Якщо розглянути емісію банківських облігацій, то вона має такі самі вимоги, що й емісія акцій. Комерційним банкам суворо заборонено випускати

облігації для поповнення статутного капіталу та покриття збитків банку. Реалізація облігацій може здійснюватися шляхом їх продажу за договорами або обміну на раніше випущені облігації.

На відміну від іпотеки, що забезпечується землею та нерухомістю, банківські облігації не мають реального забезпечення. Вони носять середній та довгостроковий характер.

Облігації корпорацій — це боргові зобов'язання корпорацій, які випускають облігації з метою залучення позичкового капіталу.

Облігації звичайно випускаються корпорацією під заставу майна або активів. В окремих випадках облігації випускаються і без застави, але при цьому корпорація, що їх випускає, повинна мати або високий кредитний рейтинг, або поручництво солідної фінансової організації. Облігації випускаються під фіксований відсоток на певний строк, після закінчення якого облігація має бути погашена, тобто борг виплачений. Іноді борг виплачується в роздріб. Звичайно термін дії облігацій корпорацій становить 10-30 років. Проте на практиці можуть використовуватись облігації з відкликанням, що дає корпорації право погасити облігації раніше обумовленого строку. Деякі облігації конвертуються у звичайні акції за бажанням власників, що дає інвесторам певні переваги. Відсоток за такими облігаціями звичайно нижчий, ніж за неконвертованими. Облігації обертаються на вторинному ринку "через прилавок". *Первинними покупцями облігацій корпорацій, як правило, є страхові компанії, пенсійні фонди.*

Корпорація — емітент облігацій — виплачує відсотки з прибутку, тобто до виплати податків безпосередньо після розрахунків з банками. Відповідно виплачувані компанією відсотки за облігаціями зменшують оподатковуваний прибуток. Отже, завдяки прогресивній шкалі оподаткування корпорація заінтересована мати більше облігацій, ніж звичайних акцій.

Кошти, зібрані від випуску облігацій, збільшують активи (і фізичний капітал) компанії, але не збільшують її статутного капіталу. Тому часто керівництво компанії за допомогою фінансових операцій викуповує звичайні акції власної корпорації й анулює їх, а витрачені на викуп акцій кошти відшкодовує випуском облігацій. У результаті активи не змінюються, акціонерний капітал зменшується, а частка голосів у керівництві збільшується.

Муніципальні облігації. Місцева влада випускає облігації з метою мобілізації коштів, необхідних для фінансування суспільних проектів: будівництва доріг, мостів, автовокзалів, аеропортів тощо. Відповідно до закону, що існує, *наприклад, у США*, відсотки за муніципальними облігаціями не оподатковуються. Тому інвестори охочіше купують облігації, а муніципальна влада сплачує малий відсоток, що вигідно для обох сторін. Відсоток за муніципальними облігаціями нижчий, ніж за казначейськими зобов'язаннями такої самої строковості. Власниками муніципальних облігацій звичайно є комерційні банки, компанії зі страхування майна і багаті приватні особи.

Казначейські зобов'язання і казначейські облігації уряду. Перші випускаються як середньострокові зобов'язання на строк від одного до 10 років, другі — на строк від 10 до 30 років. Це високонадійні й високоліквідні цінні

папери. Вони є фінансовим інструментом для оформлення державного боргу. Велике значення має вторинний ринок казначейських паперів. Щодня на цьому ринку у США обертається казначейських паперів на суму понад 50 млрд дол. [26]. Тільки такий потужний ринок може взяти на себе функцію регулювання економіки країни в цілому. Тому Центральний банк реалізує свою монетарну політику саме через цей ринок. Відсотки за казначейськими цінними паперами оподатковуються. Але інвестори охоче купують їх з огляду на надійність і ліквідність. Завдяки цим властивостям відсотки за казначейськими паперами, як правило, невисокі порівняно з іншими зобов'язаннями і найстабільніші в часі.

Перевагами емісії облігацій можна вважати такі:

- вони дешевші, аніж емісія акцій, оскільки виплата процентів вноситься до складу витрат банку;
- у порівнянні з простими акціями вони не загрожують існуючим акціонерам у частині зменшення контролю над банком;
- у порівнянні з депозитними сертифікатами строк погашення чітко визначений, а це зручно для прогнозування ресурсів банку.

Разом з тим ***випуск облігацій має й свої недоліки:***

- платежі фіксовані і можуть припасти на несприятливий для банку період;
- мають обмежений строк порівняно з акціями.
- необхідно створювати резерв для сплати процентів і погашення облігацій.

Істотним обмеженням, що викликає незадоволення підприємств-емітентів й учасників ринку цінних паперів, є заборона, яку містить ч.5 ст. 11 Закону про цінні папери на випуск акціонерними товариствами облігацій на суму більш ніж 25 % їх статутного фонду. Як правило, найбільші підприємства України, яким необхідно залучити додаткові кошти, створені в формі акціонерних товариств. Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. № 2121-III, банки в Україні також створюються як акціонерні товариства. На сьогодні банки є чи не найбільшими емітентами облігацій в Україні.

Поширеною формою строкових вкладів є ощадні і депозитні сертифікати - цінні папери, які засвідчують факт депонування в банку грошових коштів і право держателя цінних паперів отримати після встановленого терміну суму вкладу та проценти.

Ощадний сертифікат має певні переваги перед строковим вкладом, адже тут існує можливість передачі третій особі, і клієнт отримує винагороду, якої б він був позбавлений в разі дострокового вилучення депозиту.

Щодо ***депозитних сертифікатів***, то вони, як і облігації, є борговими зобов'язаннями. Можуть випускатися банками будь-якої організаційної форми.

7.3. Поняття та види банківських інвестицій

Інвестиції - це витрати на виробництво та нагромадження запасів виробництва, або ж сукупність витрат, які реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво та інші галузі народного господарства.

Згідно з законодавством інвестиції поділяються на:

1. **Капітальні** (придбання будівель, споруд, інших об'єктів нерухомості, інших основних фондів та нематеріальних активів).

2. **Фінансові** (придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів). У свою чергу, фінансові інвестиції розрізняються як:

- *прямі інвестиції* - передбачає внесення коштів чи майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою;
- *портфельні інвестиції* - придбання цінних паперів та інших фінансових активів за кошти на біржовому ринку;

3. **Інвестиції під реінвестиції** - здійснення капітальних чи фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій.

Цілі інвестиційної діяльності комерційного банку полягають у додержанні безпеки банківських коштів, забезпеченні їх диверсифікації, доходу та ліквідності.

Участь банків в інвестиційному процесі може здійснюватися за двома напрямками:

- за допомогою механізмів фондового ринку;
- за допомогою механізмів середнього та довгострокового кредитування.

Комерційні банки повинні в своїй інвестиційній діяльності мати тісний контакт з підприємствами. У випадку створення нового підприємства заснування його можливе за допомогою банківського капіталу як в рамках фінансово-промислових груп, так і поза ними. Фінансово-промисловими групами вважаються ті організації та структури, які утворюються шляхом об'єднання промислового і фінансового капіталів.

Комерційний банк може брати участь у санації підприємства: він дає кошти підприємству, натомість одержує його цінні папери. Також можлива і передача державної частки капіталів підприємства в довірче управління банку, замість чого банк зобов'язується інвестувати певну суму коштів у це підприємство.

Основні інвестиційні фактори ризику:

- *Кредитний ризик* характерний для цінних паперів у тому випадку, коли фінансові можливості емітента різко погіршуються, що приводить до неможливості погашення боргу по цінних паперах;

- *ринковий ризик* виникає у випадку непередбачених змін цін на ринку цінних паперів;

- *процентний ризик* пов'язаний з коливанням процентних ставок, що може привести до збитків в інвестиційній діяльності.

Методи мінімізації інвестиційного ризику:

• *диверсифікованість* припускає розміщення коштів у цінні папери різних клієнтів і різних видів;

• *метод “сходів”* припускає розміщення коштів у цінні папери різних строків погашення;

• *метод “штанги”* припускає розміщення коштів у цінні папери полярних строків погашення;

• *метод формування резервів* припускає створення резервів на відшкодування збитків від операцій із цінними паперами: загальний резерв може формуватися на власний розсуд банку, НБУ не регламентує розмір такого резерву. Сума резерву формується із прибутку банку.

Спеціальний резерв формується на випадок падіння ринкової вартості цінних паперів. Резервуванню підлягають всі групи цінних паперів, які перебувають у портфелі банку на продаж більше 15 робочих днів або в портфелі інвестицій більше 30 робочих днів. Визначається ринкова вартість цінних паперів і формується спеціальний резерв, як різниця між балансовою й ринковою ціною групи цінних паперів у тому випадку, якщо ринкова ціна менше балансової ціни. Формування резерву відносять до витрат банку й використовують його для покриття збитків при реалізації цінних паперів або примусовому переказі.

Резервуванню не підлягають:

- цінні папери власної емісії (пайові й боргові);
- цінні папери, продаж яких обговорена в договорі й отримана передплата;
- векселя, враховані банком, які виступають об'єктом резервування як складова частина кредитного портфеля;
- кошти, вкладені в статутний капітал дочірніх й асоційованих компаній (за винятком випадків переказу з портфеля інвестицій у портфель продажів);
- вкладення в цінні папери установ, причому метою банку є можливість реалізації інших прав, а не одержання економічного доходу.

а) Довгострокове кредитування як форма участі банку в інвестиційному процесі

За допомогою механізмів середнього та довгострокового кредитування комерційний банк може брати участь в інвестиційному процесі. Довгострокові кредити банку є однією з найпоширеніших форм цієї участі. На відміну від засновницьких операцій, використання банківського кредиту стимулює споживачів інвестицій ефективніше використовувати кошти, щоб забезпечити погашення кредиту та відсотків за його користування.

Призначенням довгострокового кредитування є впровадження прямих інвестиційних заходів, реалізації витрат на придбання елементів основного капіталу.

До об'єктів довгострокового кредитування відносяться:

- будівництво нових підприємств;
- реконструкція, технічне переозброєння і розширення підприємств;
- організація випуску нової продукції;
- придбання науково-технічної продукції, інтелектуальних цінностей та інших об'єктів власності;
- здійснення екологічних заходів.

Основними джерелами ресурсів для довгострокового кредитування можуть виступати власні кошти банку, державні кошти, а також залучені банком ресурси.

У процесі надання довгострокового кредиту потенційний позичальник, окрім стандартного переліку документів, має подати за узгодженням з банком такі матеріали:

- проектно-кошторисну документацію;
- основні техніко-економічні показники проекту;
- контракт на будівництво;
- документи на право землекористування;
- позитивне рішення екологічної експертизи;
- план технічного переозброєння.

На основі поданих документів у банку проводиться оцінка кредитоспроможності позичальника, а також попередня інженерно-економічна експертиза проекту. Спеціалісти банку визначають доцільність надання кредиту та його економічну ефективність. Також вони вирішують проблему потреби у довгостроковому кредитуванні шляхом визначення повної вартості витрат на впровадження заходів за умови, що кредит є єдиним джерелом фінансування проекту, або ж різниці між вартістю цих витрат і власними коштами позичальника, якщо існують інші джерела фінансування проекту.

Видача довгострокового кредиту може здійснюватися одночасно або поетапно (в міру виконання будівельно-монтажних робіт, придбання товарно-матеріальних цінностей тощо). Відсоткова ставка за кредит обумовлюється з урахуванням терміну позички, рівня ризику, кредитної історії клієнтів. Загальний термін користування кредитом складається з нормативного часу здійснення витрат і часу, протягом якого цей кредит повертається банку.

б) Проектне фінансування інвестиційних проектів

Деякі особливості має проектне фінансування інвестиційних проектів. **Проектне фінансування** - це таке фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проект, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію. Тобто, проектне фінансування ґрунтується на життєздатності самого проекту без урахування платоспроможності його учасників та їх гарантій.

При проектному фінансуванні джерелом погашення заборгованості виступають грошові потоки, які генеруються в результаті реалізації проекту. Для прийняття рішення про таке фінансування висувається вимога участі у проекті значної частки власних коштів замовника.

Розрізняють такі типи проектного фінансування:

1. *Без будь-якого регресу на позичальника:* банк-кредитор бере на себе весь ризик, оцінюючи лише ймовірні доходи від проекту.

2. *Без регресу на позичальника в період, що йде за впровадженням проекту в експлуатацію:* підрядники гарантують оплату, дотримання кошторисної вартості проекту і за певних умов відшкодовують збитки, пов'язані із затримкою введення об'єкта в експлуатацію.

3. *З повним регресом на позичальника:* кредитор не бере на себе ризики, а надає кошти під гарантію організаторів проекту.

Обсяги державного кредитування, напрями, а також об'єкти кредитування визначаються в Україні державною програмою економічного та соціального розвитку країни. Рішення про надання кредиту за рахунок державних коштів, а також розмір процентної ставки визначаються Національним банком України, Міністерством фінансів та Міністерством економіки. Потім НБУ укладає кредитну угоду з комерційним банком, а той, у свою чергу, - з клієнтом.

Щодо контролю за цільовим використанням державного кредиту, то його здійснює НБУ, а контроль за своєчасним поверненням коштів до бюджету - Міністерство фінансів або Головне управління Державного казначейства України.

7.4. Посередницька діяльність на фондовому ринку

Посередницька діяльність на фондовому ринку практично в усіх країнах здійснюється на основі *державних ліцензій*. Введення режиму ліцензування в даному випадку є встановленням режиму монополії на здійснення ряду важливих посередницьких функцій. Оскільки фондовий ринок займає важливе місце в системі фінансового ринку, а також більшою мірою залежить від довіри з боку великої кількості його учасників, держава пред'являє вищі вимоги до тих суб'єктів підприємницької діяльності (та їх службовців), які здійснюють на ринку цінних паперів посередницьку діяльність. Це припускає, перш за все, наявність у керівників і службовців інститутів-посередників певної кваліфікації, вмінь та сумлінності поведінки.

Посередники на фондовому ринку грають переважно виключну роль, від їх поведінки в більшості залежить ефективність ринкового взаємозв'язку, його успіх та динамічність. *Посередники в більшості випадків виконують волю інвестора і емітентів та захищають їх інтереси.*

Як і в інших країнах, в Україні головною категорією посередників є **брокери** (торговці цінними паперами, що здійснюють діяльність на комісійній основі) та **дилери** (торгівці цінними паперами, що діють на комерційних принципах). Законодавство України також регулює і такий вид посередницької діяльності, як розміщення і випуск цінних паперів шляхом проведення відкритої підписки (андеррайтерські функції).

Банк як брокер. Банки виконують посередницькі функції при операціях з цінними паперами за рахунок і за дорученням клієнта. Але якщо дилер діє від свого імені і купує цінні папери, то брокер діє від імені і за рахунок клієнта. Брокерські операції здійснюються на підставі договору-комісії і договору-доручення.

Брокерські операції за договором комісії здійснюються за рахунок клієнта, але від свого імені. Це називається комісійною угодою. Вона може бути простою комісією або комісією за участю банку.

При простій комісії укладаються два види договорів:

- комісійний договір між банком (комісіонером) і клієнтом (комітентом)
- договір між комісіонером і третьою стороною угоди.

Перед укладанням комісійної угоди на купівлю комітент перераховує на свій поточний рахунок відповідні кошти, а перед укладанням угоди на продаж блокує на рахунку депо представлені для реалізації цінні папери.

При комісії за участю банку останній продає цінні папери зі свого портфеля або купує у свого клієнта цінні папери за рахунок власних коштів з їх наступним перепродажем.

Брокерські операції на підставі договору – доручення передбачають доручення клієнта банку купити чи продати цінні папери від свого імені і за рахунок клієнта. Банк може придбати цінні папери як у перших осіб так і зі свого портфеля.

Довірчі послуги банків у сфері інвестиційної діяльності полягають в управлінні портфелем цінних паперів в інтересах довірителя. Плата за ці послуги може бути фіксованою або встановлюватися у відсотковому відношенні до отриманого доходу. При довірчій послугі, клієнт залишається власником цінних паперів, передаючи його в розпорядження банку чи трастовій компанії на строк, визначений дорученням.

Послуги незалежних реєстраторів включають комплекс послуг, наприклад: поіменний облік акціонерів, ведення реєстру держателів цінних паперів, заміна сертифікатів при зміні власника цінних паперів, інформування акціонерів про діяльність акціонерного товариства.

Розрахунково-клірингові послуги полягають в тому, що банки ведуть рахунки учасників фондового ринку і забезпечують розрахунки за угодами.

Депозитарні послуги – діяльність щодо забезпечення зберігання цінних паперів, обліку прав власності на цінні папери, а також обслуговування угод з цінними паперами.

Консалтингові послуги мають на меті аналіз фондового ринку, розробку документації для емісії цінних паперів, оцінку стану інвестиційного портфеля клієнта, розробку інвестиційних стратегій для клієнтів.

Банки в ролі андерайтерів. Андерайтинг (передплата) – діяльність, що пов'язана з розміщенням цінних паперів нового випуску серед інвесторів. Банки можуть виступати як у ролі консультанта, так і гаранта (андерайтера).

Функція консультанта передбачає розробку клієнтом бізнес-плану, в якому визначається необхідна для проекту сума інвестицій, види, строки розміщення та вартість цінних паперів, які необхідно випустити. Розраховується термін емісії, оптимальний для ринку, вибирається ринковий сегмент для розміщення цінних паперів, відбувається підготовка документів та здійснюється процедура державної реєстрації нового випуску.

Сутність функції андерайтера. Банк виступає як принципал, тобто особа, якій надаються повноваження, або як агент. Банк дає емітенту зобов'язання викупити весь випуск акцій за зниженою ціною, потім він розміщує цінні папери та отримує дохід на різниці. Якщо банк не розмістив цінні папери, то він несе збитки.

Здійснення державного контролю на фондовому ринку представляє собою один з головних елементів моделі ринку цінних паперів. Звичайно такий контроль здійснюють спеціалісти вповноважені на це органами виконавчої влади. Завданнями таких органів є:

- захист інтересів інвесторів і публічних інтересів;
- забезпечення цілісності ринкових взаємовідносин;

-забезпечення реалізації законодавчих актів, регулюючих ринок цінних паперів;

-вживання заходів для підтримки порядку на фондовому ринку і ряд інших.

Державний контроль здійснюється щодо всіх найбільш важливих областей взаємовідносин. Це стосується, *наприклад*, нагляду за переміщенням контрольного пакету акцій, допуску та обігу на території даної країни іноземних цінних паперів, перевірки інформації про випуск цінних паперів та річних звітів емітентів і т.ін.

Ринок цінних паперів має два основні сегменти: *біржовий та позабіржовий*. Це означає, що він існує одночасно як у вигляді фондових бірж, так і у вигляді відносин з приводу цінних паперів поза цими біржами.

Біржовий ринок цінних паперів - це організовані ринки. Торгівля на фондових біржах здійснюється за певними правилами, стандартами та критеріями.

На *позабіржовому ринку* умови обігу цінних паперів, укладання та виконання угод за ними є більш вільним та менш процедурним.

Біржовий сегмент-займає важливе положення в системі ринку цінних паперів. Взаємодіяльність на фондових біржах вважається більш надійною порівняно із взаємодіяльністю на позабіржовому ринку. Фондові біржі та торгівля на них виконують функцію "барометра" стан фондового ринку на даний момент часу. Багато економічних рішень приймається в повсякденному житті на основі обліку стану біржової торгівлі цінними паперами.

Формування максимально справедливої ціни на цінні папери повинно сприяти діяльності фондових бірж, на яких за допомогою лістингу, механізму біржової торгівлі буде визначатися єдина котировка цінних паперів, що повинно підвищувати довіру інвестора до них.

Фондові біржі - спеціальні установи, що створюють умови для постійно діючої централізованої торгівлі цінними паперами шляхом поєднання попиту і пропозицій за ними, представлення місця та системи засобу як для першочергового розміщення, так і для вторинного обігу цінних паперів, які повинні працювати за єдиними правилами і за єдиною технологією електронного обігу цінних паперів в Україні, що здійснює *Українська фондова біржа*.

Членом фондової біржі може стати будь-який посередник на фондовому ринку, який дотримується та виконує вимоги, встановлені статутом та правилами фондової біржі. Цінні папери, допущені до котирування на фондовій біржі, повинні обслуговуватися системою Національного депозитарію.

Держава за допомогою фондових бірж може здійснювати розміщення державних цінних паперів.

Українська фондова біржа має 29 регіональних центрів та філіалів, 155 зареєстрованих брокерських контор, Центральний депозитарій, систему електронного обігу цінних паперів.

Реалії сьогодення потребують збільшення об'ємів випуску та обігу державних цінних паперів, відновлення довіри до них зі сторони юридичних осіб і населення. Це стосується як *всеукраїнських державних паперів* - облігацій

внутрішнього і зовнішнього займу, державних казначейських зобов'язань, так і *муніципальних облігацій*, як загальних, так і цільових місцевих позик.

Що стосується виходу на світові ринки цінних паперів українських компаній, то на їх шляху виникає проблема законодавчого характеру. Є й інші: *Наприклад*, низька конкурентна спроможність наших цінних паперів на Заході, звичайно цікавляться лише акціями високоприбуткових та перспективних компаній, яких в нас поки що мало.

Українська фондова біржа багато робить для прискорення процесу інтеграції національного ринку цінних паперів в європейський та світовий ринки. Співробітництво з Товариством французьких бірж і Національним депозитарієм Франції дало можливість у короткий термін створити при Українській фондовій біржі Центральний депозитарій і ввести в дію систему електронного обігу цінних паперів. Продуктивним є і співробітництво з товариством сприяння розвитку бірж і фінансових ринків Східної та Центральної Європи (Німеччини), Об'єднанням німецьких ФБ "Німецька біржа АГ" і Франкфуртською фондовою біржею.

Ділові стосунки створилися між Українською фондовою біржею та керівництвом Федерації Європейських фондових бірж, Нью-Йоркської, Чиказької, Торонтської, Афінської, Будапештської, Празької, Варшавської, Братиславської, Литовської, російськими фондовими біржами, налагоджені контракти з Токійською та корейськими біржами. Теперішньому етапу співробітництва притаманний характер інформаційного обміну, обміну досвідом.

Ведеться робота зі створення системи підготовки кадрів, їх методичного забезпечення, інформаційної та просвітницької діяльності.

Контроль знань:

1. Перерахуйте операції з цінними паперами, які мають право виконувати банківські установи.

2. Охарактеризуйте основні цілі банків у процесі діяльності на фондовому ринку.

3. В чому полягає емісійна діяльність комерційних банків?

4. Дайте характеристику банку як емітента власних цінних паперів.

5. Розкрийте сутність банківського портфеля цінних паперів.

6. Які основні функції банківського портфеля цінних паперів?

7. Дайте характеристику торговому портфелю цінних паперів.

8. Розкрийте сутність торгівлі цінними паперами.

9. Поясніть поняття акція та яким чином здійснюється емісія акцій?

10. Перерахуйте процеси випуску акцій.

11. Охарактеризуйте види акцій та їх різницю.

12. Дайте характеристику облігації та облігації корпорації.

13. Які види облігацій існують та їх переваги?

14. Розкрийте сутність ощадного та депозитного сертифікатів.

15. Поясніть поняття інвестиції та яким чином вони поділяються.

16. Перерахуйте основні інвестиційні фактори ризику та методи їх мінімізації.

17. Розкрийте особливості та суть проектного фінансування.

18. Яку посередницьку діяльність на фондовому ринку виконують комерційні банки?

19. Що таке біржовий та позабіржовий ринок цінних паперів?

20. Розкрийте сутність фондової біржі та її значення для України.

Тестові завдання

1. Емісійна діяльність комерційних банків полягає:

- а) у випуску власних цінних паперів;
- б) у емісії цінних паперів суб'єктів господарської діяльності;
- в) у організації розміщення цінних паперів небанківських установ на первинному ринку.

2. Банківський портфель цінних паперів – це:

- а) це цінні папери, до яких не належать торгові цінні папери та цінні папери, що утримуються до погашення;
- б) це сукупність усіх придбаних банком цінних паперів, паїв та вкладень в інші компанії, які здійснені за рахунок коштів, що перебувають у розпорядженні банку, з метою отримання доходів у вигляді відсотків, дивідендів, прибутків від перепродажу та інших прямих і непрямих доходів;
- в) це боргові цінні папери, щодо яких є намір і здатність банку утримувати їх до строку погашення.

3. Торговий портфель цінних паперів – це:

- а) це сукупність усіх придбаних банком цінних паперів, паїв та вкладень в інші компанії, які здійснені за рахунок коштів, що перебувають у розпорядженні банку, з метою отримання доходів у вигляді відсотків, дивідендів, прибутків від перепродажу та інших прямих і непрямих доходів;
- б) це боргові цінні папери, щодо яких є намір і здатність банку утримувати їх до строку погашення;
- в) це лише високоліквідні цінні папери, придбані банком для перепродажу та переважно з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань їх ринкової ціни.

4. Перший випуск акцій банку повинен складатися виключно::

- а) привілейованих;
- б) простих.

5. Конвертовані префакції – це:

- а) такі прості акції які можна перетворювати на привілейовані за бажанням їх власників;
- б) такі привілейовані акції можна перетворювати на звичайні за бажанням їх власників;

6. Облігація – це:

- а) це цінний папір, який свідчить про надання власником облігації зазначеної суми коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики;
- б) це зареєстроване право володіння частиною майна корпорації, акціонерного товариства, підприємства й одержання частини прибутку.

7. Інвестиції поділяються на :

- а) капітальні та фінансові;
- б) капітальні, фінансові та інвестиції під реінвестиції;
- в) капітальні та інвестиції під реінвестиції.

8. Методи мінімізації інвестиційного ризику:

- а) диверсифікованість, методи «сходів» та «накопичення резервів»;
- б) диверсифікованість, методи «сходів», «штанги» та формування резервів;
- в) диверсифікованість, методи «сходів» та «штанги».

9. Проектне фінансування – це:

а) це таке фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проект, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

б) це таке фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих коштів є облігації, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

10. Членом фондової біржі може стати:

- а) будь-яка фізична особа посередник;
- б) будь-яка юридична особа;
- в) будь-який посередник на фондовому ринку.

Практичне завдання

Задача 1. Банк має намір інвестувати кошти в акції деяких підприємств: 1) підприємство «Каштан», яке сплачує річний дивіденд 48 грн. за одну акцію; 2) підприємство «Космос», яке сплачує річний дивіденд 56 грн. за одну акцію. Приріст майбутніх дивідендів у обох підприємств не очікується, а середня прибутковість акцій на ринку цінних паперів становить 10% річних. Визначити: 1) яка мета інвестиційної діяльності комерційного банку? 2) у чому полягає різниця між інвестиціями та позичками? 3) яка має бути ціна простих акцій?

Задача 2. Банк «Форум» подав до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяву на видачу дозволу на здійснення операцій з цінними паперами. Визначити: 1) документи, які повинні бути подані разом із заявою банку; 2) охарактеризуйте кожний з документів, що повинен бути поданий.

Задача 3. Відомо, що сукупний процентний дохід з обігу облігацій складає – 375 грн.; розмір дисконту -103 грн.; ринкова ціна придбання -1103 грн. та володіння облігацією складає 15 років. Визначити повну прибутковість облігації з розрахунку повного періоду обігу.

Задача 4. Загальними зборами акціонерів банку «Надра» прийнято рішення про випуск простих акцій для поповнення статутного капіталу. Визначити: 1) які види діяльності з випуску та обігу цінних паперів мають право здійснювати комерційні банки? 2) з якого моменту банк може здійснювати діяльність з випуску та обігу цінних паперів? 3) назвіть умови видачі банкам дозволів на операції з цінними паперами.

Задача 5. Розрахувати ціну акції покупця, якщо вчорашній курс акцій даної компанії становив 30 дол., дивіденд 4 дол., прийнятна норма доходу -10%, частка покупців акцій, що розраховують на одержання доходу у вигляді дивіденду -60%, частка покупців, що розраховують на одержання доходу у вигляді різниці курсів акцій – 40%.

Задача 6. Інвестор вкладає 500000 грн. на 1 рік. Очікувані темпи економічного росту – 5%, ризик неповернення грошей банком -2%. Визначити базову ставку з урахуванням темпу інфляції.

Методичні рекомендації до розв’язування задач:

1) Ціна акції:

$$P = d/R, \text{ де}$$

d- дивіденд;

R- прийнятна норма доходу.

2) Ціна акції покупця визначається за формулою:

$$P_1 = d/R \times S_d + P_y \times S_c, \text{ де}$$

S_d – частка покупців акцій, що розраховують на одержання доходу у вигляді дивіденду;

P_y – учорашній курс акцій;

S_c – частка покупців, що розраховують на одержання доходу у вигляді різниці курсів акцій.

3) Розрахунок майбутньої вартості грошей розраховується таким чином:

$$FV = PV \times (1 + r/100), \text{ де}$$

FV- майбутня вартість;

PV- теперішня вартість інвестицій;

r- ставка % річних.

Реальна ставка (це ставка на майбутній період, що відбиває прогноз економічного росту на період вкладення засобів) повинна коректуватися на рівень інфляції. Ставка, що враховує темпи економічного росту і темпи інфляції називається номінальною без ризиковою ставкою:

$$r = ((FV/PV)^{1/n} - 1) \times 100, \text{ де}$$

n- періоди вкладення засобів (роки).

4) Повна прибутковість облігації розраховується за формулою:

$$O_n = (P_o - D/P_n \times n) \times 100, \text{ де}$$

P_o – сукупний процентний дохід;

D- розмір дисконту;

P_n – ринкова ціна придбання;

n- роки володіння облігацією.

Література [1,14,15,17,18,20,22,25,27,31]

Тема 8. Операції банку в іноземній валюті

8.1. Здійснення розрахунків в іноземній валюті по зовнішньоекономічних договорах, валютні операції та валютні ризики комерційного банку.

8.2. Кредитування експортно-імпортних операцій.

8.3. Посередництво комерційних банків при операціях з іноземною валютою

8.1. Здійснення розрахунків в іноземній валюті по зовнішньоекономічних договорах, валютні операції та валютні ризики комерційного банку.

Валютний ринок – це вся сукупність обмінних і депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними й фізичними особами за ринковим курсом або процентною ставкою. На валютному ринку найпоширеніші такі операції:

- **на умовах СПОТ** – поточні або з негайною поставкою; це купівля-продаж валюти на умовах її поставки банками-контрагентами на другий робочий день від укладання угоди за курсом, зафіксованим на момент її укладання. Дата поставки коштів на рахунок контрагента називається *датою валютування*.

- **на умовах ТОМ** – угоди з датою валютування завтра;

- **на умовах ТОД** – з датою валютування сьогодні та за сьогоднішнім курсом.

- **на умовах форвард** (термінові валютні операції) – це угоди при яких сторони домовляються про поставку обумовленої суми іноземної валюти через певний строк після укладання угоди за курсом, зафіксованим в момент її укладання. (строк – 1, 3, 6, 12 місяців).

Курси по угодах СПОТ і ФОРВАРД відрізняються, якщо курс по форвардній угоді нижче чим курс СПОТ, то валюта котирується зі знижкою або *дисконтом*; якщо курс форвард вище курсу СПОТ валюта котирується з *премією*. Терміновий курс у якому врахована премія або знижка називається курс *аутрайт*.

Знижка або премія у форвардному курсі визначається на підставі різниці в процентних ставках по депозитах, залучених у двох різних валютах.

Форвардний курс (аутрайт) = курс СПОТ +/- форвардні пункти

Існує правило відповідно до якого: валюта з низькою ставкою (по внесках у даній валюті) за певний період часу котирується на умовах форвард до валюти з високою ставкою за той же період з премією; валюта з високою ставкою за певний період котирується на умовах форвард до валюти з низькою ставкою за той же період із знижкою або дисконтом.

Форвардні пункти = $(\text{курс СПОТ} \times (\% \text{по котируємій валюті} - \% \text{по базовій валюті}) \times \text{кільк. днів}) / 360 \times 100\% + (\% \text{по базовій валюті} \times \text{кількість днів})$.

При розрахунку форвардних пунктів для двостороннього котирування використовуються формули:

Форвардні пункти BID = $(\text{курс СПОТ}_{\text{BID}} \times (\% \text{по котируємій валюті}_{\text{BID}} - \% \text{по базовій валюті}_{\text{BID}}) \times \text{кільк. днів}) / 360 \times 100\% + (\% \text{по базовій валюті}_{\text{OFFER}} \times \text{кількість днів})$.

Форвардні пункти OFFER=(курс СПОТ_{OFFER}×(%по котируємії валюті_{OFFER} -% по базовій валюті_{OFFER})× кільк. днів))/ 360×100%+(%по базовій валюті_{BID} × кількість днів).

Згідно з чинним законодавством міжнародні розрахунки, пов'язані з експортом та імпортом товарів, наданням послуг, іншими комерційними угодами, здійснюються резидентами України лише через уповноважені банки. Міжнародні розрахунки за комерційними угодами виконуються банками, як правило, у вільно конвертованій валюті, тобто однієї з основних форм участі комерційних банків у зовнішньоекономічній діяльності є проведення валютних операцій, регламентоване Декретом Кабінету Міністрів “Про валютне регулювання й валютний контроль” від 19.02.1993 року.

Банківські рахунки в іноземній валюті відповідно до інструкції №3 “Про відкриття банками рахунків у національній й іноземній валюті”, затвердженої постановою НБУ №36 від 04.02.1998 року, діляться на:

Поточні – відкриваються підприємствам для проведення розрахунків у наявній і безготівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій.

Поточні торговельні операції в іноземній валюті:

- між юридичними особами-резидентами на території України (при наявності індивідуальної рецензії НБУ);
- між юридичними особами-нерезидентами й резидентами через резидентів-посередників відповідно до договорів;
- інші розрахунки;
- операції на міжбанківському валютному ринку України;
- оплата товарів (робіт, послуг) з використанням чеків і пластикових карток.

Поточні неторгові операції в іноземній валюті:

- виплата наявної іноземної валюти по платіжних документах в іноземній валюті на відрядні витрати;
- здійснення обмінних операцій;
- виплата валюти по чеках і пластикових картках фізичним особам;
- покупка платіжних документів у валюті фізичними особами;
- виплата авторських гонорарів;
- перерахування коштів на проведення міжнародних виставок, конгресів й інших заходів;
- оплата праці нерезидентів, що працюють по договорах в Україні;
- інші виплати й перекази.

Розподільні - відкриваються для попереднього зарахування коштів в іноземній валюті, які отримані за адресою юридичного особи-резидента.

Кредитні – відкриваються вповноваженим банком у встановленому порядку на договірній основі юридичним особам – резидентам - підприємцям й юридичним особам - нерезидентам - банківським установам для обліку кредитів, які надаються шляхом оплати розрахункових документів або шляхом перерахування кредитних коштів на поточний рахунок позичальника відповідно до кредитного договору незалежно від наявності поточного рахунку позичальника в даній банківській установі.

Депозитні – відкриваються вповноваженим банком фізичним й юридичним особам (резидентам і нерезидентам) на підставі депозитного договору між власником рахунку й банком на певен у договорі строк.

Також, уповноважені банки здійснюють міжнародні розрахунки у формах *документарного акредитива, банківського переказу* та ін. Можливість використання тих або інших форм розрахунків може визначатися міждержавними угодами, встановлюватися в міжбанківських кореспондентських угодах з іноземними банками. Залежно від стану платіжного балансу України НБУ може коригувати форми розрахунків з окремими країнами. Вибір конкретної іноземної валюти форми розрахунків визначаються за погодженням сторін і фіксуються в умовах контракту.

Зовнішньоекономічний контракт — це матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором країни, спрямована на. встановлення, змін або припинення їх взаємних прав і обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

До умов, які повинні бути передбачені в контракті, належать, зокрема

- 1) умови поставки товарів відповідно до міжнародних правил;
- 2) ціна та загальна вартість контракту (визначаються ціна одиниці виміру товару і загальна вартість товарів за контрактом та валюта платежу).

Валюта ціни — це валюта, в якій встановлюється ціна контракту, а **валюта платежу** — це валюта, в якій здійснюється платіж. Валюта ціни не обов'язково повинна збігатись з валютою платежу. В останньому випадку в контракті обумовлюється курс переведення однієї валюти в іншу.

Валютним котируванням називається визначення курсу валюти або призначення пропорцій обміну валют. При котируванні розрізняють *базову валюту* (база котирування) і *котируємо валюту* (валюта котирування). **Базою є** валюта прийнята за одиницю. **Котируєма валюта** показує ціну одиниці базової валюти. У діловій інформації використовуються наступні позначення:

USD/RUR=30,6036, де

USD – базова; **RUR**- котируєма.

Історично склалося два види котирування іноземної валюти стосовно національної – *пряма й непряма*.

- *пряме* - курс одиниці іноземної валюти (база) виражається в національній валюті;

- *непряме* - за одиницю прийнята національна валюта, курс якої виражається в певній кількості іноземних грошових одиниць.

На валютному ринку банки використовують двох-сторонні валютні котирування: **BID** – курс покупки базової валюти; **OFFER** – курс продажу базової валюти.

Наприклад, Непряме котирування Нью-Йорк – Франкфурт:

Таблиця

USD/DEM	BID	OFFER
	1,5520	1,5530

(USD- американський долар, GBR- британський фунт, DEM- німецька марка, CHF- швейцарський франк, FRF- французький франк, RUR- російський рубль, UAH- українська гривня, EUR- євро).

Виходячи з даних таблиці видно, що за одиницю прийнята національна валюта США – долар. Банк у США придбає 1 дол., заплативши 1,5520 марок, а продає бажаючи одержати 1,5530 марок. Різниця між сторонами котирування – **маржа**, забезпечує прибуток по конверсійних операціях.

Таблиця

Пряме котирування Нью-Йорк – Лондон:

GBR/USD	BID	OFFER
	1,6427	1,6437

З таблиці ми бачимо, що банк у США придбає базову валюту 1 фунт, заплативши 1,6427 дол., бажаючи одержати 1,6437дол.

Співвідношення між двома валютами, яке впливає з курсів цих валют до третьої валюти, називається *крос-курс*.

Наприклад, знайти крос-курс DEM/CHF, якщо USD/CHF =1,2810; USD/DEM =1,5350.

Розв'язок: $USD/CHF \div USD/DEM = USD \times DEM/CHF \times USD = 1.2810/1.5350 = 0.8345$

Висновок: Якщо долар США є базою котирування для обох валют, то для знаходження крос-курсу варто розділити доларові курси цих валют. Аналогічно, якщо долар є валютою котирування для двох валют.

При розрахунку крос-курсу для валют із прямим та непрямим котируванням до долар, для розрахунку крос-курсу необхідно перемножити доларові курси двох котируємих валют.

Наприклад, знайти крос-курс GBR/DEM, якщо GBR/ USD=1,5720 (за одиницю прийнятний не долар); USD/ DEM=1,5350 (за одиницю прийнятний долар).

Розв'язок: $GBR/ USD \times USD/ DEM = GBR \times DEM = 1,5720 \times 1,5350 = 2,4130$

3) умови платежів, тобто спосіб, порядок і строки фінансових розрахунків і гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань.

Здійснення розрахунків в іноземній валюті регулюється Законом України від 23.09.94 «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті». Цим Законом передбачено такі положення:

1. Виручка резидентів в іноземній валюті підлягає зарахуванню на їхні валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контракті, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення продукції, що експортується. Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії НБУ.

2. Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки в разі, коли таке відстрочення перевищує 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу, або виставлення векселя на користь постачальника продукції, що імпортується, потребує індивідуальної ліцензії НБУ. При застосуванні розрахунків щодо імпортних операцій резидентів у формі документарного акредитива термін, який передбачений вище (90 днів),

діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента.

3. Резиденти, які купують іноземну валюту через уповноважені банки, для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентами повинні здійснювати перерахування таких сум протягом 5 робочих днів з моменту зарахування таких сум на валютні рахунки резидентів.

4. Порухення резидентами термінів, передбачених у пунктах 1 і 2, тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3% від суми неoderжаної виручки в іноземній валюті, перерахованої в грошову одиницю України за валютним курсом НБУ на день виникнення заборгованості.

5. У разі порушення резидентами термінів, передбачених у пункті 3, придбана валюта продається уповноваженими банками протягом 5 робочих днів на міжбанківському валютному ринку України. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально направляється до Державного бюджету. Негативна курсова різниця відноситься на результати господарської діяльності резидента.

6. У випадку перевищення строків, зазначених у пунктах 1 і 2, в разі виконання резидентами договорів виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення НБУ може надавати індивідуальні ліцензії.

Форми розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності. 1. **Банківський переказ** — це доручення клієнта банку перерахувати грошові кошти на користь іншої особи. У міжнародних розрахунках банк здійснює переказ коштів за допомогою свого банку-кореспондента. Бажано, щоб цей банк-кореспондент знаходився в країні, де отримуються кошти. У зовнішньоекономічних розрахунках банківський переказ використовується, зокрема, для оплати:

- боргових зобов'язань по раніше одержаних кредитах, авансових платежах;
- рекламаций за поставку неякісної продукції;
- авансових платежів;
- розрахунків нетоварного характеру (наприклад, аліментів зі США).

Схема розрахунків шляхом банківських переказів мало чим відрізняється від розрахунків платіжними дорученнями у внутрішньогосподарському обороті. Експортер пересилає імпортеру документи, передбачені контрактом. Імпортер виписує доручення своєму банку перерахувати кошти на рахунок експортера (постачальника). Розрахунки банківським переказом більш вигідні для покупця, але вони не захищають інтереси експортера.

2. **Розрахунки по відкритому рахунку** полягають у продажу товарів у кредит, при цьому в експортера немає гарантій одержання платежу від імпортера. Тому такі розрахунки застосовуються тоді, коли існують регулярні і стабільні ділові відносини між покупцем і виробником (наприклад, асоційованими членами транснаціональних корпорацій) і немає законодавчих обмежень.

Розрахунки по відкритому рахунку передбачають, що експортер відвантажує на адресу покупця товар, надсилає йому відповідні документи та записує суму у дебет рахунку покупця. Цей рахунок відкривається не в банку, а

ведеться підприємством-постачальником. Імпортёр повинен оплатити одержані товари протягом заздалегідь обумовленого строку, причому він розпоряджається товарами на свій розсуд.

3. **Інкасо** означає операції, здійснювані банками на підставі одержаних інструкцій з документами з метою:

- 1) одержання акцепту або платежу залежно від угоди;
- 2) видачі комерційних документів проти акцепту або проти платежу
- 3) видачі документів на інших умовах.

Документи, за якими здійснюються операції по інкасо, бувають такими

комерційні — документи, що надають право власності на товар і супроводжують його (відвантажувальні документи, документи про право власності);

фінансові — документи, по яких здійснюються розрахунки за контрактом (переказні векселі, чеки, платіжні розписки або інші документи).

Існує два види інкасо:

1) **чисте** (означає інкасо фінансових документів, що не супроводжуються комерційними документами);

2) **документарне** (означає інкасо фінансових документів, що супроводжуються комерційними документами, або інкасо лише останніх документів).

У зовнішньоекономічній діяльності в основному використовують документарне інкасо, бо воно краще захищає інтереси постачальника. Постачальник має бути впевнений, що комерційні документи потраплять до покупця лише після оплати продукції.

Існує два різновиди документарного інкасо:

- 1) документи проти платежу;
- 2) документи проти акцепту.

Техніка розрахунків у цих двох різновидах багато в чому схожа. Розрахунки починаються в банку експортера. Однак у першому випадку експортер здає своєму банку разом з товарними документами інкасове доручення, яке банком експортера пересилається через банк імпортера покупцеві, а той виписує на його підставі платіжне доручення і через свій банк проводить платіж.

У другому випадку експортер разом з товарними документами здає своєму банку переказний вексель (тратту). Ці документи пересилаються банку імпортера. Імпортёр акцептує вексель і через свій банк повертає банку експортера. Той обліковує вексель і надає своєму клієнтові обліковий кредит до закінчення строку погашення векселя. При настанні строку погашення векселя імпортер здійснює платіж через свій банк банку експортера. Оскільки переказний вексель не виключає ризик неплатежу при настанні строку погашення векселя, банк імпортера може вживати заходи щодо захисту своїх інтересів. Це робиться таким чином: товари, призначені для отримання імпортером, затримуються в місці вивантаження до строку погашення векселя. Після оплати векселя банк імпортера віддає клієнту документи, необхідні для отримання вантажу.

4. **Акредитив** являє собою угоду, відмежовану від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися.

Застосування акредитивів у міжнародних розрахунках регулюється Уніфікованими правилами і звичаями для документарних акредитивів, які розроблені Міжнародною Торговою Палатою і затверджені в 1993 р. Ці Уніфіковані правила визначають документарний акредитив як угоду, згідно з якою банк, що діє на прохання та на підставі інструкції свого клієнта, повинен зробити платіж третій особі або за наказом клієнта сплатити чи акцептувати, чи неогоціювати (тобто купити чи взяти на облік) тратти проти передбачених документів, якщо було додержано всіх умов акредитива.

Інакше кажучи, **документарний акредитив** — це грошове зобов'язання банку, яке виставляється на підставі доручення його клієнта-імпортера на користь експортера.

Банк, який видає зобов'язання, повинен виконати платіж експортеру або забезпечити здійснення платежу іншим банком. Коли банк виставляє акредитив, він надає гарантію платежу від імені свого клієнта. Тому банк погоджується на виставлення акредитива тільки в тому випадку, коли він довіряє своєму клієнту.

Залежно від ступеня забезпечення платежу для продавця документарні акредитиви поділяються на:

- 1) непідтверджені;
- 2) підтверджені;
- 3) безвідзивні;
- 4) відзивні.

У зовнішній торгівлі доцільно застосовувати тільки **безвідзивні акредитиви**, оскільки безвідзивний акредитив може бути змінений чи відмінений тільки після отримання згоди всіх сторін цього акредитива.

Відзивний акредитив дозволяє іноземному покупцеві, навіть після відвантаження товарів, змінити чи відмінити цей акредитив без попереднього повідомлення експортера.

Схема розрахунків за допомогою акредитива така:

Після укладення контракту, в якому передбачена акредитивна форма розрахунків, імпортер звертається до свого банку з проханням виставити акредитив на експортера. Банк виставляє акредитив тим самим гарантує платіж експортеру за умови, що будуть дотримані умови акредитива. Банк імпортера просить банк експортера повідомити останнього про виставлення акредитива. Банк експортера слідкує за дотриманням умов акредитива (зазначених банком імпортера). При цьому банк експортера не приймає на себе жодних зобов'язань щодо гарантії платежу за акредитивом. Цю гарантію надає тільки банк імпортера.

Банк імпортера може попросити банк експортера додати до вже існуючого підтвердження своє підтвердження акредитива. Підтвердження акредитива банком експортера буде означати, що банк експортера також стає гарантом платежу за акредитивом при дотриманні умов останнього. Таким чином,

підтверджений акредитив має гарантію двох банків (одного — в країні імпортера, а іншого — в країні експортера).

Після відвантаження товарів експортер повинен подати у зазначений в акредитиві банк документи, що відповідають умовам акредитива (транспортні документи, копії рахунків-фактур та ін.).

Документарні акредитиви можуть передбачати подання експортером разом з іншими документами переказного векселя, виписаного постачальником на:

- банк імпортера;
- імпортера;
- інший банк, зазначений в акредитиві.

Якщо документи подані експортером і на думку перевіряючого з банку оформлені правильно, постачальник може вибрати один із способів платежу залежно від того, що передбачено умовами акредитива:

- негайний платіж по векселю;
- відстрочений платіж по векселю;
- акцепт векселя;
- облік векселя.

Ця форма розрахунків гарантує отримання платежу експортером при додержанні останнім умов акредитива і дозволяє до того ж імпортеру отримати короткостроковий кредит, якщо умови платежу передбачають акцепт чи облік торгового чи банківського векселя. Експортер також може отримати платіж достроково шляхом обліку строкового векселя.

Крім вищезгаданих, існують спеціальні види акредитивів: *резервний, переказний, револьверний, компенсаційний*.

Револьверний акредитив — це зобов'язання зі сторони банку-емітента відновити акредитив до початкової суми після того, як він був використаний.

У свою чергу, револьверний акредитив може бути:

- 1) кумулятивний;
- 2) некумулятивний.

Кумулятивний — це коли невикористані суми можуть бути додані до наступного чергового внеску.

Некумулятивний — якщо додавання невикористаних своєчасно сум за строками не проводиться.

Компенсаційний акредитив — це новий акредитив, відкритий на базі вже існуючого, непереказного (базового акредитива) на користь іншого бенефіціара (експортера). Технічно цей акредитив роздібнюється на два простих акредитиви:

- *перший*, який виставляється від імені зарубіжного покупця на по середника в банку покупця, тобто бенефіціаром виступає посередник;
- *другий*, який виставляється від імені посередника в його банку при цьому бенефіціаром є постачальник.

8. 2. Кредитування експортно-імпортних операцій

Комерційні банки надають своїм клієнтам ряд кредитів і послуг кредитного характеру на проведення операцій, пов'язаних з експортом та імпортом продукції.

Банківське кредитування здійснюється у таких формах:

1. Акцепт векселів.
2. Видача гарантій.
3. Облік векселів.
4. Підтвердження акредитивів.
5. Кредитування по відкритому рахунку,
6. Видача позики в іноземній валюті під контракт і під заставу.

Підтвердження акредитива застосовується як форма кредитування імпортера і виражається в тому, що банк, який обслуговує імпортері повинен: або перевести в банк експортера на свій коррахунок суму коштів, зазначену в акредитиві; або якщо на цьому рахунку достатньо коштів для виконання акредитива, послати повідомлення оплатити акредитив зі свого коррахунку без додаткового переказу грошей.

Підтвердження акредитива може проводити і банк експортера але при цьому збільшуються витрати імпортера при розрахунках акредитивами.

Кредитування по відкритому рахунку як форма кредитували експортно-імпортних операцій може надаватися як у розрізі міжбанківських, так і міжурядових відносин.

У міжбанківських відносинах такий рахунок відкривається в комерційному банку, що обслуговує експортера. По цьому рахунку встановлюється ліміт кредитування або кредитна лінія, в межах яких здійснюються платежі експортеру. На цей же рахунок надходять платежі від імпортера. Дозволяється наявність дебетового сальдо відкритому рахунку в межах ліміту і протягом певного періоді. При використанні ліміту оплата експортно-імпортних операцій проводиться подібно до контокорентного рахунку.

Кредит під контракт на виробництво продукції для експорті видається і погашається у валюті.

Умови надання кредиту:

- наявність гарантії вітчизняного банку або гарантії зарубіжного ділового партнера;
- наявність забезпечення. Як забезпечення по кредитах в іноземній валюті банк може приймати акредитиви або платіжні гарантії виставлені іноземними банками-кореспондентами на користь позичальника чи його гаранта.

Кредити видаються на звичайних комерційних умовах, однак з урахуванням валютного курсу, що складається на валютному ринку по вільно конвертованій валюті (ставку по іноземній валюті встановлюють поквартально).

Джерело погашення кредиту — виручка в іноземній валюті.

Для отримання кредиту позичальник подає до банку заяву, в якій зазначається така інформація:

- 1) мета, сума, термін кредиту;

2) найменування і кількість товару, що купують, його вартість, країна придбання і валюта платежу (валюта, в якій товар оплачується), валюта ціни (валюта, в якій товар оцінюється);

3) економічне обґрунтування кредиту;

4) джерела погашення кредиту в іноземній валюті. До заяви додаються:

- гарантійний лист банку чи іноземного партнера;
- техніко-економічне обґрунтування кредиту, включаючи кошторис витрат по кредитованому проекту і розрахунок окупності кредитованих витрат;
- графік поставки імпортного товару;
- розрахунок строків погашення кредиту і сплати процентів.

Після розгляду документів укладається кредитний договір. Позичальник подає банку строкові зобов'язання, в яких обумовлюються суми і строки погашення кредиту.

З позичкового рахунку оплачуються доручення клієнтів на проведення розрахунків з іноземними партнерами.

Нарахування процентів починається з моменту виникнення позичкової заборгованості.

Заходи впливу за несвоєчасну сплату процентів:

- припинення подальшого кредитування в іноземній валюті;
- дострокове погашення кредиту;
- збільшення розміру плати за кредит;
- блокування валютного рахунку позичальника і гаранта. У процесі кредитування клієнтів в іноземній валюті особлива увага приділяється ТЕО. Воно має містити таку інформацію:

- терміни і графік проведення заходу;
- технологія реалізації валютної угоди;
- запланований обсяг іноземної валютної виручки;
- заплановані витрати, включаючи податки і мито;
- витрати на погашення кредиту і сплату процентів;
- непередбачені витрати;
- передбачуваний обсяг доходів, за рахунок яких може бути погашений кредит.

Кредитування під заставу. Заставою можуть виступати грошові вимоги до покупців в іноземній валюті і сама іноземна валюта, яка є у позичальника.

8.3. Посередництво комерційних банків при операціях з іноземною валютою

Під іноземною валютою розуміється як власно іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законними платіжними засобами на території відповідної держави, так і платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.

Під **валютними операціями** розуміються операції, пов'язані з переходом права власності на валюті цінності, з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності та операції, пов'язані з

ввезенням (вивезенням), переказуванням і пересиланням на територію України або за її межі валютних цінностей.

Валюти розрізняють за двома ознаками:

1) *конвертованістю*:

- вільно конвертована;
- неконвертована;

2) *строковістю*:

- касова, або операція спот, при якій розрахунки між продавцем і покупцем валюти здійснюються не пізніше, ніж на другий робочий день після укладення угоди;

- строкова, або форвардна угода, що передбачає розрахунок між продавцем та покупцем валюти не раніше, ніж через два робочі дні після її укладення за курсом, зафіксованим в угоді.

Під *торгівлею валютою* розуміють купівлю-продаж іноземна валюти за національну або інші конвертовані валюти.

Купівля та продаж іноземної валюти здійснюється на валютному ринку. При цьому тут складається така система взаємовідносин:

- між комерційними банками та їх клієнтами у даній країні;
- між комерційними банками однієї і тієї ж країни;
- між комерційними банками різних країн;
- між комерційними та центральними емісійними банками;
- між центральними емісійними банками.

У першій ланці з цих сфер валютного ринку ведеться роздрібні торгівля іноземною валютою, а в решті — оптова торгівля. Торги валютою може здійснюватись комерційними банками на комісійних засадах або за власний рахунок.

В роботі банку не можна відкинути можливість виникнення валютних ризиків.

Валютний ризик — це ймовірність виникнення можливих збитків внаслідок несприятливих змін курсів іноземних валют.

Види валютного ризику:

балансовий ризик — це ризик зміни вартості активів і пасивів балансу в національній валюті через майбутні зміни валютного курсу;

бухгалтерський ризик — це ризик, пов'язаний з розходженнями в обліку активів і пасивів в іноземній валюті;

ф'ючерсний ризик — це ризик невизначеності вартості національної валюти стосовно іноземного при здійсненні валютної операції в майбутньому.

Способи захисту від валютного ризику:

- *договірні положення*, що передбачають можливість перегляду первісних умов договору в процесі його виконання;

- *валютне застереження*, відповідно до якого сума грошових зобов'язань міняються залежно від зміни курсового співвідношення валюти платежу й іншої валюти (або групи валют);

- *хеджування*, що передбачає створення зустрічних вимог і зобов'язань в іноземній валюті:

- узгодження надходжень і платежів (структурне балансування);
- «валютний кошик» – набір валют, об'єднаних у певних пропорціях, тобто курс валюти по відношенню певного набору інших валют;
- методи короткострокового хеджування – форвардні, опціонні угоди, угоди «своп»;
- методи довгострокового хеджування – фінансові ф'ючерси й дисконтування вимог у валюті (поступка права вимоги боргу в іноземній валюті замість негайно виплаченої суми банком у національній або іншій валюті).

Операції СВОП – являють собою валютні операції, що сполучають покупку або продаж валюти на умовах СПОТ з одночасним висновком зворотної угоди на строк за курсом форвард. По строках валютний СВОП ділиться на три види:

- *стандартний СВОП* – банк здійснює першу угоду на СПОТ й зворотну на умовах тижневого форварда;

- *короткий односторонній СВОП* – перша угода укладається з датою надходження валюти завтра (ТОМ), а зворотна на умовах СПОТ;

- *форвардний СВОП* – сполучення двох форвардних угод. Наприклад, банк уклав угоду із продажу на 1 млн. дол. проти німецької марки через 3 місяці та угоду по покупці 1 млн. дол. проти марки зі строком одержання коштів через 6 місяців.

Основне завдання СВОП- створення ліквідності у відсутній валюті при наявності іншої надлишкової валюти.

РЕПОРТ – продаж іноземної валюти на умовах СПОТ з одночасною її покупкою на умовах форвард.

ДЕПОРТ – покупка валюти по СПОТ, продаж по форвард.

Різновидом форвардних угод є **валютні опціони** – це угода, що при сплаті встановленої комісії, надає право або купити, або продати певну кількість певної валюти за курсом, установленому при укладанні угоди, до закінчення обговореного строку.

Опціон покупця (call) – власник опціону має право купити валюту в певний день за встановленим курсом. Право на відмову від виконання зобов'язань належить покупцеві валюти. У цьому випадку покупець виплачує продавцеві відступні.

Опціон продавця (put) – власник опціону має право продати валюту в певний день за встановленим курсом. Право на відмову від виконання зобов'язань належить продавцеві валюти, а відступні покупцеві.

Валютні ф'ючерси – це зобов'язання, а не право на продаж або покупку певної валюти на певну дату в майбутньому, за курсом, установленому при укладанні угоди.

Так, при падінні курсу національної валюти необхідно:

- скоротити обсяг готівки;
- продати національну валюту;
- скоротити проведення інвестиційних операцій у національній валюті;
- відкласти одержання дебіторської заборгованості в іноземній валюті й вжити заходів до одержання дебіторської заборгованості в національній валюті;

- відкласти платежі по кредиторській заборгованості в національній валюті;
- виплатити зарплату, винагороди, дивіденди.

При підвищенні курсу національної валюти необхідно проводити заходу, протилежні тим, що при падінні курсу.

Валютна позиція банку – це співвідношення вимог і зобов’язань банку в іноземній валюті.

Валютна позиція може бути:

• **відкрита валютна позиція** – якщо вимоги і зобов’язання не збігаються і не дорівнює нулю та несе додатковий ризик у випадку зміни валютного курсу, може бути довгою й короткою:

- **коротка відкрита валютна позиція** – відкрита валютна позиція при якій зобов’язання по поставці проданої валюти перевищують вимоги по купленій. Банк може понести втрати у випадку підвищення курсу іноземної валюти до національної.

- **довга відкрита валютна позиція** – якщо вимоги перевищують зобов’язання. Банк може понести втрати у випадку підвищення курсу національної валюти до іноземної валюти.

• **закрита валютна позиція** – якщо вимоги і зобов’язання збігаються і дорівнює нулю. Банк не несе ніяких додаткових витрат у випадку зміни валютних курсів.

Валютна позиція виникає на дату операцій по покупці (продажу) іноземної валюти, а також нарахування доходів (витрат), зарахування на рахунки (списання з рахунків). Загальна величина відкритої валютної позиції в гривневому еквіваленті обчислюється по діючий на звітну дату офіційному курсу гривні. При цьому *довга відкрита валютна позиція* показується зі знаком “плюс”, а *коротка* - зі знаком “мінус”. Загальна величина відкритої валютної позиції в цілому визначається як сума абсолютних величин всіх довгих і всіх коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті по всіх валютах.

Експозиція — ситуація, за якої експортер або імпортер зазнають впливу валютного ризику, тобто невизначеності фінансових результатів угоди.

Банки відіграють головну роль на валютних ринках, оскільки вони:

- купують і продають іноземну валюту, що сприяє безперебійності розрахунків по міжнародних угодах:

- допомагають учасникам зовнішньоекономічної діяльності уникати чи зводити до мінімуму експозицію до іноземної валюти. Це досягається завдяки:

- 1) веденню банківського рахунку в іноземній валюті;

- 2) наданню позички в іноземній валюті;

- 3) укладанню форвардних валютних угод. При цьому банк дає згоду продати або купити певну кількість іноземної валюти по фіксованому обмінному курсу для поставки її в майбутньому.

Експортери та імпортери можуть уникнути своєї експозиції до іноземної валюти шляхом фіксації зі своїм банком обмінного курсу наступних валютних надходжень або платежів;

4) укладанню валютних опціонів. Вони дають власникам право (але не зобов'язання) купувати чи продавати в майбутньому визначену кількість іноземної валюти по фіксованому курсу обміну.

Арбітражні операції – пов'язані з відкриттям валютним дилером спекулятивної валютної позиції за рахунок банку з метою одержання прибутку при зміні валютного курсу. Довга позиція (покупка) відкривається якщо очікується підвищення курсу валюти.

Контроль знань:

1. Розкрити сутність та найпоширеніші операції валютного ринку.
2. Охарактеризуйте операції на умовах СПОТ.
3. Поясніть принципи та умови форвардних операцій.
4. Яким чином поділяються банківські рахунки в іноземній валюті?
5. Розкрийте сутність та охарактеризуйте зовнішньоекономічний контракт.
6. Що таке валютне котирування та його види?
7. Охарактеризуйте форми розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності.
8. Що таке інкасо та порядок їх здійснення?
9. Охарактеризуйте застосування акредитивів у міжнародних розрахунках.
10. Як можуть використовувати револьверний акредитив?
11. Які види кредитів використовують при кредитуванні експортно-імпортних операцій?
12. Розкрийте поняття валютних операцій та яким чином здійснюється торгівля валютою?
13. Розкрийте сутність валютних ризиків та їх види.
14. Які способи захисту від валютного ризику існують?
15. Що таке операції СВОП та як вони поділяються?
16. Розкрийте поняття валютні опціони.
17. Охарактеризуйте валютні позиції банку та чим вони різняться?

Тестові завдання

1. *На валютному ринку найпоширеніші такі операції:*
 - а) СПОТ, ТОМ, ТОД та форвард;
 - б) СПОМ, ТОН, ТОД та форвард;
 - в) СВОП, ТОН, ТОД та форвард
2. *Форвардний курс:*
 - а) овернайт;
 - б) аутрайт;
 - в) овердрафт.
3. *Розподільні рахунки відкриваються:*
 - а) для попереднього зарахування коштів в іноземній валюті, які отримані за адресою юридичного особи-резидента.
 - б) вповноваженим банком у встановленому порядку на договірній основі юридичним особам – резидентам - підприємцям й юридичним особам - нерезидентам - банківським установам для обліку кредитів, які надаються шляхом оплати розрахункових документів або шляхом перерахування кредитних коштів на поточний рахунок позичальника відповідно до кредитного

договору незалежно від наявності поточного рахунку позичальника в даній банківській установі;

в) вповноваженим банком фізичним й юридичним особам (резидентам і нерезидентам) на підставі депозитного договору між власником рахунку й банком на певен у договорі строк.

4. Кредитні рахунки відкриваються:

а) для попереднього зарахування коштів в іноземній валюті, які отримані за адресою юридичного особи-резидента;

б) вповноваженим банком у встановленому порядку на договірній основі юридичним особам – резидентам - підприємцям й юридичним особам - нерезидентам - банківським установам для обліку кредитів, які надаються шляхом оплати розрахункових документів або шляхом перерахування кредитних коштів на поточний рахунок позичальника відповідно до кредитного договору незалежно від наявності поточного рахунку позичальника в даній банківській установі;

5. Курс покупки базової валюти:

а) BID;

б) OFFER.

6. Курс продажу базової валюти:

а) BID;

б) OFFER.

7. Існує два види інкасо::

а) чисте та боргове;

б) документарне та чисте;

в) чисте та відкрите.

8. Револьверний акредитив може бути:

а) кумулятивний;

б) некумулятивний;

в) компенсаційний;

г) некомпенсаційний;

д) вірні відповіді а і б;

е) вірні відповіді в і г.

9. Валюту розрізняють за ознаками::

а) вільно конвертована та неконвертована;

б) конвертованість та строковість.

10. РЕПОРТ – це:

а) продаж іноземної валюти на умовах СПОТ з одночасною її покупкою на умовах форвард.

б) покупка валюти по СПОТ, продаж по форвард.

в) це зобов'язання, а не право на продаж або покупку певної валюти на певну дату в майбутньому, за курсом, установленому при укладанні угоди.

г) правильні відповіді а і б.

Практичне завдання

Задача 1. Знайти крос-курс GBP/DEM, якщо GBP/ USD=1,6720 (за одиницю прийнятний не долар); USD/ DEM=1,6350 (за одиницю прийнятний долар).

Задача 2. Розрахувати 3-х місячні форвардні пункти й курс аутрайт для курсу USD/ DEM, якщо:

Курс SPOT USD/ DEM	BID	OFFER
	1,5885	1,5890

Трьох місячні процентні ставки по депозитах у даних валютах становлять:

	BID	OFFER
USD	3,875%	4,125%
DEM	5,875%	6,125%

Задача 3. Фірмі через три місяці необхідно здійснити платіж у доларах. Відомо, що фірма має 50000 дол., які може розмістити на 3 місяці в депозит у німецьких марках, а потім по угоді СВОП продати через три місяці отримані з відсотками марки за долари та здійснити необхідний платіж (продаж доларів по СПОТ, покупка по форвард). Або фірма може розмістити коштів на доларовий депозит. Який варіант вигідніший для фірми?

Курс SPOT USD/ DEM	BID	OFFER
	1,5885	1,5890

Трьох місячні процентні ставки по депозитах у даних валютах становлять:

	BID	OFFER
USD	3,5%	3,8%
DEM	6,5%	6,7%

Задача 4. Визначити: 1) нормативи відкритої валютної позиції довгої та короткої; 2) назвати заходи впливу НБУ на комерційний банк у випадку порушення даних нормативів. Дані наведені в табл.4:

Таблиця 4.

Найменування валюти	Довга валютна позиція	Коротка валютна позиція
USD	20000000	
EUR	3000000	
RUR		-100000

Капітал банку на звітну дату – 200000000 грн.

Задача 5. На початок операційного дня банк мав закриті валютні позиції по всіх валютах. Протягом дня були здійснені наступні операції:

куплено		продано		курс
2550	GBP	6375	DEM	2,5
13000	USD	40365	RUR	31,05
28000	RUR	5600	UAH	0,2
1550	DEM	993,6	USD	1,56

3500	UAH	1346,2	DEM	2,6
------	-----	--------	-----	-----

Визначити довгі та короткі валютні позиції банку по кожній з валют та загальну відкриту валютну позицію в доларовому еквіваленті, якщо GBP/USD=1,75; USD/RUR=31,9.

Методичні рекомендації для розв'язування задач:

- 1) **Форвардний курс (аутрайт)** = курс СПОТ +/- форвардні пункти
- 2) **Форвардні пункти** = (курс СПОТ × (%по котируємій валюті - % по базовій валюті) × кільк. днів) / $360 \times 100\% + (\% \text{по базовій валюті} \times \text{кількість днів})$.
- 3) **Форвардні пункти BID** = (курс СПОТ_{BID} × (%по котируємій валюті_{BID} - % по базовій валюті_{BID}) × кільк. днів) / $360 \times 100\% + (\% \text{по базовій валюті}_{\text{OFFER}} \times \text{кількість днів})$.
- 4) **Форвардні пункти OFFER** = (курс СПОТ_{OFFER} × (%по котируємій валюті_{OFFER} - % по базовій валюті_{OFFER}) × кільк. днів) / $360 \times 100\% + (\% \text{по базовій валюті}_{\text{BID}} \times \text{кількість днів})$.

Література [1,7,10,13,14,17,18,21,23,27,31,32]

Тема 9. Нетрадиційні банківські операції

1. Факторинг. Форфейтинг.
3. Лізинг.
4. Довірчі (трастові) послуги.
5. Посередницькі, гарантійні, консультаційні та інформаційні послуги.

9.1. Факторинг. Форфейтинг.

Факторинг - короткострокова торгово-комісійна операція, що сполучається із кредитуванням оборотного капіталу клієнта, пов'язана з переуступкою клієнтом-постачальником неоплачених платіжних вимог за поставлені товари, виконані роботи, зроблені послуги. За цією схемою банк купує короткострокову дебіторську заборгованість, забезпечуючи гарантію збуту клієнтам зі стійким фінансовим становищем. Факторинг містить у собі інкасування дебіторської заборгованості клієнта, кредитування й гарантію від кредитних і валютних ризиків. У випадку невиконання зобов'язань покупцем, банк має право регресу на свого клієнта.

У факторингу беруть участь три сторони:

- 1) фактор (банк);
- 2) постачальник;
- 3) покупець.

Розрізняють два види факторингу:

1) **конвенційний**, який є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги. Фактично за клієнтом зберігаються лише виробничі функції;

2) **конфіденційний**, що обмежується тільки дисконтуванням рахунків-фактур. Переваги цього виду факторингу для клієнта полягають у тому, що він є більш незалежним від банку.

Факторингова послуга може надаватись банком як в поєднанні з фінансуванням, так і без фінансування.

Факторинг без фінансування: клієнт подає фактору документи, що підтверджують відвантаження товару, а фактор зобов'язується отримати на користь клієнта грошові кошти. Тобто роль фактора зводиться до інкасування фінансових документів.

Факторинг з фінансуванням полягає в тому, що фактор купує рахунки-фактури клієнта і виплачує йому грошові кошти у розмірі 80—90% від суми боргу. Решта 10—20%, що лишилися, банк утримує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає утриману суму клієнтові.

Факторингова послуга оформляється шляхом укладання угоди між банком і клієнтом, в якій має бути зазначено вид факторингу: закритий чи відкритий. При **відкритому** факторингу дебіторам надсилається повідомлення про укладання угоди і пропонується здійснити платежі безпосередньо фактору. При **закритому** факторингу дебітори направляють кошти клієнту, а той розраховується з фактором.

У договорі може передбачатися: право регресу — право повернення фактором клієнту несплачених покупцем розрахункових документів з вимогою повернення коштів; негайна оплата фактором розрахункових документів, тільки-но вони будуть йому пред'явлені (фактично це означає кредитування фактором клієнта).

Доходи фактора від здійснення факторингової операції складаються з двох частин:

1) комісійні за послуги по обслуговуванню боргу (в розмірі 1—2% загальної суми придбаних банком рахунків);

2) позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс. Внаслідок швидкого обігу дебіторських рахунків і в зв'язку з незначним періодом користування авансом дохід банку від позичкового процента менший, ніж від комісійних платежів.

Факторингова послуга оформляється шляхом оформлення договору між банком і клієнтом. В обов'язку банку входить не тільки стягнення довге, але й функції по його обслуговуванню: аналіз кредитоспроможності боржників, інкасація, облікові операції й інші. Клієнт, що продає банку дебіторську заборгованість, одержує від банку аванс у розмірі 80-90% суми боргу, а суму, що залишилася, банк утримує як компенсацію ризику погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає утриману суму клієнтові. За надання факторингових послуг банк одержує плату, що включає комісійні за послуги з обслуговування боргу (1-2% від загальної суми придбаних рахунків) і позичковий відсоток, нарахований на суму виплаченого авансу.

Форфейтинг - короткострокова або середньострокова торгово - комісійна операція при експорті, що сполучається із кредитуванням оборотного капіталу Клієнта. У випадку форфейтинга банк купує дебіторську заборгованість клієнта-експортера, якщо ця дебіторська заборгованість забезпечена гарантіями або аваліями першокласних банків. Банк має право регресу на свого клієнта.

Таким чином, послуга форфейтингу складається в придбанні банком (форфейтор) векселів (тратти) імпортера відразу після поставки товару,

забезпечуючи експортерів негайний платіж вартості товару за винятком різниці між вартостями експортного й форфейтингового кредитів. Комісія форфейтора становить звичайно 1-1,5%.

9. 2. Лізинг

Лізинг - це господарська операція, що передбачає передачу лізингодавцем права користування на визначений термін лізингоодержувачу майна за умови сплати лізингоодержувачем лізингових платежів.

У лізинговій угоді беруть участь три сторони:

- 1) *постачальник*, який є виробником об'єкта лізингу;
- 2) *лізингодавець*, який оплачує об'єкт лізингу і має його в лізинг;
- 3) *лізингоодержувач*, той, хто отримує і використовує об'єкт лізингу.

Лізинговий кредит - фінансування шляхом передачі в довгострокову оренду (лізинг) основних засобів із правом (або без права) викупу. За лізинговою угодою банк фінансує закупівлю товарів, зазначених орендарем. У випадку лізингу банк проводить звичайний кредитний аналіз здатності потенційного орендаря платити внески за оренду. Ці кредити доступні для прийнятних клієнтів як по кредитній лінії для середніх і малих підприємств, так і із власних ресурсів банку.

Лізинг оформляється відповідним договором. Строки й розміри платежів встановлюються на договірній основі. Лізингоодержувач зобов'язаний надати майно у відповідному призначенні стані. Після підписання акту приймання лізингодавець звільняється від відповідальності перед лізингоодержувачем, тому що останній затвердив об'єкт лізингу. Лізингоодержувач повинен використати майно відповідно до його призначення й з договором, підтримувати в робочому стані, а також вчасно вносити лізингові платежі. По закінченні терміну дії лізингової угоди лізингоодержувач може повернути майно, продовжити дію угоди, укласти новий договір на інших умовах або придбати майно у власність.

Види лізингу:

1) *Залежно від ступеня окупності майна:*

Оперативний - лізинг з неповною окупністю, коли протягом дії одного договору окупається тільки частина вартості орендованого майна;

Особливості оперативного лізингу:

- орендодавець не планує покрити всі свої витрати за рахунок надходжень від орендаря;
- строки зносу є більшими за строк лізингової угоди (тобто строк угоди не перевищує термін амортизації);
- ризик втрати (псування майна) лежить в основному на лізингодавцеві;
- сам об'єкт лізингу залишається у власності лізингодавця та обліковується на його балансі.

Оперативний лізинг допускає багаторазове надання об'єкта лізингу в оренду.

Фінансовий - лізинг з повною окупністю, коли протягом строку дії одного договору здійснюється повна виплата лізингодавцю вартості орендованого майна. Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом твердо встановленого

періоду сум, які достатні для повної амортизації капітальних вкладень і здатні забезпечити лізингодавцю прибуток.

Характерні особливості цього виду лізингу:

- вибір об'єкта лізингу здійснює лізингоодержувач;
- лізингоодержувач має право використовувати об'єкт лізингу протягом усього терміну дії угоди
- строк фінансового лізингу, як правило, не менший за строк повної амортизації об'єкта лізингу;
- витрати на утримання об'єкта лізингу несе лізингоодержувач;
- існує можливість викупу об'єкта лізингу після закінчення терміну угоди.

2) залежно від джерел придбання об'єкта лізингу:

- **прямий** — коли лізингодавець купує майно у виробника і передає його в оренду;
- **зворотний** — власник продає майно лізингодавцю, а потім бере його в оренду;

3) залежно від об'єкта лізингу:

- **лізинг рухомого майна;**
- **лізинг нерухомого майна;**

4) залежно від обслуговування:

- **лізинг з обслуговуванням** (надання лізингових послуг поєднується з наданням певних послуг, пов'язаних з утриманням і технічним обслуговуванням об'єкта лізингу);
- **пакетний лізинг** — система надання в оренду об'єкта лізингу (будинки, магазини продаються у кредит, а обладнання — за лізинговою угодою);

Найпростіша схема лізингової операції передбачає:

- подання заяви, в якій зазначаються об'єкт лізингу, його характеристики, бажаний термін угоди тощо. Крім того, клієнт надає фінансові звіти, на основі яких банк визначає його платоспроможність;
- аналіз документів і прийняття рішення щодо підписання договору про лізинг;
- передача об'єкта лізингу.

Як правило, лізингова послуга виникає таким чином: на прохання клієнта банк купує майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальну техніку та ін.) і приймає на себе практично всі зобов'язання власника: відповідальність за зберігання майна, внесення страхових платежів, сплату майнових податків. Клієнт, на прохання якого було придбано майно, укладає з банком лізингову угоду, в якій визначаються, разом з іншими умовами, розмір та періодичність лізингових платежів. До складу лізингового платежу включаються амортизаційні відрахування, плата за ресурси, лізингова маржа, премія за ризик.

Вигоди лізингодавця від лізингової операції:

- отримання доходів;

- забезпечення реалізації продукції і надання послуги, яка за інших умов була б не вигідною або неможливою;
- підвищення економічної ефективності зданого в оренду обладнання;
- розширення клієнтури, зміцнення зв'язків з нею.

Розмір відсотка, що сплачується за лізингові послуги, нижчий за відсотки, що сплачуються за кредитом, тому клієнту більш вигідно користуватися лізингом, ніж брати кредит на придбання обладнання.

Для лізингоодержувача існують переваги від лізингу:

- 100% кредитування, що не вимагає негайного початку виплат;
- як правило, лізинг отримати легше, ніж кредит;
- поява доступу до сучасного обладнання, можливості оперативного оновлення виробництва, причому ризик старіння обладнань лягає на лізингодавця.

У міжнародній банківській практиці значного поширення набув лізинг із залученням коштів. При здійсненні такої лізингової операції банк організовує отримання довгострокової позички в одного чи кількох кредиторів на суму до 80% вартості активів, що здаються в оренду. За організацію позички банк отримує від орендаря додаткову винагороду.

9. 3. Довірчі (трастові) послуги

Трастові послуги — це вид діяльності комерційних банків по керуванню майном, що за домовленістю із клієнтом передається банку. **Трастові послуги** — це послуги засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа передає своє майно у розпорядження іншій особі для управління в своїх інтересах або в інтересах третьої особи.

У трастових операціях беруть участь як мінімум три сторони:

- 1) довірена особа (траст) — суб'єкт, що здійснює управління майном за дорученням на користь довірителя;
- 2) довіритель — юридична або фізична особа, яка передає право управління своїм майном довірчій особі;
- 3) бенефіціар — особа, на користь якої надаються довірчі послуги. Це може бути як сам довіритель, так і третя особа.

Залежно від характеру розпорядження майном трастові послуги поділяються на:

- 1) **активні** — власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання в заставу без згоди довірителя;
- 2) **пасивні** — майно, передане в довірче управління, не може бути використане без згоди довірителя.

Залежно від категорії довірителя майна розрізняють трастові послуги:

- на користь фізичних осіб (розпорядження спадком; управління персональними трастами; опікунство на збереження майна; агентські функції);
- на користь юридичних осіб.

В даний час досить поширеним є управління майном на користь пенсійних фондів, страхових компаній.

Трастові послуги на користь фізичних осіб включають:

- розпорядження спадком, тобто розпорядження майном клієнта після його

смерті (отримання рішення суду, забезпечення зберігання спадку, розподіл майна між спадкоємцями);

- управління майном. У випадку, коли довіритель не може самостійно займатись бізнесом і не хоче відразу передавати майно спадкоємцям твін доручає банку управляти майном;

- агентські послуги. Передбачають купівлю-продаж цінних паперів та їх зберігання, погашення облігацій, сплату податків, оплату рахунків, купівлю-продаж іноземної валюти, дорогоцінних металів.

- зберігання цінностей клієнтів у сховищах або сейфах.

Трастові послуги на користь фізичних осіб включають:

- агентські послуги;
- тимчасове управління справами компанії у випадку її реорганізації чи ліквідації
- управління нерухомістю, як всередині країни так і за кордоном
- інвестування клієнтом коштів у визначені клієнтом види активів.

Управління персональними трастами (майном, що було передано банку для управління) передбачає: розміщення коштів; депозитні операції; отримання доходів; виплату доходу клієнтові; облікові операції; фінансовий аналіз.

9.4. Посередницькі, гарантійні, консультаційні та інформаційні послуги

Посередницькі послуги — це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником та виконавцем.

Найпоширенішими посередницькими послугами є:

- посередництво в одержанні клієнтом позички;
- посередництво по операціях із цінними паперами, валютою, майном; надання банківських гарантій, поручительств, авалів й акредитивів.

Надання посередницьких послуг оформляється двома цивільно-правовими актами: *договором доручення та договором комісії*.

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені і за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії - підписання документів, укладення угод. За договором доручення повірений (банк) діє від імені та за рахунок довірителя, тобто повірений (банк) жодних прав і обов'язків за укладеними договорами не набуває.

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за винагороду укласти одну або декілька угод від свого імені і за рахунок комітента. За угодами, які укладає (комісіонер) банк з третіми особами, він набуває прав і стає зобов'язаним, оскільки він укладає угоди хоч і за рахунок комітента, але від свого імені.

Серед посередницьких послуг, що надаються комерційними банками, найбільш поширеними є: посередництво в отриманні клієнтом позички, посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

В разі необхідності, банк може надавати посередницькі послуги в одержанні клієнтом позички в тому випадку, якщо не може задовольнити кредитну заявку клієнта. Така ситуація може виникнути в тому випадку, коли необхідна сума перевищує встановлений ліміт кредитування. У цьому випадку

банк, що обслуговує клієнта, на його прохання залучає засоби в іншому банку й надає їхньому клієнтові під відсоток вище, ніж плата за притягнуті ресурси. Клієнт одержує кредит, що обходиться йому в підсумку дешевше, ніж в іншому банку, тому що останній прагне компенсувати ризик надання позички. У тому випадку, якщо клієнтові потрібна більша сума засобів, комерційний банк використає консорціумні операції, тобто здійснює спільне кредитування позичальника. Доход банку (маржа) складається з різниці між відсотками за наданий кредит і відсотками за притягнутий кредит.

Також банк може надавати посередницькі послуги по операціях із цінними паперами, здійснюють фондове керування, керування корпоративних фінансів.

Наприклад, фондове керування банку пропонує клієнтам послуги з формування контрольних або пакетів, що блокують, акцій українських підприємств, перетворених у процесі приватизації в акціонерні товариства. На підставі величезного досвіду проведення кампаній по формуванню великих пакетів акцій підприємств, фахівці Фондового керування розроблять оптимальну стратегію формування пакета, що враховує специфіку розміщення акцій у процесі приватизації, а також можливості викупу частини акцій у процесі торгів на біржах. А завдяки широко розгалуженій мережі філій, банк здатний з мінімальними витратами організувати скупку акцій у фізичних осіб на всій території України. У рамках програми по формуванню великих пакетів банк бере на себе всі переговори з реєстратором акцій, з контролюючими й податковими органами. При необхідності, банк надає консультації по проведенню зборів акціонерів й участі в роботі контролюючих органів на підприємствах.

Емісійні послуги – це послуги, пов'язані з випуском і розміщенням цінних паперів.

Емітент доручає банку здійснити випуск і реалізацію цінних паперів на комісійній основі або гарантувати клієнтові розміщення цінних паперів в інвестора в певний строк за встановленою ціною. Гарантія розміщення може здійснюватися шляхом:

- покупки в клієнта всього випуску або обговореної частини випуску цінних паперів і подальший їхній перепродаж;
- придбання в емітента не розміщених цінних паперів.

Доход банку за посередництво в операціях із цінними паперами утвориться за рахунок різниці в цінах їхнього придбання й продажу у вигляді комісійних за рахунок розміщення.

Гарантійні послуги полягають у зобов'язанні банку виплатити суму боргу свого клієнта, якщо останній не зможе (не захоче) виконати свої зобов'язання. До цієї групи операцій належать: гарантії повернення кредиту, гарантії відшкодування збитків, що впливають з невиконання клієнтом умов контракту.

При видачі банківської гарантії обов'язковою умовою є укладання договору із Клієнтом про надання банківської гарантії, у якому визначається порядок видачі банківської гарантії, умови оплати й взаємної відповідальності сторін.

Банківські гарантії, особливо відомих своєю платоспроможністю банків, фактично означають доступ клієнта до кредиту.

Консультаційні послуги. Комерційні банки можуть консультувати клієнтів з питань: економічного (фінансового) аналізу і бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансової господарської діяльності, аналізу платоспроможності господарських партнерів клієнта; організації емісії та вторинного обігу цінних паперів; вибору напрямів інвестування коштів тощо. Як правило, цей вид послуг перебуває в тісному контакті з іншими операціями: кредитними, лізинговими тощо.

Як правило, цей вид послуг тісно пов'язаний з банківськими операціями. Такими послугами можуть займатись як менеджери підрозділів банку, так і працівники спеціально створених підрозділів. Плата за консультацію враховується в складі плати за основний вид операцій, що супроводжується консультацією

Інформаційні послуги. Банки, використовуючи їх місце і роль в економіці, наявність сучасних засобів телекомунікацій та електронно-обчислювальної техніки, завжди мають значну й різноманітну інформацію, що дозволяє їм займатися інформаційною діяльністю, а саме:

- 1) одержанням інформації;
- 2) використанням інформації;
- 3) поширенням інформації;
- 4) зберіганням інформації.

За режимом доступу інформація поділяється на:

- відкрити, доступ до якої забезпечується шляхом публікації в офіційних друкованих виданнях;
- з обмеженим доступом.

До найпоширеніших видів інформаційних послуг, що надають банки належить:

- інформування клієнтів з питань чинного законодавства;
- надання копій грошово-розрахункових документів;
- допомога у розшуку перерахованих сум;
- інформація про курси валют, котирування та дохідність цінних паперів;
- сприяння у підборі партнерів, засновників, інвесторів тощо.

Агентські послуги – це вид діяльності комерційних банків по керуванню майном, причому клієнт не губить повноважень власника, а лише вповноважує банк на проведення операцій від своєї особи.

Агентські послуги дещо відрізняються від трастових тим, що клієнт не втрачає повноважень власника, а лише доручає банку проведення операцій від свого імені. Агентські послуги включають: страхування майна, інвестиційні та комерційні операції за дорученням власника, сплата рахунків, податків та інші. Підприємствам комерційні банки надають такі види агентських послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств тощо. Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород

(щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг по управлінню трастами.

Агентські послуги для фізичних осіб включають:

- страхування майна;
- інвестиційні й комерційні операції з доручення власника;
- оплата рахунків;
- виплата податків.

Агентські посередницькі операції виникають у процесі обліку емітованих підприємством цінних паперів у зв'язку зі членуванням акцій на менші акції, конверсією облігацій в акції, реорганізацією підприємства.

Страхові послуги – це послуги, які надаються комерційними банками у двох основних формах - *сейф*, де клієнт може зберігати цінні папери, документи, страхові поліси, коштовності. Клієнт не повідомляє, що саме зберігається в сейфі. Банк зобов'язаний забезпечити схоронність і доступ до сейфа винятково клієнта або уповноважених їм осіб.

Банки надають своїм клієнтам у тимчасове, самостійне користування депозитні сейфи. Сейф призначений для розміщення в ньому індивідуального майна клієнта. Надання сейфу у користування провадиться після укладання договору й оплати вартості оренди сейфа. Кожен сейф має два замки й закривається двома ключами, один із яких перебуває в клієнта, а іншої зберігається в банку, що забезпечує додаткову гарантію схоронності майна клієнта. Орендувати сейф можна на будь-який необхідний строк. При цьому клієнт може довірити право користування сейфом іншій особі, після нотаріального оформлення доручення.

Плата за послуги зі збереження цінностей клієнтів стягується банком у формі комісійної винагороди, що встановлюється у відсотках від вартості цінностей.

Контроль знань:

1. Що таке факторинг?
2. Чим відрізняється конвенційний факторинг від конфіденційного?
3. З чого складається плата за здійснення факторингової операції?
4. Розкрийте сутність форфейтингу.
5. Охарактеризуйте лізинг та його види?
6. В чому суть банківського посередництва?
7. Чим відрізняється оперативний лізинг від фінансового?
8. Розкрийте поняття трастових послуг банку.
9. Чим відрізняються агентські послуги від трастових?
10. Що таке банківська гарантія?
11. Які інформаційні та страхові послуги надають комерційні банки?

Тестові завдання

1. Що таке андерайтинг?

а) це діяльність по розміщенню серед інвесторів цінних паперів емітованих третьою особою;

б) це діяльність щодо зберігання цінних паперів;

в) це діяльність по управлінню портфелем цінних паперів.

2. Факторинг-це:

а) купівля банком у клієнта дебіторських рахунків;

б) переказ коштів з рахунка покупця на рахунок постачальника;

в) позичка під дебіторські рахунки.

3. Чим відрізняється фінансовий лізинг від оперативного?

а) при фінансовому лізингу майно залишається у власності лізингодавця;

б) майно переходить у власність лізингоодержувача;

в) майно переходить до третьої особи.

4. Трастові послуги банку - це :

а) купівля-продаж валюти;

б) управління майном клієнта;

в) довгострокове кредитування

5. Чи може банк повернути клієнту несплачені в строк дебіторські рахунки, що були придбані по факторинговій угоді?

а) так;

б) ні

в) тільки в окремих випадках.

Практичне завдання

Задача 1. Банк уклав із підприємством угоду про лізинг устаткування вартістю – 50 тис. грн., причому амортизація устаткування передбачена на рівні – 95%; строк угоди – 2 роки; лізинговий відсоток – 8%; періодичність орендних платежів – 1 раз на квартал, причому перший платіж передбачається в момент підписання орендарем протоколу про прийом обладнання. Визначити: 1) зміст лізингової угоди; 2) техніку лізингових операцій; 3) розмір орендних платежів.

Задача 2. Банк здав в оренду підприємству устаткування вартістю 300 тис. грн. Строк угоди 3 роки. Лізинговий відсоток – 20%, періодичність орендних платежів – один раз на квартал. 1) що таке лізинг Його види. 2) назвіть складові лізингового платежу. 3) Визначте розмір орендних платежів.

Література [1,14,17,18,25,27,28,30,31]

Тема 10. Забезпечення фінансової стійкості банків

10. 1. Формування резервів для покриття можливих втрат від активних операцій.
10. 2. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності.
10. 3. Регулювання діяльності банків.

10. 1. Формування резервів для покриття можливих втрат від активних операцій

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту кредиторів і вкладників комерційних банків НБУ встановив Порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційні банків і затвердив його постановою Правління НБУ № 122 зі змінами і доповненнями.

Згідно з цим Положенням комерційні банки формують резерв для покриття можливих збитків, що можуть бути завдані в результаті їх кредитної діяльності. *Резерви формуються для відшкодування можливих втрат* за основним боргом (без процентів та комісій) за всіма видами наданих кредитів у національній та іноземній валюті включаючи депозити, кредити іншим банкам, суб'єктам господарювання (овердрафт, враховані векселі, факторингові операції, фінансовий лізинг), гарантії та поручительства. Резерв використовується на покриття безнадійної заборгованості, яка виникла внаслідок кредитної діяльності банку.

З метою нарахування резерву комерційний банк здійснює класифікацію наданих кредитів і депозитів та оцінку кредитних ризиків з урахуванням таких критеріїв:

- оцінки фінансового стану позичальника;
- погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та процентів за нею.

Критерії оцінки фінансового стану позичальника встановлюються кожним комерційним банком самостійно з урахуванням вимог цього Положення та рекомендацій НБУ щодо визначення фінансового стану позичальника.

Для здійснення оцінки фінансового стану позичальника — юридичної особи комерційний банк має враховувати такі економічні показники його діяльності: обсяг реалізації, прибутки та збитки, рентабельність, ліквідність, грошові потоки, склад та динаміку дебіторсько-кредиторської заборгованості, собівартість продукції. Також мають бути враховані фактори суб'єктивного характеру: ефективність управління позичальника, його ринкова позиція і залежність від циклічних та структурних змін в економіці та галузі, погашення кредитної заборгованості позичальником у минулому, професіоналізм керівництва. Згідно з оцінкою фінансового стану позичальника та перспективного розвитку кредити слід відносити до таких категорій:

клас А — фінансова діяльність дуже добра і дає змогу погашати основну суму кредиту і проценти за ним у встановлені строки;

клас Б — фінансова діяльність добра, але немає можливості підтримувати її на цьому рівні протягом тривалого часу;

клас В — фінансова діяльність задовільна, але спостерігається чітка тенденція до погіршення;

клас Г — фінансова діяльність погана і спостерігається її чітка циклічність протягом коротких періодів часу;

клас Д — фінансова діяльність свідчить про збитки і очевидно, що ні основна сума кредиту, ні проценти за ним не можуть бути виплачені.

Погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та процентів за ним є:

- *добрим*, якщо заборгованість за кредитом і процентами сплачується у встановлені строки та за кредитом, пролонгованим один раз - строк не більше 90 днів;

- *слабким*, якщо прострочена заборгованість за кредитом та процентами становлять не більше 90 днів чи заборгованість за кредитом, пролонгованим на строк понад 90 днів, якщо проценти сплачуються;

- *недостатнім*, якщо прострочена заборгованість за кредитом та процентами становить понад 90 днів, чи заборгованість за пролонгованим кредитом перевищує 90 днів і проценти не сплачуються.

У розрахунок розміру резерву вартість заставного майна (майнових прав) позичальника (за винятком державних цінних паперів) включається у розмірі не більше 50 % вартості, визначеної договором застави. Враховуючи кон'юнктуру ринку, комерційний банк зобов'язаний один раз на рік, а у разі пролонгації кредитного договору під час кожної пролонгації проводити перегляд вартості заставної майна, визначеної договором застави.

Відповідно до перелічених критеріїв кредитний портфель банку класифікується за такими групами:

Клас позичальника	Погашення заборгованості		
	добре	слабке	недостатнє
А	Стандартний	Під контролем	Субстандартний
Б	Під контролем	Субстандартний	Сумнівний
В	Субстандартний	Сумнівний	Безнадійний
Г	Сумнівний	Безнадійний	Безнадійний
Д	Безнадійний	Безнадійний	Безнадійний

Методику віднесення того чи іншого підприємства до кожного класу банк розробляє самостійно і керується нею в процесі кредитування.

Резерв має бути сформовано щодо кожної групи кредитів у повному обсязі відповідно до сум фактичної заборгованості за групами ризику та встановленого рівня резерву з розподілом за видами валют.

Групи кредитів	Рівень резерву (ступінь ризику), %
Стандартні	2
Під контролем	5
Субстандартні	20
Сумнівні	50
Безнадійні	100

Комерційний банк формує резерв під стандартну і нестандартів заборгованість в повному обсязі щоквартально. Якщо банк має філії, резерв формується окремо головним банком, окремо підвідомчим установами. Резерв під стандартну заборгованість за кредитами обліковується на балансі головного банку. Резерв під нестандартну заборгованість за кредитами обліковується на балансі установ банків, які зареєстровані як платники податку. За повноту формування резервів відповідальність несе головний банк (юридична особа).

Комерційний банк використовує резерви на погашення безнадійної кредитної заборгованості за основним боргом, яка обліковується на балансових рахунках як сумнівна.

Безнадійна кредитна заборгованість відшкодовується за рахунок резерву під нестандартну заборгованість. Безнадійна заборгованість позичальника, визнаного банкрутом у встановленому порядку, списується за рахунок резерву під нестандартну заборгованість після прийняття арбітражним судом рішення про визнання позичальника банкрутом.

У разі, якщо частина кредитної заборгованості залишилась непогашеною внаслідок недостатності коштів, одержаних від реалізації майна позичальника, переданого у заставу, ця частина заборгованості списується за рахунок резерву під нестандартну заборгованість.

Комерційні банки зобов'язані продовжувати роботу з клієнтами щодо повернення ними боргу, списаного за рахунок резервів, протягом строку позовної дії. На сьогодні цей термін становить три роки. Якщо протягом строку позовної давності комерційному банку не вдалося погасити безнадійну кредитну заборгованість, то вона вважається повністю безнадійною і списується з позабалансових рахунків.

Комерційний банк зобов'язаний станом на перше число кварталу аналізувати свій кредитний портфель з метою оцінки кредитних ризиків.

У разі невиконання КБ вимог цього положення щодо забезпечення формування резервів під можливі втрати від дебіторської заборгованості в повному обсязі до них застосовуються санкції відповідно до Положення про застосування НБУ заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 4 лютого 1998 р. № 38 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19 березня 1998 р. за № 177/2617.

10. 2. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності.

Звітність як складова методу бухгалтерського обліку є його завершальним етапом. **Фінансова звітність** являє собою систему взаємопов'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Вона складається за допомогою підрахування, групування і спеціального оброблення даних поточного бухгалтерського обліку.

Складання фінансової звітності, як і ведення фінансового обліку, регулюється міжнародними стандартами та чинним законодавством України. Фінансова звітність ґрунтується на даних аналітичного й синтетичного обліку.

Важливою вимогою до фінансової та статистичної звітності є достовірність та реальність інформації, які забезпечуються документуванням банківських операцій, проведенням періодичних інвентаризацій, за допомогою яких контролюються та уточнюються наявність і вартість активів та пасивів банку, цінностей та операцій, що обліковуються на позабалансових рахунках.

Обов'язковою вимогою до фінансової та статистичної звітності є її порівнянність, можливість зіставлення показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів. Лише на цій основі можна зробити відповідні висновки про зміни у фінансовому стані банку, спрогнозувати тенденції розвитку банківських операцій.

Фінансову звітність складають раз у рік. Порядок її складання регламентовано Інструкцією до складання річного фінансового звіту комерційного банку, яка затверджена постановою НБУ № 518 від 03.12.03 р. До неї належить:

- загальна інформація про діяльність банку;
- балансовий звіт;
- звіт про фінансові результати;
- звіт про рух грошових коштів;
- звіт про зміни в капіталі;
- примітки (в т. ч. примітка 1. Облікова політика).

Періодичну фінансову звітність складають щоквартально. Порядок її складання викладено в Інструкції про складання проміжної (квартальної) фінансової звітності

банків України, що затверджена постановою Правління НБУ за № 431 від 12.11.2002 р. До неї належать:

- баланс;
- звіт про фінансові результати;
- примітки (зобов'язання банку, що обліковується на позабалансових рахунках).

Службову звітність, яку передають комерційні банки НБУ. її поділяють на щоденну, щотижневу, щомісячну, щоквартальну та річну.

Щоденна звітність включає баланс банку ІД, файл 01. Разом із щоденним балансом подають спеціальну інформацію за файлом 42 для розрахунку таких нормативів: Н1, Н7, Н8, Н9, Н10, Н11.

До **щодакдної звітності** належать:

- звіт про залишки коштів, що розміщені в інших банках;
- звіт про структуру активів і пасивів за строками;
- звіт про активні операції банку.

Щодакди відсилається інформація за спеціальними файлами 26 та А7 для розрахунку таких економічних нормативів: Н2, Н5, Н6.

До **щомісячної форми звітності** належать:

- звіт про дотримання економічних нормативів;
- звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності;
- звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями;
- звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості;
- звіт про формування резерву на відшкодування можливих втрат від операцій з цінними паперами;
- звіт про формування резервів за простроченими і сумнівними до отримання, нарахованими доходами за активними операціями;
- інформація про врахування субординованого боргу до розрахунку капіталу банку;
- інформація про заборгованість держави перед банками;
- звіт про 20 найбільших кредиторів банку.

Щоквартальна звітність включає:

- інформацію про вклади фізичних осіб у банках;
- звіт про афілійованих осіб банку;
- звіт про 20 найбільших учасників банку.

Річна службова звітність включає:

- інформацію про суб'єктів господарської діяльності, в яких власник істотної участі в банку має участь, що перевищує 10 %.
- Звіт про дотримання економічних нормативів на основі консолідованої фінансової звітності.

Усі форми звітності, крім звіту про отримання економічних нормативів, подаються електронною поштою. Результати економічного аналізу діяльності банку і висновки подаються територіальними відділеннями НБУ у такі строки:

- банки, які мають рейтингову оцінку за системою CAMEL 1 або 2, — щокварталу до 15 числа після звітного періоду;
- банки що мають оцінку 3, 4, 5, — щомісяця до 15 числа, наступного за звітним.

Активи балансового звіту комерційного банку включають такі основні статті: 1. Валюта, монета і банківські метали.

2. Дорожні та інші чеки.

3. Кошти на кореспондентських рахунках у НБУ та в інших банках.

4. Депозити та кредити в банках.

5. Цінні папери в портфелі банку на продаж та інвестиції.
6. Кредити та фінансовий лізинг, надані клієнтам.
7. Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.
8. Нематеріальні активи.
9. Матеріальні активи.
10. Інші активи.

Зобов'язання в балансовому звіті відображені в таких статтях:

1. Кореспондентські рахунки НБУ та інших банків.
2. Депозити та кредити, отримані від інших банків.
3. Кредити, отримані від НБУ.
4. Строкові депозити клієнтів та кошти до запитання.
5. Власні цінні папери.
6. Інші зобов'язання.

До власного капіталу банку належить статутний капітал, нерозподілений прибуток і резерв поточного та минулих років, інші фонди і резерви банку.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відбиваються у кварталній звітності про прибутки та збитки. Інформація про доходи та витрати наводиться у двох колонках: перша деталізує доходи або витрати за звітний квартал поточного року нарастаючим підсумком, а друга — за відповідний період минулого року.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами та витратами, які групуються за їхнім економічним характером. Дохідні статті форми звітності розміщені у її лівій частині, а витратні — у правій. При цьому кожній групі доходів по горизонталі відповідає аналогічна група витрат. Це дає змогу оцінювати собівартість формування різних груп ресурсів і безпосередній чистий прибуток (збиток) від операцій. Доходи і витрати відбиваються в обліку в тому періоді, в якому були зроблені чи здійснені, незалежно від фактичного отримання чи сплати грошових коштів. Якщо очікується, що економічні вигоди виникатимуть протягом кількох звітних періодів і зв'язок з доходом може бути визначений попередньо, витрати відображаються у звіті про прибутки та збитки на основі систематичних процедур часткового розподілу. У таких випадках витрати розглядаються як зношення або амортизація.

У загальному вигляді звіт про прибутки та збитки комерційного банку можна подати так:

Доходи	Витрати
Процентні доходи	Процентні витрати
Комісійні доходи	Комісійні витрати
Результат від торговельних операцій	
Інші банківські операційні доходи	Інші банківські операційні витрати
Інші небанківські операційні доходи	Інші небанківські операційні витрати
Зменшення резервів за заборгованістю	Відрахування в резерви

Непередбачені доходи	Непередбачені витрати
	Прибуток (збиток) до сплати податку
	Податок на прибуток
	Чистий прибуток (збиток)

Як уже зазначалося, статті доходів і витрат ураховуються та оцінюються в момент продажу активу або в міру надання послуг. Усі доходи і витрати установи, що стосуються звітного періоду, мають відображатися у цьому самому періоді незалежно від того, коли були отримані або сплачені кошти. Витрати та доходи, пов'язані з цими витратами, мають відбиватися у бухгалтерському обліку в один і той самий звітний період.

Згідно з Законом України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» сукупність усіх доходів має назву «валові доходи», а сукупність витрат — «валові витрати».

Виходячи з цього при визначенні прибутку, що оподатковується, валовий дохід комерційного банку за звітний період зменшується на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань.

Податковий облік ведеться з метою накопичення даних про валові доходи та валові витрати комерційного банку і використовується для складання податкової звітності (декларації про прибуток банківської установи та додатків до неї), а фінансовий облік — для складання звітності про прибутки та збитки, тобто для визначення фінансового результату.

Порядок ведення податкового обліку визначається банком самостійно відповідно до зазначеного закону, порядок ведення фінансового обліку визначається Національним банком України.

Також проводяться «рейтингові оцінки діяльності комерційних банків».

Рейтинг банків – це система оцінки банківської діяльності, заснована на фінансових показниках і даних балансу банку.

Існують наступні методичні підходи до побудови рейтингів:

індексний метод припускає розрахунок індексу кожного з оціночних показників фінансового стану банку й комбінованих індексів, виходячи з їхньої частки в сукупності. Використаються наступні якісні показники: капітальна база, якість активів, рівень ліквідності й прибутковості, стан менеджменту за певний період (звичайно 3-5 років). За допомогою індексного методу можна оцінити стабільність банку, тенденції його розвитку, а також здатність адекватно реагувати на зміни в економіці країни.

номерна рейтингова система ґрунтується на побудові сполучень показників фінансового стану комерційного банку. Потім кожному з таких сполучень привласнюється певне місце в рейтингу.

бальний підхід ґрунтується на оцінці в балах по кожному аналізованому показнику. На підставі зведеної бальної оцінки визначають місце комерційного банку і його приналежність до тієї або іншої групи банків.

Такі підходи дозволяють комплексно охарактеризувати діяльність комерційних банків з обліком їх активних і пасивних операцій. При аналізі використовуються відносні показники, установлені на підставі міжнародних

стандартів. Рейтингова оцінка діяльності комерційних банків тісно пов'язана з методикою аналізу активних і пасивних операцій банку, а також з методиками аналізу доходів, витрат, прибутковості, платоспроможності й ліквідності.

Рейтингова **система CAMEL** є на цей час найбільш уніфікованою системою у міжнародній банківській практиці, і розшифровується вона так:

C – capital adequacy (адекватність капіталу),

A – asset quality (якість активів),

M – management (менеджмент),

E – earning (ефективність діяльності),

L – liquidity (ліквідність).

Система CAMEL дає можливість диференційовано використовувати набір основних перерахованих показників з урахуванням конкретної економічної ситуації кожної країни. В нашій країні кожне незалежне рейтингове агентство, зазвичай, проводить аналіз стану вітчизняних комерційних банків, спираючись на свою окрему систему оцінки.

Адекватність капіталу (C) - оцінка капіталу з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників. Для оцінки адекватності капіталу використовують головним чином коефіцієнтний аналіз, розглядаючи капітал як головні кошти захисту коштів вкладників.

Якість активів (A) - можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальне фінансове становище банку. Визначення якості активів передбачає виявлення активів, які не можуть бути стягнені або справжня вартість яких нижче зазначеної в банківській звітності.

Менеджмент (M) - оцінка методів керування банківської установи з урахуванням ефективності його діяльності, що встановився порядку роботи, методів контролю й виконання встановлених законів і правил.

Надходження або рентабельність (E) - оцінка рентабельності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачуваних зобов'язань. Оцінка надходжень банку проводиться за допомогою коефіцієнтного аналізу – шляхом розрахунку коефіцієнтів рентабельності й аналізу якості надходжень – виявлення їхньої суті (справжній або періодичні як результат великих одноразових операцій).

Ліквідність (L) - система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачуваних зобов'язань.

10. 3. Регулювання діяльності банків

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» з метою захисту інтересів клієнтів і забезпечення фінансової надійності НБУ встановлює для всіх комерційних банків економічні нормативи.

Нормативи капіталу характеризують фінансову стійкість банку, його можливість виконувати більшість економічних нормативів.

НБУ встановлює норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1):

- для міжрегіональних, у тому числі спеціалізованих інвестиційних, розрахункових (клірингових), центрального кооперативного діючих банків на 1.01.07р. - не менш 8 млн. євро;

- для міжрегіональних, у тому числі спеціалізованих інвестиційних, розрахункових (клірингових), центрального кооперативного, знову створених банків починаючи з 2005 року діяльності – 8 млн. євро (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001 №368). НБУ залишає за собою право перегляду мінімального розміру регулятивного капіталу банку. У випадку значного підвищення мінімального розміру регулятивного капіталу для банків встановлюється перехідний період для нарощування капіталу відповідно до розроблених банків програмами капіталізації.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) (норматив платоспроможності) показує можливість банку вчасно розраховуватися за своїми обов'язками. Чим вище значення показника Н2, тим більше частина ризиків, які приймають на себе власники банку; чим нижче значення показника Н2, тим більше частина ризиків, які приймають на себе кредитори/вкладники банку (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001 №368):

Н2 = регулятивний капітал банку / певні позабалансові інструменти й сумарні активи, зважені по ступені кредитного ризику й зменшені на суму утворених відповідних резервів по активних операціях

Для розрахунку показника Н2 його активи ділять на 5 груп по ступені ризику:

- а). I група активів зі ступенем ризику 0%;
- б). II група активів зі ступенем ризику 10%;
- в). III група активів зі ступенем ризику 20%;
- г). IV група активів зі ступенем ризику 50%;
- д). V група активів зі ступенем ризику 100%.

Нормативне значення нормативу Н2 для діючих банків не може бути менше, ніж 8%; для створених банків - протягом перших 12 місяців діяльності - не менш 15%; протягом наступних 12 місяців - не менш 12%, надалі - не менш 8%.

Норматив адекватності основного капіталу (Н3) встановлюється з метою визначення здатності банку захистити кредиторів і власником від непередбачених збитків (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001 долі №368; Р. IV, Гл. 2)

Н3 = основний капітал / загальні активи банку, зменшені на суму утворених відповідних резервів по активних операціях банків

Для розрахунку Н3 загальний розмір основного капіталу коректується (зменшується) на суму:

- недосформованих резервів під можливі збитки по активних операціях банків;
- нематеріальних активів за мінусом суми зношування;
- капітальних вкладень у нематеріальні активи;
- збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують твердження;
- збитків поточного року.

При розрахунку НЗ сума загальних активів відповідно зменшується на розрахункову суму резервів по всіх активних операціях банкам, на суму неамортизованого дисконту по цінних паперах і зношування основних засобів.

Нормативне значення НЗ повинне бути не менше 4%.

Нормативи ліквідності: Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Банківська діяльність характеризується ризиком ліквідності - ризик недостатності надходжень коштів для покриття їхнього відтоку, тобто ризик того, що банк не може розрахуватися в строк по своїх грошових зобов'язаннях.

Норматив миттєвої ліквідності Н4 установлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (засобу в касі й на кореспондентських рахунках) (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001, №368)

Н4 = сума засобів у касі й на кореспондентських рахунках / зобов'язання банку по поточних рахунках

Нормативне значення нормативу Н4 повинне бути не менше 20%.

Норматив поточної ліквідності Н5 установлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів і зобов'язань банку. Для розрахунку Н5 ураховуються вимоги й зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 30 днів (включно) (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001 долі №368; Р. V, Гл. 3)

Н5 = активи первинної й вторинної ліквідності / зобов'язання банку з відповідними строками виконання

При розрахунку Н5 до активів первинної й вторинної ліквідності відносять:

- наявні засоби;
- банківські метали;
- засоби на кореспондентських рахунках у НБУ й інших банках;
- термінові депозити в НБУ й інших банках;
- боргові цінні папери, які рефінансуються й емітуються НБУ, у портфелі банку на продаж і на інвестиції;
- боргові цінні папери в портфелі банку на продаж і на інвестиції;
- надані кредити.

До зобов'язань відносять:

- засоби до запитання;
- короткострокові й довгострокові кредити, отримані від НБУ й інших банків;
- засоби бюджету України;
- термінові депозити інших банків і клієнтів;
- цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- субординований борг банку;
- зобов'язання й вимоги по всіх видах гарантій, поручительств, авалів;
- зобов'язання по кредитах, наданим клієнтам і банкам.

Нормативне значення Н5 повинне бути не менше 30%, з 01.07.2002р. - 35%, з 01.01.2003р. - 40%.

Норматив короткострокової ліквідності Н6 установлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті їм короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001, №368)

Н6 = ліквідні активи / короткострокові зобов'язання

Для розрахунку Н6 використовуються ліквідні активи й короткострокові зобов'язання зі строком погашення до 1 року.

При розрахунку Н6 до ліквідних активів відносять:

- наявні засоби;
- банківські метали;
- засоби на кореспондентських рахунках у НБУ й інших банках;
- короткострокові депозити в НБУ й інших банках;
- короткострокові кредити, надані іншим банкам.

До короткострокових зобов'язань відносять:

- засоби до запитання;
- засоби бюджету України;
- короткострокові кредити, отримані від НБУ й інших банків;
- короткострокові депозити інших банків і клієнтів;
- короткострокові цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- зобов'язання по всіх видах гарантій, поручительств, авалів;
- зобов'язання по кредитах, наданим банкам і клієнтам.

Нормативне значення нормативу Н6 повинне бути не менше 20%.

Нормативи кредитного ризику. Кредитна діяльність пов'язана із кредитним ризиком або нездатністю контрагента виконувати частково або в повному обсязі свої зобов'язання відповідно до договору. Кредитний ризик концентрується при наданні кредитів значних обсягів одному контрагентові або групі контрагентів. З метою зменшення банківських ризиків НБУ встановлює нормативи кредитного ризику.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на один контрагента Н7 установлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

Н7 = сума всіх вимог банку й позабалансових зобов'язань до даного контрагента (за мінусом фактично сформованих резервів) / капітал банку

Контрагент – фізична або юридична особа, що має з банком відносини фінансового характеру (банк надає кошти у вигляді безстрокових або термінових депозитів; дає кредит; продає цінні папери власної емісії; має дебіторську заборгованість по операціях із клієнтами банку, у тому числі по нарахованих і прострочених доходах). При цьому контрагент може одночасно мати з банком відносини іншого характеру (зокрема трудові) (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

Нормативне значення нормативу Н7 не повинне перевищувати 25%.

Норматив більших кредитних ризиків (Н8) установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику по окремих контрагентах або групі контрагентів.

Кредитний ризик на один контрагента або групи контрагентів вважається більшим, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента (групи) і всіх позабалансових зобов'язань становить 10% і більше регулятивного капіталу банку (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

Н8 = сума всіх зобов'язань одного контрагента (групи) перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань банку по цьому контрагенті (групі) / регулятивний капітал банку

Рішення про надання великого кредиту приймається відповідно до відповідного рішення кредитного комітету (комісії) банку, затвердженим його правлінням (радою).

Нормативне значення нормативу Н8 не повинне перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру Н9 установлюється для обмеження ризику при операціях з інсайдерами (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

Н9 = сума всіх зобов'язань інсайдера перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань банку перед інсайдером / капітал банку

Нормативне значення нормативу Н9 не повинне перевищувати 5%.

Правові визначення поняття термінів «інсайдер» і «інсайдерська інформація» дані в законі «Про цінні папери і фондовий ринок» №3480-IV від 23.02.2006. Так, *інсайдери* — це особи, які володіють інсайдерською інформацією у зв'язку з тим, що вони є:

- власниками голосувальних акцій емітента або часток (паїв) у статутному капіталі емітента;
- посадовими особами емітента;
- особами, які мають доступ до інсайдерської інформації у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків або договірних зобов'язань незалежно від відносин з емітентом, зокрема:
- юридичними особами, які перебувають з емітентом у договірних відносинах чи опосередковано або у відносинах контролю;
- фізичними особами, які перебувають з емітентом або юридичними і фізичними особами, пов'язаними з емітентом договірними відносинами чи відносинами контролю, у трудових чи договірних відносинах;
- державними службовцями.

Отже, *інсайдер* — людина або компанія, які з вигодою продають або купують цінні папери, володіючи ексклюзивною інформацією. Ця інформація допомагає їм правильно зорієнтуватися в торгівлі і безпомилково збільшити свій капітал. Водночас тисячі інших учасників фондового ринку сумніваються і розмірковують, як же зміниться ціна.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам Н10 установлюється для обмеження

сукупної суми всіх ризиків по інсайдерам (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

H10 = сукупна заборгованість по зобов'язаннях всіх інсайдерів перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і 100% суми позабалансових зобов'язань, виданих банком всім інсайдерам / капітал банку

Нормативне значення нормативу H10 не повинне перевищувати 40%.

Нормативи інвестування: З метою контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме прямими інвестиціями, НБУ встановив нормативи інвестування.

Норматив інвестування в цінні папери окремо по кожній установі H11 установлюється для обмеження ризику, пов'язаного із вкладеннями засобів у статутні фонди установ, що може привести до втрати капіталу банку (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

H11 = сума засобів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, частин) окремо по кожній установі / регулятивний капітал банку

Установа – будь-який суб'єкт підприємницької діяльності, що є юридичною особою (підприємство, організація, компанія, фірма, установа й ін. (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

До інвестиційних засобів відносять: акції й інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж і на інвестиції, випущені установою; вкладення в асоційовані й дочірні фінансові установи.

До суми регулятивного капіталу додають суму вкладень у цінні папери в портфелі банку на продаж і на інвестиції, випущені банками (за мінусом суми сформованого резерву від знецінювання таких цінних паперів), і вкладень у статутні фонди інших банків і фінансових установ, на суму яких зменшений регулятивний капітал.

Нормативне значення нормативу H11 не повинне перевищувати 15%.

Норматив загальної суми інвестування H12 установлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладення (прямих або опосередкованого) засобів банку в статутні фонди юридичних осіб. Норматив H12 характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв/частин) юридичної особи (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні)

H12 = сума засобів, інвестованих на придбання акцій (паїв/частин) юридичної особи / регулятивний капітал банку

До інвестиційних засобів відносять: акції й інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж і на інвестиції, випущені банками й фінансовими установами, іншими емітентами; вкладення в асоційовані й дочірні компанії.

До суми регулятивного капіталу додають суму вкладень у цінні папери в портфелі банку на продаж і на інвестиції, випущені банками (за мінусом сформованого резерву на випадок знецінення цінних паперів), і вкладення в статутні фонди інших банків і фінансових установ, на суму яких зменшений регулятивний капітал.

Нормативне значення нормативу H12 не повинне перевищувати 60%.

Нормативи ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку: Діяльність банків на валютних ринках, що складається в керуванні активами й пасивами в іноземній валюті, пов'язана з валютними ризиками (один з елементів ринкового ризику), які виникають у зв'язку з використанням різних валют під час проведення банківських операцій.

Валютна позиція банку визначається щодня по кожній іноземній валюті.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку Н13 установлюється для обмеження ризику, пов'язаного із проведенням операцій на валютному ринку (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 28 серпня 2001, №368)

Н13 = загальна величина відкритої валютної позиції банку по всіх іноземних валютах у гривневому еквіваленті / регулятивний капітал банку

По кожній іноземній валюті розраховується підсумок по всіх балансових і позабалансових активах і всім балансовим і позабалансовим зобов'язанням банку й розраховується загальна відкрита валютна позиція банку в гривневому еквіваленті окремо по кожній іноземній валюті (розрахунок проводиться на звітну дату). Величина загальної відкритої валютної позиції банку визначається як сума абсолютних величин всіх довгих і відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті (без обліку знака) по всіх іноземних валютах. Для банків, статутний капітал яких виплачений у вільноконвертованій валюті, частина (або вся сума) статутного капіталу не враховується при розрахунку нормативу Н13 за умови, що ці засоби розміщені на окремому депозитному рахунку в НБУ.

Нормативне значення показника Н13 повинне бути не більше 35%. При цьому встановлюється обмеження ризику окремо для довгої відкритої валютної позиції й короткої відкритої валютної позиції банку. Загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1) повинна бути не більше 30%; загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2) повинна бути не більше 5%.

Контроль знань:

1. Яким чином здійснюється оцінка фінансового стану позичальника?
2. Охарактеризувати кредити згідно поділу на класи.
3. За якими групами класифікується кредитний портфель банку?
4. Які резерви формує комерційний банк?
5. Розкрийте зміст активів балансу банку.
6. Що в себе включає фінансова звітність?
7. Які види звітності складає комерційний банк і коли?
8. Що таке податковий облік в банку?
9. Охарактеризуйте методи підходів до побудови рейтингів в комерційних банках?
10. Поясніть сутність рейтингової системи CAMEL.
11. Назвіть нормативи капіталу комерційного банку?
12. Охарактеризуйте нормативи ліквідності комерційного банку?
13. Розкрийте сутність нормативів інвестування комерційного банку?
14. Охарактеризуйте нормативи кредитного ризику комерційного банку?

15. Хто такі інсайдери?

16. Яким чином визначаються нормативи ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку?

Практичне завдання

Задача 1. Розмір регулятивного капіталу комерційного банку становить 5100 тис. грн., у тому числі основний капітал – 2900 тис. грн. Активи банку наведені табл. 1. Визначити: 1) відповідність нормативам достатності капіталу за вимогами НБУ; 2) якщо банк розширить свою кредитну діяльність і збільшить обсяг кредитування на 20% (крім кредитування центральних органів держуправління), то як це вплине на рівень достатності капіталу за інших рівних умов?

Таблиця . Активи банку

№ п / п	Назва активу	Сума, тис. грн.	Коефіцієнт ризику, %	Активи, зважені за ризиком, тис. грн.
1	Банкноти та монети в касі	83,4	0	–
2	Дорожні чеки	16,9	0	–
3	Кошти в НБУ	259,6	0	–
4	Боргові цінні папери центральних органів державного управління	20187	0	–
5	Боргові цінні папери місцевих органів влади	29,5	20	5,9
6	Кошти в інших банках	3545	50	1772,5
7	Кредити, надані центральним органам державного управління	4125	10	412,5
8	Кредити, надані іншим клієнтам	45108	100	45108
9	Векселі	1201	100	1201
10	Основні фонди	5823	100	5823
11	Гарантії, акредитиви, надані банком	4307	100	4307
12	Зобов'язання з кредитування	2000	50	1000
	Усього	86685,4		59629,9

Задача 2. Відомо, що капітал банку складає – 35 млн. грн.; загальні активи банку – 86 млн. грн.; загальні резерви – 12 млн. грн. Визначити: 1) сутність капіталу банку; 2) що відноситься до активів банку? 3) перерахуйте загальні резерви банку; 4) норматив достатності капіталу і зробити висновок.

Задача 3. Відомо, що кошти на коррахунку в НБУ складають – 34 тис. грн.; готівка в касі банку – 21 тис. грн.; поточні зобов'язання – 105 тис. грн.; активи банку – 265 тис. грн.; зобов'язання банку (залучені і позичкові кошти) – 152 тис. грн.; високоліквідні активи – 47 тис. грн.; робочі активи – 194 тис. грн. Визначити: 1) що включають в себе поточні зобов'язання; 2) перерахувати активи

банку; 3) яким чином формуються високоліквідні активи; 4) нормативи ліквідності.

Задача 4. Звітні дані комерційного банку містять таку інформацію: активи комерційного банку – 450 млн. грн.; зобов’язання комерційного банку – 230 млн. грн.; капітал банку – 350 млн. грн.; позички надані інсайдерам – 58 млн. грн.; сума врахованих векселів – 15 млн. грн.; сума позабалансових вимог стосовно всіх інсайдерів – 5 млн. грн.; фактично сформовані резерви – 5 млн. грн. Визначити: 1) поняття інсайдери банку; 2) норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств наданих інсайдерам.

Література[1,2,10,14,17,19,25,31,32,33]

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна

Законодавчі акти

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7.12.2000, № 2121-III // ВВР-2001-№5,6, ст.36. (остання редакція 09.01.2009р па підставі 661-17)
2. Закон України “Про Національний банк України” від 31 серпня 2001 р. N 377. (остання редакція від 21.03.2009 на підставі 1131-17)
3. Закон України “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” від 5 квітня 2001р. № 2346-III/ Урядовий кур'єр - 2001, 16 травня, с. 1-11.
4. Закон України “Про обіг векселів в Україні” від 5 квітня 2001р. № 2374 - III // Урядовий кур'єр - 2001, 4 травня, с.9.10.(остання редакція від 14.01.2003 на підставі 364-15)
5. Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 30 червня 1999 р. № 784 - XIУ // Урядовий кур'єр. - 1999 - 15 вересня, с.5-12.
6. Закон України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань” від 22.11.96 №543/96 //ВВР. - 1997. - № 5.
7. Закон України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” від 23.09.94 № 185/94-ВР // ВВР. - 1994. - № 40.
8. Закон України “Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20 вересня 2001 р., № 2740- III //Урядовий кур'єр , 24 жовтня 2001,с.7-12.
9. Інструкція “Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті” Затв. Правлінням НБУ від 29.03.2001 №135.
10. Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків України”: Затв. постановою Правління НБУ від 28.08.2001 №368.
11. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень: Затв. постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375.
12. Уніфіковані правила і звичаї для документарних акредитивів: Розроблені Міжнародною Торговою Палатою 1993 № 500.
13. Уніфіковані правила для договірних гарантій: Розроблені Міжнародною Торговою Палатою 1992р.

ПІДРУЧНИКИ (ПОСІБНИКИ)

14. Банківські операції: Підручник / За ред. проф. А.М.Мороза. - 2-ге вид., випр і доп. - К.: КНЕУ. 2002.-476 с.
15. Банківський менеджмент: Навч.посіб./ О.А.Кириченко, І.В.Геленко, С.Л.Роголь та ін. - К.: Знання-Прес, 2002. -438 с.
16. Банківська справа: Навчальний посібник/ За ред. проф. Р. І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш , 2001.
17. Васюренко О. В. Банківські операції: Навчальний посібник. – 3-тє вид., доповн. – К.: Знання, КОО, 2002.
18. Коцовська Р., Ричаківська В., Табачук Г. та ін. Операції комерційних банків. – 3-тє вид. – К.: Альтера; Львів: ЛБІ НБУ, 2003.

19.Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико -методологічні аспекти. Монографія. - К: КНЕУ, 2002. - 238 с.

20.Мендрул О. Г. , Павленко І. А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами.: Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2000

21.Петрашко Л.П. Валютні операції: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001.

22.Петрук О.М. Банківська справа. – К.: КОНДОР, 2004.

23.Руденко Л.В. Міжнародні розрахунково-касові і валютні операції: Підручник. – К.: ЦУЛ, 2003.

24.Шевченко Р.І. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення курсу “Банківські операції”.-К.:КНЕУ, 2003.

ДОДАТКОВА

25.Александрова М.М. Гроші. Фінанси. Кредит: Навч-метод посіб./ М,М. Александрова, С.О.Маслова. - 2-е вид., перероб і доп. - К.: ЦУЛ, 2002. - 336 с.

26.Банковское дело: Учеб. Пособие / Ред Г.Н. Белоглазова. - СПб: Питер, 2002. - 376 с.

27.Банковские услуги: зарубежный и российский опыт. /А.Н.Иванов. - М: Финансы и статистика, 2002.-174 с.

28.Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації.//- К.: Юрінком Інтер-2003.

29.Подік С.М. Кредитна політика комерційного банку. Теорія і практика.// К.: - 2007.

30.Подік С.М. Банки і банківська діяльність. Навчально-методичний посібник.// К.: ФАДА,ЛТД-2006.

ГЛОСАРІЙ

Авалювання - це взяття банком на себе зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну із зобов'язаних за векселем осіб, якщо платник не оплатив вексель у строк чи неможливо одержати платіж за векселем у строк. Іпотечний кредит - це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Акредитив - це форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний:

- виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи й надані послуги;
- надати повноваження іншому (виконуючому) банкові здійснити цю оплату.

Агентські послуги – це вид діяльності комерційних банків по керуванню майном, причому клієнт не губить повноважень власника, а лише вповноважує банк на проведення операцій від своєї особи.

Акцептний кредит – це позика, яка передбачає акцептування банком інкасованої підприємством-позичальником тратти за умови, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати.

Активні операції банку - операції, з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку.

Авальний кредит — це позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії.

Авторизація - надання дозволу на обслуговування тримача платіжної картки.

Алонж - додатковий аркуш паперу, що додається до векселя для поставлення надписів. Використовується у разі, якщо на зворотному боці векселя не має вільного місця для виконання надписів.)

Акція — це зареєстроване право володіння частиною майна корпорації, акціонерного товариства, підприємства й одержання частини прибутку

Банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучати у вклади грошові кошти юридичних та фізичних осіб, розміщувати ці кошти від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести рахунки фізичним та юридичним особам.

Банківська система – це не єдиний банк, що керується з одного офісу (центрального банку), а специфічна економічна та організаційна-правова структура, що забезпечує функціонування грошового ринку та економіки в цілому.

Банківський кредит - це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на засадах строковості, повернення, платності, забезпеченості та цільового використання.

Банківський консорціум - це тимчасове об'єднання банків, які створюються для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди.

Банківський вексель - це цінний папір, що містить безумовне боргове зобов'язання банку про сплату визначеної суми векселедержателю у конкретному місці та в указаний термін. Банківський вексель має депозитну природу і цим він схожий на сертифікат.

Безготівкові розрахунки - розрахунки, що проводяться без участі готівки, тобто в сфері безготівкового грошового обороту.

Безвідкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Банк-еквайр - комерційний банк, який підписує угоду з торговельними підприємствами на обслуговування карток, здійснює первинну обробку трансакцій та бере на себе проведення з торговцями усього спектра операцій із картками, а саме: перерахування на поточні рахунки коштів за товари та послуги, сортування і розсилання квитанцій, розповсюдження стоп-листів.

Банкомат - електронний пристрій, який може без участі оператора виконувати основні касові функції (приймання депозитів, зняття готівкових коштів з рахунка, переказ коштів на рахунок, надання виписки про стан рахунку тощо) за допомогою платіжної картки. Дозавантаження "електронного гаманця" можливе також в іншому банку.

Банківський портфель цінних паперів — це сукупність усіх придбаних банком цінних паперів, паїв та вкладень в інші компанії, які здійснені за рахунок коштів, що перебувають у розпорядженні банку, з метою отримання доходів у вигляді відсотків, дивідендів, прибутків від перепродажу та інших прямих і непрямих доходів.

Безвідкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Вексель — це цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошових коштів пред'явнику векселя (векселедержателю).

Врахування векселів - це форма кредитування банком суб'єкта господарювання шляхом придбання векселя до настання строку платежу за ним зі знижкою (дисконтом) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі. Враховуючи вексель, банк тим самим надає векселедержателю-пред'явнику строковий кредит.

Відповідальність поручителя є солідарною, тобто по ній кредитор має право вимагати виконання від поручителя та боржника одночасно, так і від кожного з них окремо, як повністю, так і в будь-якій частині боргу.

Відповідальність гаранта є субсидіарною, тобто до субсидіарного боржника вимога може бути пред'явлена лише тоді, коли основний боржник, після пред'явлення до нього цієї ж вимоги, не виконав її.

Витрати банку - загальна сума витрат з залучення коштів клієнтів, оплата послуг, амортизаційні відрахування за основними фондами, витрати на утримання апарату управління банку та інші витрати.

Власний капітал - це різниця між активами та зобов'язаннями, тобто частина активів, яка сформована за рахунок власних джерел банку. Власний капітал включає статутний капітал, резервний та інші фонди банку, загальні резерви під певні ризики банку і нерозподілений прибуток.

Відкличний акредитив - акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Гарантія чи порука - це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності.

Диверсифікація кредитів - це розподіл їх між певною кількістю позичальників.

Депозитна операція - це операція із залучення грошових коштів юридичних та фізичних осіб на депозитні рахунки.

Депозит (вклад) - це кошти, які внесені у банк клієнтами, зберігаються на їх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством.

Депозити до запитання - це кошти, що залучені на депозит без визначеного терміну погашення, включаючи кошти на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках.

Депозити на строк - це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом терміну, який визначається у депозитній угоді.

Депозити овернайт - депозити, що залучені банком на термін не більше одного операційного дня (без урахування неробочих днів банку).

Депозитний сертифікат - це письмове свідоцтво банку про внесення юридичною особою грошових коштів на депозит.

Доходи банку - загальна сума коштів, отриманих банком від здійснення активних операцій. До них відносяться: отримані відсотки, доходи і комісія від надання послуг, доходи від операцій з цінними паперами, валютою, золотом та інші доходи.

Добові міжбанківські кредити — це, як правило, незабезпечені позички, які надаються банкам з доброю репутацією.

Доміциляція векселів — це доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження особи, що зазначена як платник за векселем.

Дебетна картка - це різновид платіжної картки, що використовується для оплати товарів, наданих послуг та одержання готівкових коштів з поточного рахунка.

Емісійні послуги — це послуги, пов'язані з випуском і розміщенням цінних паперів.

Забезпечення кредиту - спосіб страхування банку від ризику неповернення клієнтом позички.

Застава - це частка матеріального майна, право власності якого належить позичальникові і перейде до банківської установи у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань, які передбачені кредитною угодою.

Заставодавець - юридична чи фізична особа - власник, або особа, якій власником надано право на заставу, передає майно, право на вимогу, цінні папери для застави.

Заставодержатель - банк, якому передається в заставу майно і майнові права та цінні папери для забезпечення повернення виданої позики.

Залучений капітал - це кошти, які банк залучає на депозитні рахунки клієнтів, отримує від комерційних банків, НБУ, інших кредитних установ та випуску боргових зобов'язань банку.

Загальні резерви під певні ризики банку - це резерви, що створюються з чистого прибутку після оподаткування, і призначаються для зниження негативних наслідків у зв'язку з неповерненням кредитів, виникненням збитків від операцій з валютою та цінними паперами, що знаходяться у розпорядженні банку.

Іпотека - різновид застави нерухомого майна (головним чином, землі і будівель) з метою одержання позики.

Індосамент — це передавальний напис на векселях, чеках та інших цінних паперах, що підтверджує перехід права власності за вказаним документом до іншої особи.

Інвестиційний кредит — це зменшення податкових зобов'язань материнської компанії на певний процент від об'єму її капіталовкладень за кордоном.

Іпотечний кредит - це особливий вид кредитних відносин з приводу надання кредитів під заставу виключно нерухомого майна. Кредиторами з іпотеки можуть бути спеціальні іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні контори, а також комерційні банки.

Індексований кредит - це кредит, валютою платежу якого є гривня або інша валюта, а валютою боргу є валюта менш піддана валютним ризикам.

Інвестиції - це витрати на виробництво та нагромадження запасів виробництва, або ж сукупність витрат, які реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво та інші галузі народного господарства.

Інкасування векселів — це виконання комерційним банком доручення своїх клієнтів та взяття на себе відповідальності за подання векселів і супровідних комерційних документів у строк платнику та одержання належних платежів.

Кредитний договір - це угода в письмовій формі між кредитором і позичальником, яка визначає взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не може змінюватись в односторонньому порядку без згоди обох сторін.

Кредитор - суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

Кредитний ризик - ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать сплаті за користування кредитом у терміни, визначені в кредитній угоді.

Кредитна операція - це договір щодо надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника.

Кредитоспроможність - це якісна оцінка позичальника, яка дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування і дозволяє передбачити ймовірність своєчасного поверненні позичок та їх ефективного використання

Коефіцієнт ліквідності - показник, що характеризує спроможність фірми перетворювати свої активи в наявні кошти для задоволення вимог постачальників та кредиторів фірми.

Кредитна лінія - згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому у розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний відрізок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів

Контокорентний рахунок - рахунок, на якому обліковуються власні кошти клієнта (кредитове сальдо) і кредити банку (дебетове сальдо).

Кредит під заставу векселів - це форма вексельного кредиту, що видається під заставу у визначеному процентному відношенні заборгованості клієнта відносно поданого ним забезпечення.

Комерційний банк - це фінансово-кредитна установа, яка акумулює тимчасово вільні кошти підприємств, населення та бюджетних установ і здійснює кредитні, розрахунково-касові та інші операції.

Кредитні аукціони - одна з форм продажу кредитних ресурсів НБУ комерційним банкам.

Капіталізація відсотків - процес нарощування депозиту за рахунок відсотків за депозитом. Подальше нарахування здійснюється на суму депозиту з врахуванням відсотків.

Консорціумний кредит – це кредит, наданий банківським консорціумом.

Конвертовані префакції – такі привілейовані акції можна перетворювати на звичайні за бажанням їх власників.

Ліміт кредитування - це гранична сума кредиту, яку позичальник може отримати в банку.

Лізинговий кредит - це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту.

Ліцензування - це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій.

Ломбардний кредит - це кредит Національного банку України, який надається комерційному банку під заставу прийнятих від нього державних цінних паперів та векселів.

Міжбанківський кредит –це оперативний по способу одержання засобів джерело із властивим короткостроковим характером.

Нерозподілений прибуток - це різниця між прибутком, що підлягає розподілу, та сумою виплачених дивідендів власникам банку. Він використовується на капіталізацію банку, тобто на розширення банківського бізнесу.

Номинал депозиту - сума грошових коштів, на яку укладено депозитну угоду.

Національна система масових електронних платежів - це система безготівкових розрахунків, при якій розрахунки за товари та послуги здійснюються за допомогою банківських платіжних карток.

Овердрафт - короткостроковий кредит, що надається банком надійному клієнту понад його залишок на поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунку. При цьому утворюється дебетове сальдо.

Ощадний сертифікат - це письмове свідоцтво банку про внесення фізичною особою грошових коштів на вклад.

Облігація – це цінний папір, який свідчить про надання власником облігації зазначеної суми коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики.

Обліковий кредит — надають банки для обслуговування платіжного обороту клієнтів.

Облігації корпорацій — це боргові зобов'язання корпорацій, які випускають облігації з метою залучення позичкового капіталу.

Принципи кредитування - це правила поведінки кредитора і позичальника у процесі здійснення кредитних операцій банку.

Позичальник - суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності та строковості.

Платоспроможність - здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Пролонгація - продовження терміну чинності кредитної угоди.

Прострочена заборгованість - позика, неповернена банку у встановлений строк.

Проблемна позика - це позика, повернення якої може не здійснитись у зв'язку з виникненням певних фінансових проблем у позичальника.

Простий позичковий рахунок - це рахунок з якого здійснюється разова видача позики, кожна її видача оформляється документально на основі заявки позичальника та необхідного пакету документів.

Представництво банку - це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Відкриває поточний рахунок у НБУ.

Пасивні операції - це операції, що забезпечують формування ресурсів комерційних банків.

Прибуток до сплати податку - це різниця між чистим операційним прибутком і відрахуваннями за сумнівними активами, зкорегована на доходи або витрати від непередбачених обставин.

Прибуток, що підлягає розподілу - це чистий прибуток після оподаткування за звітний рік, збільшений на розмір нерозподіленого і невикористаного прибутку за результатами попереднього фінансового року і зменшений на розмір відрахувань до резервного фонду та загального резерву.

Переврахування векселя - кредитування Національним банком України комерційного банку під отримані від комерційного банку враховані векселі.

Платіжне доручення - документ, який є письмово оформленим дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми коштів зі свого рахунка.

Платіжна вимога-доручення - це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- *верхня* - *вимога постачальника* (одержувача коштів) безпосередньо до покупця (платника) сплатити вартість поставленої йому за договором продукції (виконаних робіт, наданих послуг);

- *нижня* - *доручення платника своєму банку* перерахувати з його рахунка суму постачальникові.

Платіжна картка - документ на носії електронної інформації у вигляді пластикової картки, що випускається кредитно-фінансовими установами. Документ дає можливість його пред'явникові одержувати без оплати у готівковій формі товари та послуги, в тому числі послуги з одержання через банківські установи готівки, та підтверджує особам, які надають ці товари та послуги, що оплата їх вартості буде здійснена з рахунків у банківських установах.

Платіжний термінал - електронний пристрій, за допомогою якого здійснюється авторизація платіжної картки та основні операції з оформлення оплати вартості товарів та наданих послуг.

Процесинговий центр - спеціалізований інформаційно-обчислювальний центр, який виконує збір, обробку, зберігання та передавання кредитно-фінансовим установам інформації про необхідність переказу з рахунків осіб-тримачів платіжних карток грошових коштів за одержані товари та послуги, у тому числі послуги з одержання через банківські установи готівкових коштів, на рахунки осіб, що їх надають, а також виконує інші операції з обслуговування учасників системи електронних платежів, у якій застосовуються платіжні картки.

Переказний вексель (тратта) – це документ, що містить найменування «переказний вексель» і безумовну пропозицію векселедавця іншій, вказаній у векселі особі, сплатити певну суму грошей власникові векселя або його наказові.

Проектне фінансування - це таке фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих коштів є сам проект, тобто доходи, які в майбутньому отримає підприємство, що здійснює будівництво чи реконструкцію.

Ресурси банку - це сукупність грошових коштів, які є у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Резервний фонд - це фонд, що створюється з чистого прибутку після оподаткування, і призначається для покриття можливих збитків у процесі діяльності банку та забезпечення зобов'язань банку.

РЕПО - операція, що передбачає угоду між її учасниками про зворотний викуп цінних паперів (валюти або інших цінностей) за наперед обумовленою ціною.

Рефінансування - це погашення старої заборгованості шляхом надання нових позичок, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Рейтинг банків – це система оцінки банківської діяльності, заснована на фінансових показниках і даних балансу банку.

Розрахунковий банк - банківська установа, в якій інший банк-учасник платіжної системи (переважно банк-емітент) відкриває спеціальний рахунок для здійснення розрахунків за допомогою платіжних карток.

Страхування ризику непогашення кредиту - це спосіб забезпечення зобов'язань, при якому банк самостійно страхує видану позику шляхом укладання зі страховою організацією договору про добровільне страхування кредитного ризику.

Структуризація позики - це встановлення певних її параметрів (сума, термін, ставка відсотку, цільове призначення тощо).

Страхування кредитних операцій - це створення певного фонду грошових коштів для покриття можливих збитків від неповернення позичок.

Спеціальний позичковий рахунок - це рахунок, з якого протягом всього періоду кредитування здійснюється оплата платіжних документів у межах заздалегідь обумовленої суми.

Споживчий кредит - це позичка, яка надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам - резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Статутний капітал - це сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Спеціальні фонди - це загальна назва фондів економічного стимулювання та інших фондів, які призначені для виробничого та соціального розвитку банку.

Сільськогосподарський кредит –це кредит, наданий сільськогосподарському підприємству на покриття сезонних витрат, а саме: заготівлю кормів, добрив, пального. Особливістю сільськогосподарського кредиту є те, що зростання витрат відбувається в один період року, а надходження доходів – в інший.

Субсидований кредит - це кредит ставкою, що періодично може розподілятися банком від імені уряду України або його агентств для особливих груп підприємств.

Територіальне відокремлене безбалансове відділення банку - це підрозділ, який здійснює лише розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції.

Технічний кредит – кредит, який надається під заставу майнових прав на грошові кошти, що розміщені у банку за депозитним договором.

Трансакція - інформація в електронній формі про окрему операцію, здійснену з використанням платіжної картки (завантаження та дозавантаження картки, одержання готівкових коштів, оплата товарів і наданих послуг та ін.).

Торговий портфель цінних паперів — це цінні папери, придбані банком для перепродажу та переважно з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань їх ринкової ціни.

Торгівля цінними паперами - це здійснення угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінними паперами проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів (брокерська діяльність), або від свого імені і за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерські чи комерційні операції).

Уступка вимоги (цесія) - документ позичальника (цедента), в якому він уступає свою вимогу (дебіторську заборгованість) кредитору в якості забезпечення повернення позики.

Управління банківськими ресурсами — це діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших кредиторів, визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням.

Філія банку - це банківська установа, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу, виданого регіональним управлінням НБУ за місцем знаходження філії.

Фондові біржі - спеціальні установи, що створюють умови для постійно діючої централізованої торгівлі цінними паперами шляхом поєднання попиту і пропозицій за ними, представлення місця та системи засобу як для першочергового розміщення, так і для вторинного обігу цінних паперів, які повинні працювати за єдиними правилами і за єдиною технологією електронного обігу цінних паперів в Україні, що здійснює *Українська фондова біржа*.

Чистий операційний прибуток - це різниця між операційними доходами та операційними витратами.

Чистий прибуток після оподаткування - це різниця між прибутком до сплати податку та податком на прибуток.

Чек - це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) установі банку (банку-емітента), яка веде його рахунок, списати чекотримачеві зазначену в чеку суму коштів.